

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SON DÖNEM OSMANLI MİMARİ
ANLAYIŞININ SOSYAL YAPIYA VE
MİMARLIK KURUMUNA ETKİLERİ**

ÜLKÜ YILDIZ

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. HACER ATEŞ

EDİRNE 2018

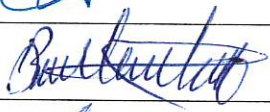

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....TARİH..... ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÜLKÜ YILDIZ tarafından hazırlanan “**Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya ve Mimarlık Kurumuna Etkileri**” Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca 12.01.2018 tarihinde Cuma günü saat 11:00 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin * Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Hacer ATEŞ	Kabulüne	
Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY	Kabulüne	
Yrd. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU	Kabulüne	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10181056
Yazar Adı / Soyadı	ÜLKÜ YILDIZ
T.C.Kimlik No	47797771492
Telefon	5553193485
E-Posta	yildizhatice@yandex.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	SON DÖNEM OSMANLI MİMARİ ANLAYIŞININ SOSYAL YAPIYA VE MİMARLIK KURUMUNA ETKİLERİ
Tezin Tercümesi	THE EFFECTS OF THE OTTOMAN ARCHITECTURAL UNDERSTANDING OF THE LAST PERIOD ON THE SOCIAL STRUCTURE AND ARCHITECTURE INSTITUTION
Konu	Mimarlık = Architecture ; Tarih = History ; Sosyoloji = Sociology
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2018
Sayfa	194
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. HACER ATEŞ
Dizin Terimleri	Etkileşimli mimari=Interactive architecture ; Batı mimarisi=Western architecture ; Şehirselsosyal hareketler=Urban social movements ; Batılı mimarlar=Western architects ; Geleneksel mimari=Traditional architecture ; Osmanlı mimarisi=Ottoman architecture ; Şehir mimarisi=
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	12 ay süre ile kısıtlı

Tezimin, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 09.02.2019 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum. NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

09.02.2018

İmza:

Tezin Adı: Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya ve Mimarlık Kurumuna Etkileri

Hazırlayan: Ülkü YILDIZ

ÖZET

“*Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya Ve Mimarlık Kurumuna Etkileri*” Konulu yüksek lisans tezinde; XIX.yy’da Tanzimat yenilikleri kapsamında Mimari Anlayışın ve inşaat faaliyetlerinin değişim ve gelişim süreci, ve bu süreçte sosyal yapının dönüşümü arşiv belgeleri ışında değerlendirilmiştir. Çalışmamız, Payitaht İstanbul’daki yenilikler ile sınırlandırılmıştır.

Dört Bölümden oluşan çalışmanın *Birinci Bölümünde*; İstanbul’un Klasik Dönem Mimari Anlayış İçerisindeki Yeri ve Sosyal Yapı İlişkisi incelenmiştir. İstanbul’da fetihle birlikte imar ve dönüşüm çalışmaları kapsamında sivil ve dini mimarinin, Osmanlı toplumunun yaşam tarzı ile paralel gelişimi, klasik dönem Osmanlı toplumunun ihtiyaçlarına cevap niteliğinde düzenlenmesi, mimari üsluplar ve bu dönem mimarlık teşkilatı ele alınmıştır. İkinci Bölümde; Tanzimat Sonrası Mimari Anlayışın Dönüşümü başlığı altında; Batılılaşma devri mimari üslup değişiklikleri Barok, Rokoko ve Eklektisizmin Osmanlı Mimarisinde kullanılmaya başlaması, apartman kültürünün doğuşu ve bu yeni yapılaşmanın Osmanlı toplumuna etkileri, Batılı anlamda şehirciliğin ilk basamakları olan XIX. Yüzyıl Pera ve Beyoğlu çevresinde gelişen belediyeçilik hizmetleri, nizamname ve yasalarla yeniden çizilmeye çalışılan betonarme şehir silüeti yer almaktadır. Beyoğlu ve çevresinde gerçekleşen bu fiziksel dönüşümle birlikte, sosyal yapının etkin bir parçası haline gelen gayrimüslimlerin ve levantenlerin sosyo-kültürel dikey hareketliliği ele alınmıştır. Üçüncü bölümde; XIX. Yüzyıl Mimari Anlayışın Değişimde Etkin Aktörler başlığı ile sosyal yapıya doğrudan etki eden, mimarlık ve şehircilik anlayışının değişimi üzerinde rolü olan Batılı ve gayrimüslim şahıslar ele alınmış, mimarlık kurumunun, XIX. yüzyılla birlikte uğradığı dönüşüm incelenmiştir. Son bölümde ise; geç dönem Osmanlı mimarisindeki değişikliklerin doğrudan etkilediği sosyal hayatla birlikte öne çıkan gayrimüslim ailelerden biri olan Balyan Ailesi incelenmiştir. Osmanlı mimarlık kurumunda yeni bir dönem açılmasını sağlayan Balyanların kurduğu ilk inşaat şirketi: Şirket-i Nâfia-ı Osmaniyye’nin işleyişi, faaliyetleri ve kapatılma süreci arşiv belgeleri ışında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mimari, sosyal, değişim, teşkilat, Tanzimat.

Name of Thesis: The Effects of the Ottoman Architectural Understanding of the Last Period on the Social Structure and Architecture Institution

Prepared by: Ülkü YILDIZ

ABSTRACT

At the graduate thesis titled “*The effects of the Late Ottoman Architecture to the Social Life and Architecture Institution*”, the variation and evolution process of the architectural mentality and construction activity by the help of Tanzimat innovation at the 19th century and the changing of the social structure at the process are evaluated by the help of archive documents. This work is restricted with the innovations in the capital, Istanbul.

The work is divided into four chapters and in *the first chapter*; importance of Istanbul’s in the Classic Era Architectural Mentality and its relationship with the Social Structure are examined. Needing of architectural change by the conquering of the Istanbul, the parallel evolution of the social and religious architecture with the social structure of the society, its’ coordination according to Classical Ottoman architecture, architectural genre and the architecture institution of the era are analysed. *In the second chapter*, under the title of “*The Evolution of the Architectural Mentality after the Tanzimat*”, the changing genre of the Westernization era, the first use of Baroque, Rococo and Eclecticism in the Ottoman Architecture, birth of ‘apartment culture’ and the effects of this settlement to the Ottoman society, the first steps of western town planning, the municipal services which are evolved in Pera and Beyoglu at the 19th century and the reinforced concrete silhouette of the city which was created by regulations and laws are mentioned. The vertical activity of the Levantines and the non-Muslim persons who gained importance with this physical change occurred nearby Beyoglu, is handled *In chapter three*, western and the non-Muslim persons who were directly affected to the social structure and who also has an influence to architecture and the mentality of town planning, the changing of Architecture Institution in the 19th century are handled with “The Actors who are Effective to Variation of the 19th century Architectural Mentality” title. In the last chapter, a non-Muslim family, the Balyan family who were directly effective to changings of the Late Ottoman Architecture and featured by the social life, is examined. The First factory created by Balyan’s, who ensured to create a new era in the

Ottoman Architecture, Şirket-i Nafia-i Osmaniyye's mechanism, activity and closing process are analysed by the help of archive documents.

Key words: Architecture, social, change, institution, Tanzimat.

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılda İstanbul’da başlayan Batılı tarzda şehircilik ve mimarlık teşkilatının dönüşümünün, dönemin sosyal hayatı, günümüz metropol kültürüne yansımaları ve kat ettiği aşamaların incelendiği bu çalışmada, ilk inşaat şirketinin doğuşu ve öncesi ele alınmıştır.

Medeniyet ve kültür değişimlerini salt siyasi ve ekonomik gelişmelerle açıklamaya çalışmak, meselenin özünden kopmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Tanzimat sürecinin, devamlı olarak “jakoben” ve “tepeden inme” gibi keskin yorumlara maruz kalması, meselenin özünden kopmaya sebep olmaktadır. Sanayi Devrimi ile birlikte hızla değişen ve dönüşen dengelerin, Osmanlı coğrafyasına tesiri siyasi sınırlarda meydana gelen harita çizimlerinin çok ötesinde bir hal almıştı. Ticaretin baş aktörleri olan gayrimüslimlerin siyasi ve ekonomik ayrıcalıklar kazanması ile refah seviyesi bakımından Müslüman halkın önüne geçmeleri, çağın yeniliklerini yakalamaya çalışan Osmanlı’nın bilhassa belediyeçilik girişimlerinin gayrimüslimlere göre şekillenmesine sebep olmuştur. Avrupalılara hayranlık veya yaranmak gibi bir amaçtan çok; çağın getirilerine ayak uydurma gayesi buzdağının görünmeyen yüzünü oluşturuyordu.

Devlet-i Aliyye tarafından XIX. Yüzyılda yeniden yorumlanan “Osmanlı Medeniyet Tasavvuru” kapsamında, mimarlık teşkilatının uğradığı değişiklik ve şehirciliğe etkileri; sosyal, kültürel, ekonomik, politik ve siyasi faktörler göz önünde tutularak ele alınmıştır. Bu bakış açısı ile çalışmalarına yön kazandıran, danışman hocam; Yard. Doç. Dr. Hacer ATEŞ’e tez konumun seçiminde ve planlanmasında vermiş olduğu desteklerden dolayı teşekkür ederim. Bilimsel çalışmaların her zaman destekçisi olan, yoğun devlet mesaisine rağmen değerli görüşlerini ve desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU’na, ilmi ve desteği ile tez yazım sürecimin hız kazanmasını sağlayan değerli meslektaşım Engin ÖZDEMİR’e, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde bana destek olan annem-babam Selver-Tacettin YILDIZ ve manevi ailem Karanfil- Mustafa ERTAŞ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLO LİSTESİ	vii
RESİM LİSTESİ	vii
BELGE LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. İSTANBUL’UN KLASİK DÖNEM MİMARİ ANLAYIŞ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE SOSYAL YAPI İLİŞKİSİ	4
1.1. KLASİK DÖNEM MİMARLIK KURUMUNUN İŞLEYİŞİ VE AKTÖRLERİ	12
1.1.1. HASSA MİMAR OCAĞI MERKEZ TEŞKİLATI	12
1.1.2. Hassa Mimarlarının Görevleri	16
1.1.3. Hassa Mimarlarının Eğitimleri.....	21
2. TANZİMAT SONRASI MİMARİ ANLAYIŞIN DÖNÜŞÜMÜ VE SOSYAL YAPIYA ETKİLERİ	35
2.1. OSMANLI SOSYAL HAYATINDA LEVANTENLERİN ETKİLERİ	42
2.2. BATILI ANLAMDA ŞEHİRLEŞME ÇALIŞMALARI VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ	45
2.2.1. Şehremaneti’nin Kuruluşu ve Kent Planlaması Çalışmaları	46
2.2.2. Toplumun Ortak Kullanım Alanlarının Nizamnamelerle Düzenlenmesi	49
2.2.3. 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnâmesinin İstanbul’un Yeni Silüetine Katkıları.....	50
2.2.5. Altıncı Daire-i Belediye’nin Beyoğlu ve Galata Sokaklarına Yönelik Çevre Düzenleme Çalışmaları	57
2.3. SOSYAL YAŞAMIN YENİ MİMARİ FİĞÜRÜ: APARTMAN	63
2.3.1. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarisinde Bir Başka Konut Tipi Konaklar ve Sosyal Dönüşümdeki Yeri	69

3. SON DÖNEM MİMARİ ANLAYIŞIN DEĞİŞİMİNDE ETKİN AKTÖRLER	72
3.1. Kalfa- Müteahhitler	72
3.2. Gayrimüslim Kalfalar	79
3.3. Yabancı ve Levanten Kalfa-Mimarlar	86
3.4. Serbest Mimarlık -Müteahhitlik Büroları	93
4. XIX. YÜZYILDA MİMARİ FAALİYETLERİ DÜZENLEYEN RESMİ VE ÖZEL KURUMLAR	95
4.1. MİMARİ FAALİYETLERİ DÜZENLEYEN RESMİ KURUMLAR.....	95
4.2. XIX. YÜZYILDA İNŞAAT FAALİYETLERİNİ YÜRÜTEN İLK İNŞAAT ŞİRKETİ VE BALYAN AİLESİ.....	106
4.2.1. XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Ortamında Balyan Ailesi'nin Rolü.....	106
4.3. OSMANLI'NIN İLK İNŞAAT ŞİRKETİ: ŞİRKET-İ NAFİA-I OSMANİYE	125
4.3.1. Sarkis Balyan'ın Yolsuzluk Soruşturması ve Paris'e Kaçışı.....	132
5. SONUÇ	139
KAYNAKÇA	141
RESİMLER	155
BELGELER	164

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:	XIX.Yüzyılda Görev Yapan Son Başmimarlar Listesi.....	27
Tablo 2:	1863 Turuk Ve Ebniye Nizamnamesinde Geçen Binaların Dış Yüzeyinde Bulunacak Çıkmaların Sınırları.....	53

RESİM LİSTESİ

Resim 1:	Surname-i Hümayun, “Mimarlar Locası”	157
Resim 2:	XIX. Yüzyılda Bâb-ı Seraskeri, Bayezıd Yangın Kulesi.....	158
Resim 3:	XIX. Yüzyılda II. Mahmud Türbesi ve Çemberlitaş.....	158
Resim 4:	XIX. Yüzyılda Aksaray Valide Sultan Camii.....	159
Resim 5:	Sokak ve Bina Düzenine Dair Belediye Emirlerinin 1910 Yılı Kalem Dergisinde Yayınlanan Karikatür.....	160
Resim 6:	Belediyelerin Temizlik Çalışmalarını Gösteren Karikatür.....	161
Resim 7:	Sultanahmet Soğuk Çeşme Sokağı’nda Bulunan Evlerin Cumbaları.....	162
Resim 8:	Beyoğlu-Kumbaracı Yokuşu, 46 No’lu Apartmanın Balkonunu.....	163
Resim 9:	Osmanbey-Halaskargazi Cad. 208 No’lu Apartmanın Balkonunu.....	163
Resim 10:	Osmanbey- Zafer Sk. 19 No’lu Apartmanın Balkonunu.....	164

BELGE LİSTESİ

- Belge 1:** Serkiz Bey'in Sermimar ünvanıyla yad olunması.....166
- Belge 2:** Baş Ağa Çakır Ağa'nın Cemal Paşa Sokağı'ndaki tiyatro dükkânına ait Altıncı Belediye Dairesi'ne ödediği vergisine dair makbuz senedi.....167
- Belge 3:** Sermimar Serkiz Bey'in Kuruçeşme açığında bulunan sığ mahallin etrafına rıhtım inşasıyla üzerine imalat-ı nafiaya uygun bir fabrika yapılmak üzere kendisine terk ve temlik istidası üzerine gerekenin ifası ve Rıhtım Krokisi.....168-169
- Belge 4:** Sermimar-1 Sabık Serkiz Efendi'ye Dersaadet'e gitmesi için izin verilmesi.....170
- Belge 5:** Sermimar-1 Sabık Serkiz Efendi'ye Dersaadet'e gitmesi için izin verilmesi.....171
- Belge 6:** Şirketi Nafia-1 Osmaniye Nizamnamesi.....172-182

KISALTMALAR

A.DV.	Bab-1 Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan-I Hümayun Kalemî.
A.DVN.MKL.	Bab-1 Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Divan Mukavelenameler.
a.g.e.	Adı Genç Eser.
a.g.m.	Adı Geçen Makale.
A.MKT.	Bab-1 Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubî Kalemî Evrakı.
A.MKT.MHM.	Bab-1 Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı.
A.MKT.MVL.	Bab-1 Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri.
A.MKT.NZD.	Bab-1 Âli Evrak Odası Sadaret Evrakı Mektubî Kalemî Nezaret ve Devair.
B.	Receb.
BEO.	Bab-1 Âli Evrak odası.
Bkz.	Bakınız.
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri.
C.	Cemâziyye'l-âhır.
C.AS.	Cevdet Askeriye.
C.ML.	Cevdet Maliye.
C.SM.	Cevdet Saray.
Ca.	Cemâziyye'l-evvel.
Çev.	Çeviren.
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi.
D.BŞM.BNE.d.	Bâb-1 Defteri Baş Muhasebe Kalemî Bina Eminliği Defterleri.
D.DRB.d.	Bab-1 Defteri Başmuhasebe Darphane Defterleri.
DH.İ.	Dahiliye Nezareti İradeler.
DH.MKT.	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemî.
HAT.	Hatt-ı Hümayun.
Haz.	(Yayına) Hazırlayan.

HH.	Hazine-i Hassa.
HH. EBA.	Hazine-i Hassa Ebniye Anbarı Müdürlüğü.
HR. İ.	Hariciye Nezareti İdare.
HR. MKT.	Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı.
İ.DH.	İrade Dâhiliye.
İ.HUS.	İrade Hususi.
İ.MMS.	İrade Meclis-i Mahsus.
İ.MVL.	İrade Meclis-i Valâ.
L.	Şevval.
M.	Muharrem.
MAD.d.	Maliyeden Müdevver Defterler.
MF. MKT.	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî.
MV.	Meclis-i Vükela Mazbataları.
N.	Ramazan.
R.	Rebi'ü'l-âhır.
Ra.	Rebi'ü'l-evvel.
S.	Safer.
Ş.	Şaban.
s.	Sayfa.
ŞD.	Şûrâ-ı Devlet Evrakı.
Y.MTV.	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı.
Y.PRK. AZN.	Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı.
Y.PRK. HH.	Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa.
Z.	Zilka'de.
Za.	Zilhicce.

GİRİŞ

Fetih bağlamında yeniden imar edilen ve Türk-İslam şehri imajı kazandırılan İstanbul, tüm şehir planlamalarında, sosyal tabaka farkı gözetmeksizin farklı milletlerin ve farklı dini grupların bir arada yaşayabildiği bir yerleşim birimi düşüncesi vardır ve bu düşünce gerçekleştirilmiştir. Bu silüetin oluşumunda hiç şüphesiz Osmanlı hoşgörü medeniyeti çatısı altında kurduğu imparatorluk anlayışının etkisi de çok büyüktür.

Türk-İslam imparatorluğu Osmanlı'nın başkenti ünvanıyla şekillendirilen İstanbul'un Türk- İslam şehri halinde yeniden imarı için atılan adımlar sosyal, ekonomik ve siyasi strateji bakımından önem arz ediyordu. Türk-İslam sentezinin merkezi olan İstanbul'da, imar bilhassa sivil mimari düzen; sosyal, dini ve ahlaki kurallar ekseninde şekillenmiştir. Cami ve çevresinde şekillenen çarşı, hamam, medrese, imaret gibi dini, sosyal ve kültürel kamusal yapı kompleksleri olan külliyeler, halkın etkileşim ve iletişim alanları idi. Bu mekânsal düzen içerisinde, sosyal hayatının baş aktörü hiç şüphesiz erkekler olmuştur. Kadın ise özel hayatın yani mahremiyetin vazgeçilmez bir parçası olarak başrol görevini üstlenmiştir. Avrupai anlamda meydan kültürünün olmadığı Osmanlı şehirlerinde kamusal toplanma alanları camilerin büyük dış avluları idi. Avrupalı şehirlerin alışveriş merkezleri ve konutlarla çevrili şehir merkezlerinin aksine, ibadet mekânları ile merkezileştirilen Osmanlı şehri, İslam hayatının gerekleri bağlamında organize edilmiştir.

Sosyal hayatın şekillenmesinde son derece etkili olarak mimari anlayışın üreticileri, XIX. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren Hassa Mimarlık Teşkiatı olmuştur. Öncelikli görevleri arasında padişah ve saray erkânının yaptıracakları binaların plan, proje ve masraf raporlarını çıkarmak olan Hassa Mimarları Devlet tarafından bina edilecekher türlü miri inşaat faaliyetlerinin yürütülmesinden de sorumlu idi. Bunlar arasında yalnızca saray, han, hamam, cami gibi yapılar değil; köprü, yol, kayıkhanesi ve kale inşaatları da yer almaktaydı. İnşaat veya tamiratlar için gerekli keşif bedelleri, Hassa başmimarı ya da ocak mensubu bir mimar tarafından

hazırlanmaktaydı. Pratikte Padişah ve halk arasında köprü görevi üstlenen bu kurum, XIX. yüzyıla gelindiğinde devrin sosyo-ekonomik şartları karşısında zayıf kalmış ve 1831 yılında kaldırılmıştır. Ocağın kaldırılması ile Batılı tarzda düzenlenen yeni kurumlar ve bu kurumlarla işbirliği içerisinde çalışan özel girişimciler yeni dönem şehirciliğinin başlangıcı açısından büyük önem taşıyordu.

XIX. yüzyılda merkezileşme ve Batılı tarzda yenileşme sürecine giren Payitaht İstanbul, ilk belediyenin kurulduğu pilot bölgedir. Bu kapsamda klasik Osmanlı şehirlerinden maddi ve manevi anlamda farklı olarak yeniden yapılanan şehrin silüetini artık ahşap değil Kâgir binalar oluşturmaya başlamıştır. İstanbul'un makûs talihi kabul edilen yangınların meydana getirdiği tahribatın en aza indirilmesi çabalarıyla başlayan betonarme yapılaşma, aynı zamanda sosyal ve kültürel bilinçaltımızın vücuda getirilmiş hali olan müstakil evlerin de sonunu getiriyordu.

Araştırmanın amacı; mimari anlayışın değişim merkezi olarak Pera- Beyoğlu bölgesinin tercih edilmesinin nedenlerini çok yönlü olarak; sosyal, ekonomik ve siyasi çıkarımlarla sonuca varmaktır. Çoğunlukla gayrimüslimlerin yaşadığı bu bölgede modern şehircilik uygulamalarının yapılması sosyal boyutlarıyla ele alınmıştır. Tanzimat Fermanı ile başlayan hukuki düzeyde sosyal eşitlik atılımları, Islahatta yerini gayrimüslimlerin sosyal üstünlüğüne bırakmıştır. Batının baskılarının etkili olduğu bu sosyal tutum, yalnızca siyaset ve ekonomi sahasında değil, şehircilik tanziminde de kendini göstermiştir. Öyle ki modern şehircilik uygulamaları kapsamında yayınlanan nizamnâme ve yeniliklerin ilk uygulandığı bölge gayrimüslimlerin yaşadığı Pera-Beyoğlu olmuştur.

Devletin idare merkezi olan Topkapı Sarayı'ndan yine Batılılaşma sürecinde çıkmıştır. Batılı, levanten ve gayrimüslim mimarların aktif rol aldığı yeni dönem sarayları inşa edilmiştir. İnşaat alanındaki değişiklikler yalnızca mimari üslûba dayalı olmamış, inşaat teşkilatı da tamamen farklı bir yapıya bürünmüştür. Klasik Dönemde, devlet kadrosunda çalışan, Hassa Mimarlar gerçekleştiren inşa faaliyetleri, yeni dönemde; Devlet tarafından kontrol edilen girişimci kalfa ve müteahhitlerin münakasa tarzı ihaleler aracılığıyla devraldığı götürü usulüyle yürütülmüştür. Bu ihaleler, büyük oranda gayrimüslimler tarafından devralınmıştır. Gerek sermaye

birikimi gerekse saraya yakınlıkları sayesinde aldıkları ihaleleri başarılı bir şekilde yürüten müteahhitler, kalfa ve mimar sıfatıyla anılmıştır. Aynı anda hem mimar hem de kalfa tabirinin kullanılması, unvan bakımından karışıklıklara sebep olmuştur. Çalışmamızda unvan karışıklıklardan doğan sorunların, günümüz tarih yazımına etkileri ve sonuçları ele alınmıştır.

Tanzimatla birlikte merkezileşme çabaları, inşaat sektörüne de yansımış bireysel girişimler devlet kontrolünde gerçekleşmiştir. Hassa Mimarlar Ocağının yerini alan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü ile başlayan bu kurumsal atılımlarda kalfa müteahhitler de yer almış ve bizzat padişah hizmetinde görev yapmışlardır.

Çalışmamızda; tüm bu gelişmelerin XIX. yüzyıl Türk şehirciliğine katkısını tespit etmek amacıyla, dönüşüm sürecindeki Osmanlı'nın; sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sancuları neticesinde doğan Tanzimatla birlikte şekillenen İstanbul, kavramsal çerçevede ele alınmıştır.

1. İSTANBUL'UN KLASİK DÖNEM MİMARİ ANLAYIŞ İÇERİSİNDEKİ YERİ VE SOSYAL YAPI İLİŞKİSİ

İstanbul, fethedildikten sonra şehrin mimari anlayışının toplumsal yapıda kendini göstermesi ve yenilenen şehrin imarının bambaşka bir yapıya dönüşmesi, Klasik Dönem bayındırlık anlayışının en dikkat çekici yanıdır.

İstanbul'da fetihle beraber imar ve dönüşüm çalışmaları hız kazanmış ve yoğun bir yenileme hareketine gidilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nun son zamanlarında, yalnızca yakıp yıkmalar, yağmalamalar, soygunlar, yangınlar hakkında çeşitli atıflar bulunmaktadır ve bu atıflardan genel olarak anladığımız, şehrin görünümünün ne kadar üzüntü verici, ne kadar felce uğramış, ne kadar kötü bir vaziyete bürünmüş olduğudur. Fatih Sultan Mehmet'in, 1453 Mayıs'ının 29'unda güneşli bir öğle vaktinde gördüğü şehrin manzarası, dörtte üçü yanmış, yıkılmış, terk edilmiş, harabe haline getirilmiş görünümüdür. Fethin üçüncü gününden sonra çevreyi düzenleme, surları yenileme, şehri yeniden imar etme çalışmaları başlamıştır¹.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un imarıyla ilgili ortaya koyduğu hizmetlerini Halim Baki Kunter şu sözlerle izah etmektedir: “*Üç imparatorluk, yedi krallık ile 200'den fazla büyük şehri memleketine ilhak etmeye muvaffak olan Fatih Sultan Mehmet'in, egemenliğine İstanbul'un Fethi gibi cihanşümûl bir zafer de dâhil olduğu halde bütün askerî zafer ve galebeleri vakfiyesinde, 'küçük cihad' diye tavsif eylemekte ve elde ettikleri ile kanaat ederek 'büyük cihada' mübaşeret etmeyi kendisine nasip eden Hûda'ya şükürler etmektedir. Fatih'in, 'büyük cihad' dediği hareket ise vakfiyesinde kendisinin kullandığı tâbir ile ülkeyi imar etmek, halkı memnun etmek ve vatandaşları arzu ettikleri idareye kavuşturmaktan ibarettir*”². Görüldüğü gibi İstanbul'u imar etmeyi ve yaşanılır kılmayı, şehri fethetmekten daha yüksek bir makam olarak gören Ulu Hakan, fethin hemen sonrasında başladığı imar

¹ Karoly Kos, *İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1995, s.61,69.

² Halim Baki Kunter, “Fâtih Ve Fâtih Devri Eserleri Hakkında Muhtasar İzahat”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 4, 1958, s. 332-333.

çalışmalarına “büyük cihad” adını vermiş ve bu şanlı fethi yakışır bir sürecin başlamasını sağlamıştır.

Fetih bağlamında yeniden imar edilen ve Türk-İslam şehri imajı kazandırılan İstanbul, tüm şehir planlamalarında, sosyal tabaka farkı gözetmeksizin farklı milletlerin ve farklı dini grupların bir arada yaşayabildiği bir yerleşim birimi düşüncesi vardır ve bu düşünce gerçekleştirilmiştir. Bu silüetin oluşumunda hiç şüphesiz Osmanlı hoşgörü medeniyeti çatısı altında kurduğu imparatorluk anlayışının etkisi de çok büyüktür.

Osmanlı şehirlerinde ve Türk-İslam sentezinin merkezi olan İstanbul’da, yapılaşma ve bilhassa sivil mimari düzen; sosyal, dini ve ahlaki kurallar ekseninde şekillenmiştir. Türk İslam evinin en özgün elemanlarından biri olan yüksek duvarlar, İslam hukukunun helal ve haram kavramları dâhilinde mimaride yer almıştır. Bu anlamda İslam konutunda yüksek duvarlar mahremi, haramdan ayıran bir araç niteliği taşımıştır. *Duvarın çift kutuplu mantığına göre saygıdeğer olarak adlandırılan Müslüman kadınlar (muhsine) ve onların evli olmayan kızları, evin mahremiyetine veya en azından kendi mahallelerinin yarı mahremiyetine mensupturlar*”³.

Toplumların kimlik edinme süreci şehirlerde başlamıştır. Siyasi, kültürel, fiziksel ve sosyo-ekonomik etmenlerle şekil alan şehirlerin oluşmasındaki çevresel öğelerin başında, konut (ev) kültürü ve mimarisi gelmektedir. Ev sözcüğü “iv” veya “yiv” kökünden türemiş olup, Türk toplumunda “vatan, devlet, aile” gibi kutsal yer ifade eden bir kavramdır. Orta Asya’da Göktürk ve Uygurlar da “ev” kelimesi ile “bark” kelimesini bugünkü Türkçede kullandığımız anlamda kullanmışlardır⁴. Osmanlı Türk evi, Osmanlı Devleti’nin sınırları içindeki topraklarda oluşan ve Türk İslam kimliğinin tüm özgün örneklerini barındıran bir yapı tipidir. Bu hususta Türk evinin yapısal özelliklerini Türk kültürünün, geleneklerinin ve değerlerinin doğal bir oluşumu olarak yorumlamak mümkündür.

³ Simon O’Meara, *Mekân Ve Müslüman Şehir Hayatı: Fes Labirentinin Sınırlarında*, Açılım Kitap, İstanbul 2004, s. 86-87.

⁴ Haşim Karpuz, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara, 1993, s.1.

Nikita Elisseeff, şehir planlamacılığının amacını soyut ve ruhani şehre -yani dini, toplumsal ve politik sistemi sembolize eden şehre- maddi bir ifade kazandırmak şeklinde yorumlamaktadır⁵. Bu eksen etrafına yorumlandığında Türk şehir unsurlarının baş elemanı olan konut mimarisinin dini, toplumsal, politik ve geleneksel öğretiler doğrultusunda şekil aldığı görülmektedir. Klasik Osmanlı konutu, dışardan yüksek beden duvarları ile örülüdür, kadının gün içinde ihtiyaç duyacağı her şeyi yüksek duvarların içinde barındırmaktadır, geniş ailelerin bir arada yaşayabildiği müstakil evlerdir aslında buralar. Yalnızca barınma ihtiyacını karşılayan bir yapı olarak karşımıza çıkmazlar, Türk ve Müslüman Osmanlı’da, aile mahremiyeti ve kadının toplum içerisindeki rolü, şer’i hükümlere göre şekillenmiştir. Bu durum; çıkmaz sokak kültürü ve sosyolojik bir döngü içerisinde gelişimini tamamlamıştır.

Doğan Kuban’ın “Hayatlı Ev” olarak nitelendirdiği Osmanlı evlerinde, kadının yaşamı, avluda geçtiği için ev, kadının “mikrokosmos”udur. Hayat ve ona bağlı avlu, bu işlerin yapıldığı yerlerle gereçlerin bulunduğu yeterli büyüklükte dış mekânlardır. Avluda kuyu, belki bir çeşme, bir havuz ve meyve ağaçları bulunur, avluya bitişik bir bahçe de olabilir⁶.

İslami yaşam tarzı içerisindeki mahremiyet anlayışı evin hem iç düzenlemesini hem de mahalle ve sokak ile bağlantılarını doğrudan etkilemiştir. Tarik-i Has diye anılan ve Osmanlı şehirlerinde sıkça rastlanan çıkmaz sokaklar, mahremiyet anlayışının bir uzantısı olarak tamamen şuurlu bir uygulama şeklinde yorumlanmaktadır. Evin sokaktaki durumunu ise “sokağa cephe arama, arsanın konumu, kible faktörü, komşu evlerle ilişkiler, güvenlik, namus ve örtünme” gibi unsurlar tayin etmekteydi⁷.

Osmanlı şehirlerinde inşa edilen bina veya tesislerin planlanmasının özünde islami öğelerle Orta Asya Türk kültürünün özelliklerinin terkihi görülürdü. Bunun yanında doğrudan doğruya bu terkihin temel olduğu yeni kurulan şehir veya

⁵ Nikita Elisseeff, “Fiziki Plan”, *İslam Şehri*, Edt. R.B.Serjeant, İstanbul 1992, s. 121.

⁶ Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul 2007, s.473.

⁷Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-I, Proje Koord. İsmail Kara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1992, s.16.

kasabalar da vardır. Vakıf tesisi diye kurulan bu binalar veya külliyeler, görevli kadrosu ve bunların aileleriyle birlikte zamanla küçük bir yerleşim yeri oluşturmaktaydı. Böylece külliye etrafında tesis edilen veya gelişen mahalleler vasıtasıyla şehrin fiziksel yapısı şekillenmekte ve gelişimi sağlanmaktaydı. Bu durumun sağlanmasında ve Osmanlı şehirlerinin alt yapı finansmanının temin edilmesinde, kuruluşunda, imarında, iskânında ve gelişmesinde vakıfların önemli rolü vardı. Osmanlı şehirlerinin fiziksel yapısını belirleyen en önemli unsur mahalledir. Yirmi ile kırk arasında, bazen de bu sayının altında veya üstünde hane barındıran mahalleler, çok defa bir mescid, cami, imaret, zaviye, kilise, havra gibi tesislerin etrafında yer alır ve genelde o tesisin adını taşır. Bunun yanında bazı mahallelerin adları kuruldukları yerin doğal özelliğini yansıtabilir. Bazıları ise mahalleyi tesis eden halkın dini veya idari bir liderinin yahut konargöçer bir grubun adını taşıyabilir. Ayrıca siyasal, sosyal ve ekonomik sebeplerle bir şehirden veya bölgeden göç ederek başka bir şehre yerleşen topluluklarca teşkil edilen mahalleler, göç edilen şehrin veya bölgenin adını alabilir. Bazı mahalleler ise o mahallede mevcut sanayi bir tesisin veya mahalle halkının uzmanlaştığı bir mesleğin adıyla bilinir⁸.

Şehrin merkez noktası olan cami ve çevresinde şekillenen çarşı, hamam, medrese, imaret gibi dini, sosyal ve kültürel kamusal yapı kompleksleri olan külliyeler, halkın etkileşim ve iletişim alanları idi. Bu mekânsal düzen içerisinde, sosyal hayatının baş aktörü hiç şüphesiz erkekler olmuştur. Kadınlar ise özel hayatın yani mahremiyetin vazgeçilmez bir parçası olarak başrol görevini üstlenmiştir. Kamusal toplanma alanları, Avrupai anlamda meydan kültürünün olmadığı Osmanlı şehirlerinde camilerin büyük dış avluları idi. Avrupalı şehirlerin alışveriş merkezlerinin ve konutlarla çevrili şehir merkezlerinin aksine, ibadet mekânları ile merkezileştirilen Osmanlı şehri, İslam hayatının gerekleri bağlamında organize edilmiştir.

Türk konut mimarisinin gerek estetik gerekse işlevsellik bakımından en yoğun kullanılan malzeme ahşaptır. Yoğun kullanımına ilişkin sebeplerin başında,

⁸İlhan Şahin, “Şehir”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 38, Diyanet Vakfı yay., Ankara 2010, s.447-448.

aħşap malzemenin ulaşılabilirlik kolaylığı gelmektedir. Ağaç struktüre bağlanan yapı geleneği, Türkiye’de daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. Genel olarak Kuzey Anadolu’nun en doğu ucundan Marmara Bölgesi’ne, Batı Anadolu’da Bursa ve Kütahya illerinden Manisa ve kısmen Muğla’ya geçerek, bütün Batı ve Orta Toroslarda ve bu büyük evre şeridi ile sınır olan bölgelerde, ağaç struktüre bağlı yapı düzenleri kullanılmıştır. İstanbul’un ağaç sivil mimari geleneğini de kökleri Kocaeli, Kastamonu yöresi gibi kuzeybatının, muhtemelen otokton yapı geleneğine bağlamak kabil olabilir⁹.

Aħşap yapının kullanımının bir diğer sebebi Türk insanının manevi düşünce yapısını, sosyal ve ekonomik hayatla bütünleştirebilme başarısıdır. Hz. Muhammed’in; dünya hayatının geçiciliği ve ahiret hayatının ebediliği hususunda, Müslümanlara miras bıraktığı ilahi tebliğ ve hadislerin gündelik hayatta uygulama alanı bulduğunun göstergesidir. Bu felsefe bağlamında Türk insanı, evlerini çok uzun vadede kalıcılığı olmayan ve mütevazı aħşap malzeme ile inşa etmiştir. Bu hadisler ve hadisler üzerine inşa edilen yapılara örnek verilecek olursa bazı mimari yapılarda Hazret-i Peygamberin bir hadisi olarak yazılmasına rağmen gerçekte Hz. Ömer’in bir sözü olması muhtemel olan ve bu sebeple mevkuf hadis diye nitelendirilen ***Dünya fena yurdu, ahret ise beka yurdudur***, sözü Bursa Timurtaş Camii haziresi, Bursa Yeşil Cami, Bursa Emir Sultan Mezarlığı’nda yazmaktadır¹⁰.

Dünyada misafirler gibi olun, mescidleri evleriniz bilin, kalplerinizi inceliğe alıştırın, çokça tefekkür edin ve ağlayın, yoksakorkular peşinizi bırakmaz. Yine mevkuf hadis olarak bildirilen bu söz, Bursa Türk İşlam eserleri levhasında yazılıdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken nokta, hadislerin doğrudan sıhhatinde kaynak bakımından zaaf bulunuyor olsa dahi, Türk insanının inançlarına bağlılığını, hayatın her alanına aktarabilme nezaketidir¹¹.

Dünya evi olmayanın evidir; ona yatırım yapanın aklı yoktur. (anlayışı kt olan onunla sevinç duyar). Bu rivayet bazen merfu olarak Hz. Aişe’den bazen

⁹ Doğan Kuban, “Türkiye’de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut Mimarisi zerine Bazı Gözlemler”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 36, Ankara 1966, s.17.

¹⁰ Bekir Tatlı, *Mimari Hadisleri*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2012, s.278.

¹¹ Bekir Tatlı, *Aynı eser*, s.280.

mevkuf olarak Abdullah b. Mesud'dan nakledilmiştir. Kastamonulu İsmail Bey Türbesi'nde yazılıdır. Bu rivayette vurgulanan dünyanın geçici bir yurt olduğu gerçeği, Kur'an-ı Kerim'de Ankebut Suresi, 64. ayette geçmektedir¹². ***Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve oyalanmadan ibarettir. Ahiret yurduna gelince, işte asıl hayat odur. Keşke bilmiş olsalardı.***¹³

Ahmet Haşim, 1928'de yazdığı bir yazısında Türk evini "...Eski Türk mimarisi yalnız cami, medrese ve türbeye önem vermiştir, yalnız onları zamana karşı koyacak malzeme ile yapmıştır. Ev ise bir çadır gibi, kuvvetli bir rüzgâra karşı bile mukavemetsizdi. Ölümler için ebedi meskenler, yaşayanlar içinse muvakkat kulübeler yapılırdı. Bunda hiç hayret edilecek bir şey yok; ziya, hayat eskiler nazarında bir misafirhaneden başka bir şey değildi..."¹⁴ Sözleri ile tanımlamaktadır.

III. Murat devrinde, 1578 senesinde Avusturya elçilik heyeti papazı sıfatıyla İstanbul'a gelen Salomon Schweigger, 1608'de Nürnberg'de yayınladığı *İstanbul Seyahatnamesi* adlı kitabında; İstanbul'da inşa edilen ev ve binalarda her türlü gösterişten kaçınılmasına karşın mabetlerde, okullarda ve vakıf binalarında ihtişama yer verildiğini, hiçbir masrafı esirgenmediğini ifade eder.¹⁵

Bir imparatorluk ve saray sanatı olan klasik dönem Osmanlı sanatının oluşumuna katkıda bulunan en önemli iki etken baniler ve kurumlardır. Saray ve saraya bağlı yönetici sınıfı, sanatın destekleyicileri ve banileri olmuştur. En görkemli mimari örnekleri onlar yaptırmış, her alanda en güzel eserler onlara sunulmak üzere üretilmiştir. Saray ve çevresi, yeni uygulamaları, yeni akımları ve üslupları her zaman desteklemiş ve bu uygulamaların yaygınlaşmasında öncü olmuştur. Sanatsal üretim, saray kurumları aracılığıyla örgütlenmekte ve yönetici sınıfın beğeniyle de yönlendirilmekteydi. Böylece saray, kurumlaşmış bir zevkin ürünlerinin oluşmasını sağlarken aynı zamanda imparatorluğun gücünü görkemini, sosyal, kültürel ve

¹² Bekir Tatlı, *a.g.e.*, s.282-283.

¹³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, Cilt 5, İstanbul 1982, s.3792.

¹⁴ Bülent Tanju, *Tereddüd ve Tekerrür Mimarlık ve Kent Üzerine Metinler: 1873-1960*, Mas Matbaa, İstanbul 2007, s.107

¹⁵ Ümit Meriç, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2010, s.155.

ekonomik alanda hizmete yönelik geliştirdiği alt yapıyı, mimaride somutlaştırarak bu olguların gorsel olarak etkin kılan sanatsal sytlemlerini belirlemiş ve yine İmparatorluğun kurumları aracılığıyla bunları başkent dışı bölgelere yaymıştır.¹⁶

Klasik Dönem’de mimari çizgisini kesin şekilde belirleyen gelişme yolunda yn açıkça çizilen Osmanlı Türk mimarisinin camileri, Mimar Sinan ve onun üslubunu devam ettiren mimarlar sayesinde gerek yapı sanatı gerekse yer seçimini gerek şehirlerin imar programı, dış hatların güzelliği gibi hususlarda en yüksek seviyesini bulmuştur. Bu camilerde zarif, sade aynı zamanda özgün ve her şeyi ölçülü olarak kullanan bir üslup göze çarpar. ini, mermer, malakri veya kalem işi, nakış gibi süslemenin bir bütün olarak bu üslubun içinde düşünülmüştür.¹⁷

Klasik Dönem’de Sinan camilerinin boyutları ayakta duran ya da namaz kılan kişinin ölçülerine göre düşey olarak saptanmıştır. Pencereler zeminden başlar, kapılar insan lşne göredir. Galeriler normal bir kat yüksekliğindedir. Osmanlı mimarisinde insan canlı varlık olarak varken, Batılı Rönesans mimarisinde bir fikir ve simge olarak vardır. Osmanlı mimarisi kolay anlaşılır bir geometrik rasyonel üzerine kurulmuştur. Fakat biçimlerin basit geometrisine karşın tasarım süreci organik ve btnleştiricidir. İşlam ve Osmanlı mimarisinde ta kapılar, minareler, eyvanlar, revaklar, gereken yerlere yapının tümel organizmasının öğeleri olarak yerleştirilmiştir. Caminin hatta mimarinin cephe olarak tasarımı, sonraki dönemlere kadar birinci plana geçmemiştir.¹⁸

Klasik Dönem’in idare merkezi olan Topkapı Sarayı, tarihi yarımadanın Sarayburnu denilenve doğal sınırını denizlerin çizdiği bir noktada iç kale sistemi ile inşa edilmiştir. Klasik Dönem’in işlevselliği ve sadeliği dış cepheye hâkimdir. 1479 senesinde Fatih Sultan Mehmet’in inşa ettirdiği saray, Sultan Abdülmecit’in Dolmabahçe Sarayı’nı inşa ettirdiği tarih olan 1855 senesine kadar Saray-ı Cedfid adı ile kullanılmıştır. Yaklaşık 380 yıllık kullanımı içerisinde, birçok üslup ve tarzın

¹⁶ Filiz Yenişehirlioğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Sanatı", *Türkler*, Cilt 11, Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.827

¹⁷ Semavi Eyice, "Cami", *Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi*, Cilt 7, s.79.

¹⁸ Doğan Kuban, *a.g.e.*, s.466-467.

kullanıldığı ve işlevsel anlamda farklı binaların inşa edildiği Topkapı Sarayı, Eklektik Mimari örneklerindedir.

Yedi yüz bin metrekarelik bir sahayı kaplayan saray bölgesi, Marmara ve Haliç kıyılarındaki Bizans sahil suları ile birleşmiş 1400 m uzunluğundaki Sûr-ı Sultanî ile çevrilip 28 kule ile takviye edilerek kara tarafına doğru korunmuştur. Arka arkaya dört avluyu çevreleyen kasırlar, köşkler, camiler, divanlar, devlet daireleri, kütüphaneler, koğuş ve diğer binalarla, mutfaklar, harem dairesi çeşmeler, bahçeler ve birçok yapı grupları, çeşitli devirlerde yapılan ilavelerle saray, bugünkü halini almıştır. Osmanlı'nın çini ve süsleme sanatının en zengin örneklerini bir araya getiren Topkapı Sarayı, canlı bir müzedir¹⁹. Sarayın süslemelerinde kuruluş döneminden beri kullanılan çini sanatı hâkimdir. Kalemişi, sedef, ahşap, mermer gibi pek çok alanda, bitkisel motiflerin ağırlık kazandığı Türk süsleme sanatının en görkemli örnekleri ile bezelidir.

Özetleyecek olursak, Klasik Dönem mimari anlayışında işlevselliğin hakim olduğu görülmektedir. Özellikle kent dokusunun merkezini oluşturan bir Cami etrafında şekillenen sivil hayat, İslami öğretiler ve Türk gelenekleri ışığında özgün halini almıştır. Cumbalı ve yüksek duvarlı evlerin Türk evi özgün şemasını kazanması, sosyal yapının mimari anlayışa etkileri açıklanmaktadır. Yine mimaride ahşap malzemenin kullanılması ve ahşap mimaride dünya çapında ün kazanılması da ahşap malzemenin erişim kolaylığı ve Türk-İslam sosyal hayatında dünyanın geçiciliği algısının yüksek oluşu ile ilişkilendirilmektedir.

¹⁹ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986, s.514-515.

1.1.KLASİK DÖNEM MİMARLIK KURUMUNUN İŞLEYİŞİ VE AKTÖRLERİ

1.1.1. HASSA MİMAR OCAĞI MERKEZ TEŞKİLATI

Arşiv vesikasında “Cemâât-i Mimârân-ı Hassa” olarak adı geçen kurumun, ne zaman ve nerede kurulduğuna dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hassa mimarlarından ilk kez XVI. yüzyılda söz edilir. 1525 senesinden önce hazırlanmış olması gereken bir yevmiye defterinde Mimarbaşı Acem Ali’nin adı geçmektedir²⁰. “Hassa” sözcüğü, bir kimseye ya da bir şeye özel olan nitelik, kuvvet, güç anlamına gelmektedir²¹.

Hassa mimarları, Osmanlı Devlet-i Âliyesinde, saraya bağlı olarak çalışan mimarlara verilen ünvanıdır. Sözcük anlamı bakımından her ne kadar padişaha ve saraya özgü organize edilmiş bir teşkilat olarak algılansa da padişahın hususi hizmetlerinden başka, himaye bölgeleri ve mümtaz eyaletler hariç olmak üzere, imparatorluk ölçüsünde de vazife görmekte idiler. Devletin merkez teşkilatına bağlı olan örgüt, İstanbul’da ve imparatorluk dâhilinde her türlü tamirat ve resmi inşaat işlerini yürütüyordu²².

XVI. yüzyıl öncesi döneme ve kuruluş yıllarına ait kaynak ve belgelerde, merkez teşkilatına bağlı bir mimari örgüt ya da Hassa Mimarlar Ocağı anılmıyor olsa dahi Osmanlı’nın kuruluştan itibaren uyguladığı istimalet politikası gereği, fethedilen yerlerin yaşanılabilir bir hale getirilerek, Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılması amacıyla bu yerlerde hemen imar ve inşa faaliyetlerine başlanıyordu.

Derviş Ahmet Aşıkî’nin (Âşıkpaşazâde) yazdığı Tevarih-i Al-i Osman’da, II. Murat’ın 1426-1443 yılları arasında Edirne’de Ergene’ye yaptırdığı köprü hakkında:

²⁰ Zeki Sönmez, “Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağının Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, Sayı 34, 2000, s.404.

²¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 24. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2007, s. 336.

²² Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Şerafettin Turan, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I, 1963, s.157.

Sultan Murad Han Gazi, hazine ve paralar harcetti. O ormanları kırdırdı, temizletti. Orada yüksek bir bina ile köprü yaptırdı. Köprünün iki başını mamur etti. Şehir haline getirdi. İmaret, cuma mescidi yaptı. Yapan mimara hilat giydirdi. Çiftlik yeri verdi. O şehrin halkını bütün vergilerden affetti”(102. Bab)²³. Bilgisini vermektedir. 1361 yılında I. Murat tarafından fethedilen Edirne’nin²⁴ merkezi bayındırlık çalışmalarının, II. Murad döneminde gerçekleşmesinin bir sebebi vardır. Bunun nedeni Yıldırım Bayezit’in 1402 Ankara Savaşı’nda Timur’a yenilmesi ile başlayan ve fetret devri ile devam eden otorite boşluğu ve siyasi birliğin bozulmasıdır. Aşıkpaşade’nin de aktardığı üzere, II. Murat’ın Ergene Köprüsü’nü inşa eden mimara hilat giydirerek çiftlik yeri vermesi, devlet himayesinde bir mimarın çalıştırıldığına dair ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun idari ve özellikle de merkezi örgütlenmenin paralelinde kurulması zorunlu hale gelen bu imar teşkilatının, büyük bir ihtimalle İstanbul’un fethinden sonra ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bir ideali gerçekleştiren Fatih Sultan Mehmet’in, İstanbul’u Türk İslam dünyasının prestij başkenti yapma tutkusu, Hassa Mimarlar Ocağı adı verilen örgütün kurulmasına da imkan tanımıştır²⁵. Fatih dönemi fütihat çalışmaları ekseninde genişleyen sınırlar ile birlikte, hızla oluşan imparatorluk teşkilatının idari, askeri, sosyal ve ekonomik müesseselerinin klasik dönem zemîni oluşturduğu ve özellikle İstanbul’un yeniden imar edildiği düşünüldüğünde, Hassa Mimarlar Ocağının temellerinin bu dönemde atıldığı pek muhtemeldir²⁶. Saray dâhilindeyer aldığı için Hassa Mimarlar Ocağı adı verilen bu daire, sarayın Birûn kısmından sayılmakta olup, saraya bağlı dört emînlikten biri olan²⁷ şehremînine bağlı idi.

İstanbul’un pâyitaht kabul edildiği 857 (1453) yılından 1247 (1831) yılına gelinceye kadar eski kayıtlarda devlet ricali ve memurları arasında bir de şehremîni

²³ Hüseyin Nihal Atsız, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, I. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 110.

²⁴ Edirne’nin fethi ile ilgili detaylı bilgi için bkz; Halil İnalçık, “Edirne’nin fethi”, *Edirne’nin Fethi 600. Yılı Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s.137.

²⁵ Zeki Sönmez, a.g.m., s. 404.

²⁶ Osmanlı müesseseleri için bkz; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.

²⁷ Diğer Emînlikler; Matbah-ı Amire Emîni, Darphane Emîni, Arpa Emîni’ dir.

ismine tesadüf olunmaktadır fakat İstanbul'un fethinden önce hükümet merkezi edinilmiş olan Bursa ve Edirne'de şehremîni namıyla bir memur istihdam olduğuna dair bir kayıt ve bilgi elde edilememiştir. Bundan dolayı şehremîni ünvanıyla görevinin Bizanslılardan alındığı zannedilmektedir²⁸.

Ocağı temsil eden şehremîni, mîrî inşaat ve tamirata ait işlerden başka, Eski ve Yeni Saray mensuplarının maaşları ile kendilerine tahsisat bağlanan Müftî (Şeyhü'l-İslam) ve Hoca-i Sultanî oğullarının ulûfelerini dağıtmak, Galatasaray ile İbrahimpaşa Sarayı'nın yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını temîn etmek gibi bir nevi saray vekilharçlığı yapmak, hatta XVI. yüzyıl ortalarında görüldüğü üzere Osmanlı sınırlarından içeri giren yabancı devlet elçilerinin başkente kadar olan yolmasraflarını görmek şehremînin vazifelerindendi²⁹.

Sultan IV. Murat Devri'nde (1624 - 1641) bir emlak sayımı yapılmış ve "Evsaf-ı Konstantinîye" adı verilen bu sayım neticelerine göre (İstanbul, Yedikule, Eyüp, Kâğıthane, Sötlüce, Piripaşa, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Beşiktaş, Anadolu ve Rumelihisarları, Beykoz, Çengelköy, Kuzguncuk, Üsküdar ve Kadıköy) semtlerinde tesbit edilen mülkleri tasnif edilmiştir. Bu tasnifte bir mimarbaşı kârhanesi, bir meremetçi başı kârhanesi, bir doğramacı başı kârhanesi ve bir kireççi başı kârhanesi ismiyle kayıtlı atölyelerin varlığı dikkat çekmektedir³⁰.

Mimarbaşının amirliğini yaptığı Hassa Mimarlar Ocağına mensup çalışanları şöyle sıralayabiliriz: Hassa mimarlar kethüdası, kalem kâtibi, mimarlar, minareciler, mermerciler, taşçılar, sıvacılar, neccarlar (marangoz), nakkaşlar. Ayrıca gerektiğinde bu ocağı mimariyle ilgili başka kişiler de katılabiliyordu. Örneğin benna (duvarcı), sengtraş, mutalla (sıvacı), harrat (çıkırıkçı), cassas (kireççi), hazzar (biçici), lağımger (lağımcı), haddâd (demirci), camger (camcı), mülebbin (kerpiççi), sürbger (kurşuncu)...³¹

²⁸ Osman Nuri Ergin, *İstanbul Şehremînleri*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s. 18.

²⁹ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt I., Ankara 1963, s.158.

³⁰ Ratip Yüceuluğ, "Türkiyede İstatistik Öğretimi Ve İstatistik Çalışmaları İmparatorluk Ve Cumhuriyet Devirlerinde" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Ankara 1949, s.306,

³¹ Zeki Sönmez, a.g.m., s.404.

Osmanlı Devleti sanat camiasını, Saray Sanat Teşkilatı (Ağayân-ı Ehli Hiref), Yeniçeri Sanat Teşkilatı (yeniçeri ehl-i hiref) ve Serbest Meslek teşkilatları olarak başlıklandırabiliriz. Hassa Mimarlar Ocağı mensupları aynı zamanda birer sanatçı konumunda olduğundan sarayın Ağayân-ı Ehli Hiref Cemaati içerisinde yer almaktaydı. Ehl kelimesi bir işte yetkili olan, erbab³²; “hiref” ise “hurfet” kelimesinin çoğulu olup sanatlar, meslekler anlamına gelmektedir³³. Ehli Hiref; Sanat ve beceri sahibi, sanatkâr demektir. Ehli Hiref, hazinedârbaşının emrindeydi. Teşkilatın İstanbul Sarayı’nda tam anlamıyla IV. yy sonlarında II. Bayezid döneminde gerçekleştiği ancak; Fatih Sultan Mehmet Dönemi’nde de teşkilata ait bazı bölüklerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada aynı dönemlerde Edirne Sarayı’nda da böyle bir teşkilatın olduğu, gerek dönem eserlerinin ortak üslup özelliklerinden, gerek Edirne Sarayı’ndan İstanbul’a Ehl-i Hiref teşkilatına nakledilen ve zanaatçılara ait kayıtlardan açıkça anlaşılmaktadır³⁴.

Ehli Hiref teşkilatına mensup sanatçı ve zanaatçılar, sarayın Birûn (Kapıkulu) kısmına tabii idi. Bu kuruma alınacak kişiler, önceleri Hristiyan asıllı pençik ve devşirme olan acemi oğlanlar arasından seçilmekteydi. Daha sonraları saray dışından bir sanat dalında yeteneğini ispat edenler arasından da seçilmişlerdir³⁵. Süsleme, mimari, musıkî, tasvir (minyatür), edebiyat gibi sanatsal alanlarda Osmanlı Saray sanatının ekol haline gelmesinde hiç şüphesiz Ehli Hiref Teşkilatının katkısı çok büyüktür. 600 yıllık egemenliği boyunca, çağının estetik zevkleri ve kendi estetik anlayışını, çok uluslu yapısı ile paralel bir çizgide harmanlayarak kendine has oluşturduğu medeniyeti sayesinde Türk İslam kültürüne beynelmilel bir yorum kazandırmıştır.

³² *Türkçe Sözlük*, TDK, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 608

³³ Ferit Devellioğlu, a.g.e., s.372.

³⁴ Filiz, Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı”, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1988, s.74.

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1984, s.462.

Hassa Mimarları Dairesinin mevcudu zamana ve ihtiyaca göre değişmekte idi. 1526 senesine ait bir ulufe defterinde ocağın mevcudu 18 olduğu halde bundan iki yıl sonra 1528'de 14'e indiği ve bu tarihten itibaren gittikçe artarak 1633-1644'te 43'e kadar çıktığı fakat 1660-1661'de 40'a, 1664-65'te de 34'e düştüğü görülmektedir³⁶. XVII. yüzyılın başlarına ait kayıtlarda (1013, 1014, 1034, 1035, 1036, 1037, 1038, 1042 seneli küçük Ruznamçe Defterleri) Mimarbaşı, Ağayân-ı Ehl-i Hiref cemaati içinde gözükmemektedir. Mimarbaşının bu cemaatten ne zaman çıkarıldığı belli değildir. Fakat 2 Recep 1044 (22 Aralık 1634) tarihinde Mimarbaşı Kasım Ağa'nın âdet-i kadîm üzere Ağayân-ı Ehl-i Hiref cemaati içine dâhil edilmesi ilgili emir tesbit edilmiştir ki bu tarihten itibaren tekrar aynı cemaate dâhil edildiği anlaşılmaktadır³⁷.

1.1.2. Hassa Mimarlarının Görevleri

Osmanlı Devleti'nde esas itibariyle iki çeşit mimar vardı: Bunlar hassa mimarları ve şehir mimarları idi. Hassa mimarları devlete ait olan inşaatları yapmakla mükellefti. Şehir mimarları ise her şehirde benna, neccar, taşçı, horasancı, keresteci vesair inşaat ile ilgili işleri yapan Ehl-i Hiref esnafına nezaret eden kimselerdi. Şehir mimarları tarafından yapılan inşaatların plan ve malzeme kalitesinin kontrol yetkisinin hassa mimarlarına verilmiş olması, bunların hem eğitim safhasında hem de daha sonra şehir mimarlarından üstün tutulduklarını göstermektedir³⁸.

Saraydaki ve İmparatorluktaki inşaat ve tamirat işlerini süratle yürütmek için merkezde şehremînin kontrolü ve Hassa mimarbaşının nezareti altında Suyolu Nazırı, İstanbul Ağası (Acemi Oğlanlar Ağası), Kireççibaşı Anbar Müdürü, Anbar Birinci Kâtibi, Mimar-ı Sâni ve Tamirat Müdüründen müteşekkil bir *Fen Heyeti* (*Tamirat Anbarı*) meydana getirilmiştir³⁹.

³⁶ Şerafettin Turan, a.g.m., s. 160.

³⁷ Fatma Afyoncu, *XVII Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara 2001, s.10.

³⁸Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C.I., İstanbul 1999., s.252.

³⁹ Orhan Erdenen, "Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları", *Mimarlık*, Sayı 27, İstanbul 1966, s. 15.

Topkapı Sarayı'nda Yalı Köşkü ile Sepetçiler Köşkü'nde oturan bu heyetin başlıca vazifesi, çeşitli daireler arasında işbirliğini sağlamak ve amele, malzeme gibi ihtiyaçları süratle temin etmekten ibaretti. İnşaat ve tamiratın bütün teknik hususları ise mimarbaşının temsil ettiği Hassa Mimarları Dairesine aitti. Ocaktan yetişmeyenve dolayısıyla bir fen adamı olmayan şehremîni ile mimarbaşı arasında inşaat ve tamirat işlerinde herhangi bir anlaşmazlığa ve vazife çatışmasına meydan vermemek için şehremînlerine, malzeme tedariki, masraf ve yevmiyelerin ödenmesigibi satınalma ve hesap işleri verilmiş; keşif, plan, inşa gibi teknik işler mimarbaşına bırakılmıştı⁴⁰.

İnşaat veya tamiratın kaç mâl olacağını müfredatıyla gösteren keşif raporları, mimarbaşı tarafından bir defter halinde defterdarlığa takdim edilirdi. Keşif defteri adı verilen bu raporlar defterdarlıkça tetkik olunup inşaat için lüzumlu paranın nereden, bütçenin hangi gelirinden verileceği tespit edilir ve vaziyet bir telhisle sadrâzama arz edilerek buyrultusu alınırdı. Böylece tasdik ve kabul edilmiş olan keşif defterleri, inşaatın devamında ve bitiminden sonra da gerekli kontrolleri yapmak gâyesiyle Başmuhasebe Kalemi'ne kaydedilir, mimarbaşına ancak bir sureti verilirdi⁴¹.

Öncelikli görevleri arasında padişah ve saray erkânının yaptıracakları binaların plan, proje ve masraf raporlarını çıkarmak olan hassa mimarları devlet tarafından bina edilecek her türlü mîrî inşaat faaliyetlerinin yürütülmesinden de sorumlu idi. Bunlar arasında yalnızca saray, han, hamam, cami gibi yapılar değil; köprü, yol, kayıkhanesi ve kale inşaatları da yer almaktaydı. İnşaat veya tamiratlar için gerekli keşif bedelleri, hassa başmimarı ya da ocak mensubu bir mimar tarafından hazırlanmaktaydı.

Osmanlı Devleti geniş coğrafyalarda egemenlik kurmuş bir süper güç durumunda olduğundan askeri inşaat, her dönem için ayrı bir öneme sahipti. Hassa başmimarı tarafından seçilen çeşitli sayıda mimara, ordunun geçeceği yollardaki köprüleri kurmak, alınan kale, sur, burç palangaları onarma gibi görevler verilirdi. Ordu mimarları ayrı bir teşkilat olmamalarına rağmen, askeri yapılar konusunda

⁴⁰ Şerafettin Turan, a.g.m., s.159.

⁴¹ Şerafettin Turan, aynı makale, s.166.

uzmanlık kazandıkları için barış zamanında da sınırdaki askeri yapıların keşif ve onarımı ya da yenilerinin yapımıyla sık sık görevlendirilirdi⁴². Ordu hizmetinde görevlendirilen mimarlar için arşiv belgelerinde “*Kale Mimarı*” ünvanı da kullanılmaktadır. Örneğin XVIII. yüzyılda Kafkasya’da artış gösteren Rus tehlikesi için tamir edilecek kalelerden biri olan Sohum Kalesi’ne görevlendirilen mimar için; “*kale mimarı ve hassa mimar vekili İbrahim Halife*” ünvanı kullanılmıştır⁴³.

İstanbul’da şehir yapılanmasının teknik işlerinden sorumlu, hassa başmimarı olup, yasal işlemlerden İstanbul Kadısı sorumluydu. Hükümet, surların korunmasına ve kaldırımların onarımına önem verirdi. Özetle surların üzerine ve çevresine ev yaptırmak yasaktı. Yapanların evler yıktırılırdı. Evler, surlardan en az dört arşın (yaklaşık 4 x 75.8 cm) uzakta yapılabilirdi. Bu dört arşın çoğunlukla yol için bırakılırdı. Surların çevresinde ağaç ve tahta yığılmasına izin verilmezdi. Yangın, İstanbul’da pek felaketli sonuçlar doğurduğu için evlerin saçaklı yapılmamasına izin verilmezdi. Yolun üzerine çardak ve çıkıntı yapanların bu fazlalıkları mimarbaşı tarafından yıktırılırdı⁴⁴.

İstanbul’da başmimar, evlerin durumunu denetlediği gibi şehre gelen keresteleri de incelerdi. Direklerin, merteklerin, tahtaların çatı tahtalarının eni, boyu, kalınlığı hükümetçe belirlenmişti. Belirli miktardan eksik ve kalitesiz kerestelerin satılmasını başmimar anında engellerdi. Başmimar bu gibi işlerde görevini sürekli olarak İstanbul kadısıyla birlikte yapardı⁴⁵.

Osmanlılar’da donanma inşası ve inşa için gerekli malzemenin sağlanması gibi özel ihtisas gerektiren işler de Hasa Mimarlar Ocağının görevleri arasındaydı. XVI. yüzyıl başından itibaren tersane mimarları diye ayrı bir uzmanlık grubunun ocağa bağlı olarak çalıştığı bilinmektedir. XVI-XVII. yüzyıllarda Tersane-i Amire teşkilatı içinde mimarlar geçmemektedir. 1729 tarihli belgede donanma başmimarı olarak Dimitri isminin geçmesi, bunların ocak dışından görevlendirilmiş olabileceklerini düşündürmektedir. 1533-1534 ve 1537 seneli Hasa Mimarlar Ocağı

⁴² Zeki Sönmez, a.g.m., s. 407.

⁴³ BOA, MAD.d., No: 1471.

⁴⁴ Ahmet Refik Altınay, *Eski İstanbul*, Yay.Haz., Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.56.

⁴⁵ Ahmet Refik Altınay, *Aynı eser*, s.57

listelerinde Françesko Kapudan-ı Portugal olarak geçen ismin donanmada görevli bir mimar olabileceği, bu yüzyılda tersanede ya da donanmada görevli mimarların Cemaat-ı Mimarın içinde adlarının geçtiğini göstermektedir. Tersane-i Amire mimarlığının XVIII. yüzyılın başından itibaren takip edilen belgelerde ayrı bir teşkilatlanma içinde sürdürüldüğünü ve gayrimüslimlerin burada başmimarlık makamında çalışabildiklerini göstermektedir. Ancak Hassa Mimarlar Ocağının tersane ile bağlantısının devam ettiği, daha sonra başmimar olacak olan Seyyid Abdülhalim Efendi'nin burada havuz inşa ettiği bilinmektedir⁴⁶.

Hassamimarları teşkilatının diğer bir grup vazifeleri de inşaatlarda çalışan kalfa, usta ve amelelerin ücretlerini tesbit ve bu yevmiyelerden fazla para istenmemesini veya ödenmemesini sağlamaktı. Buna o kadar önem veriliyordu ki "*bu hususta tegfl ile hareket edecek*" Ser-mi'marn-ı Hassalar "*mmeye zarar kasdetmiş olmağla, mazhar-ı ta'zr-i şedd*" oluyorlar. Fazla cret talep edilenler ise tersanede "küreğe" konuluyorlar veya kadılar marifetiyle şer'an cezalandırılıyorlardı⁴⁷.

Fatih Sultan Mehmet Devri'nde kurulan Su Nezareti'nin başında bulunan Su Nazarı, başta cami, hamam ve çeşmeler olmak üzere İstanbül'un her semtine düzenli ve devamlı su sağlanabilmesi için emrinde çalışan suyolcuları, keşif memurları, korucular, avuşlar, bent muhafızları, neccrlar ve lgnclerin görevlerini aksatmadan yrtmelerinden sorumluydu⁴⁸. Buna rağmen suyolcuları ocağı mimarbaşının ocağının gzetimindeydi. Örneğin; 1819 seneli bir arşiv vesikasında Ceneviz Suyolları diye anılan Ayasofya çevresindeki yer altı suyolları ve pek çok su kemerinin hasar gördüğü bu nedenle mimar ve suyolcular tarafından keşfinin yapılacağından bahsedilmektedir⁴⁹.

Hassa mimarları Teşkiltında rütbe ve kademe sıralaması esastı. Mertebelerine göre mimarlar, usta-stad veya halife-kalfa olarak iki ana guruba

⁴⁶Nurcan Yazıcı, "*Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*", MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbül 2007, s. 20-21.

⁴⁷ şerafettin Turan, a.g.m., s.174.

⁴⁸ Glfettin elik, "*İstanbül Kaynak Suları (Teşkilat ve İşleyişi ile)*", *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002)*, Cilt II/I, Ankara 2005, s. 791.

⁴⁹ BOA, HAT, Dosya No:597 Gömlek, No: 29307, Tarih:29.12.1234

mütâlaa edilirlerdi. Bugünkü ifadelerin aksine, halifeler (kalfalar), üstaplardan daha itibarlı idiler. Fakat bazen üstat mimarın aldığı görev bakımından halife, mimardan daha fazla ulufe (tahsisat) aldığı olurdu⁵⁰.

Mimar halifeleri, başmimarlığa yükselmek için sırasıyla üçüncü, ikinci ve birinci halifelik görevlerinde bulunmak zorundaydı. Birinci halife, Ayasofya Evkafı; ikinci halife, Harameyn Evkafı ve üçüncü halife, Sultan II. Bayezid Evkafı hizmetini de üstlenirdi. Birinci halifeler aynı zamanda mimarbaşının vekilliğini de yapmaktaydılar. Mimar halifelerinin tayin ve azilleri mimarbaşının Divan-ı Hümayun'a arzıyla olurdu. Bu uygulama XIX yüzyıl başına kadar devam etmiş ve 1801'de hassa mimarlarının Mühendishane-i Berri Hümayun'da eğitim almalarına karar verilmesinden sonra, ocağa yapılacak atamalarda başmimar ile birlikte Mühendishane Nazırı ve başhocasının da onayı alınmaya başlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu eğitime son verilince yeniden atamaların yalnızca başmimararziyle yapılması uygulamasına geri dönmüştür⁵¹.

Ser-mi'mârân-ı Hassa da dâhil olmak üzere bütün ocak müntesipleri ulûfeli idiler. Ancak ulûfe miktarı sâbit olmayıp zamana ve imparatorluğun malî durumuna göre değişmekte idi. Defterdarlığa bağlı Küçük Ruznâmçe Kalemi'nde tutulan *Müşâhere-horân Mevâcib Defterlerinde* kayıt altına alınmaktaydı⁵². Hassa mimarlarının, İstanbul dışında göreve gönderildikleri zaman maaşlarıyla birlikte günlük harcırah da aldıkları arşiv belgelerinde geçmektedir⁵³.

XVII. yüzyıl ortalarına kadar Ser-mi'mârân-ı Hassa hizmeti kayd-ı hayât şartıyla tevcih ediliyordu. Böylece, imar ve inşâ gibi tamamiyle ihtisas isteyen bir alanda istikrar sağlanmış, sık sık yapılacak değişikliklerin doğuracağı aksaklıklar önlenmiş oluyordu, ilk defa I. İbrahim Devri'nde mimarbaşı bulunan fakat kendi sahasına âit işlerden ziyade siyasetle, saray entrikalarıyla uğraşan, bununla beraber Valide Kethüdâsı iken Köprülü Mehmet Paşa'nın sadârete getirilmesinde mühim bir

⁵⁰ Orhan Erdeneren, a.g.m., s.18.

⁵¹ Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı", *Sanat Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2007, s.105.

⁵² Şerafettin Turan, a.g.m., s.162.

⁵³ BOA, C.SM, Dosya No:53, Gömlek No:2693, Tarih: 29.7.1225

rol oynamak suretiyle de imparatorluğun yararına bir hizmet gören Kasım Ağa, hâmişî Sadrâzam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'nın katlinden sonra azledilerek, yerine meremetçi Mustafa Ağa tâyin edilmişti (1644). Her ne kadar Kasım Ağa bir müddet sonra ikinci defa Mimarbaşılığa getirilmiş ise de onun ilk sefer ki azliyle Ser-mi'mârân-ı Hassalığı kayd-ı hayât suretiyle olması prensibinden de vazgeçilmiştir⁵⁴.

1.1.3. Hassa Mimarlarının Eğitimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük mimari eserlerini yapan mimarların yetiştiği sarayın Birûn teşkilatı içinde bulunan Hassa Mimar Ocağı için devrinin bir mühendislik ve mimarlık okulu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Küçük bir ulufe ile okula girenler, mimarbaşılardan ve kıdemli halifelerin nezaretinde yetişir ve kademeleri kat' ederek, Ser-mi'mârân-ı Hassalığa kadar yükselirlerdi. Ocak mensuplarının yetişmeleri için tatbikatın yanında nazari bilgilerde önem verilirdi. Bu ocak, Osmanlı ve dünya mimarlık tarihine büyük eserler veren Mimar Sinan, Davud Ağa ve Sedefkâr Mehmet Ağa gibi büyük mimarların formasyonlarını aldıkları bir mimari ekolü idi⁵⁵.

Orhan Erdeneren, ocağa alınan mimarların yetiştirildiği merkezin, Topkapı Sarayı Hasbahçe⁵⁶ ve Acemioğlanlar Ocağı olduğunu ve mimar eğitimlerinin o zamanlar bugünkü gibi nazari olmayıp, nazari bilgiler yanında ameli bilgiler de verilerek kârhanelerde (atölye) çalışıldığını aktarmaktadır⁵⁷.

Bir çeşit mühendislik mimarlık okulu olarak teşkilatlanan Hassa Mimarlar Ocağına giren mimarlar, başmimar ve halifelerin gözetiminde yetişerek Hassa Başmimarlığı'na kadar yükselbilmekteydi. Hassa Mimarlar Ocağı içerisinde bilhassa pratik bilgileri öğrenen mimarlar, aynı zamanda teorik eğitimden de geçmekteydi.

⁵⁴ Şerafettin Turan, a.g.m., s.161.

⁵⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.m., s.252.

⁵⁶ Topkapı Sarayı'nın dışbahçesi olan Hasbahçe'nin bugünkü ismi Gülhane Parkı'dır.

⁵⁷ Orhan Erdeneren, "Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri", *Mimarlık*, Cilt6(32), İstanbul 1966, s.20

Saray içerisindeki "Enderun Mektebi"nde yetişenler arasından, mimarlığa yeteneği olanlar bir süre hendese ve mimariye ait teorik ve pratik eğitimden geçirilip ocak içerisinde görevlendirilmekteydiler⁵⁸. Cafer Çelebi'nin yazmış olduğu Mimar Mehmet Ağa'yı anlatan Risale-i Mimariye adlı eserde; mimarların Sedefkârîler Kârhanesi'nde hendese eğitimi aldığından ve hendese eğitiminde başarılı olmadıkça sedefkârlık ve mimarlık mesleklerinde mahir olamayacağından bahsedilmektedir⁵⁹.

XIX. yüzyıla gelindiğinde Hassa Mimarlar Ocağı siyasi, mali ve politik nedenlerle bozulmalar olduğu görülmektedir. Ocaktaki ilk bozulma XVII. yüzyılda Sultan İbrahim Dönemi Başmimarı Kasım Ağa'nın siyasi kanallar aracılığı ile başmimarlık görev süresi olan kayd-ı hayat şartını ortadan kaldırması ile başlamıştır. Mimarların çalışma disiplininden uzaklaşmaları, mimarlık eğitimindeki yetersizlikler ve bu ortamda ehil olmayanların ocağa alınması, mimarların isimlerinin yolsuzluğa karışması gibi düzenbağının kopma eğilimine girmesi, Hassa Mimarlar Ocağına düzen tedbirleri alınmasını zorunlu kılıyordu.

Sultan III. Selim'in (1789-1807) tahta çıkmasından üç yıl sonra 1792 yılında başlattığı "Nizâm-ı Cedid" hareketi çerçevesinde humbaracıların, lağımcıların ve topçuların eğitimini sağlamak amacıyla 1793 yılında "Mühendishâne-i Cedide" adı ile "yeni" bir mühendishâne daha kurulmuştur. 1806 yılında Sultan III. Selim tarafından çıkarılan kanunname ile Mühendishâne-i Cedide'nin adı "Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn" olmuştur. Bu kanun ile Avrupa Osmanlı karışımı bir yapıya kavuşan Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'da dört sınıflı ve biri başhoca olmak üzere dört hocalı yeni bir sistem kurulmuştur⁶⁰. Hassa Mimarlar Ocağındaki düzensizliği ve bilgisizliği ortadan kaldırmak amacı ile Kara Mühendishanesine (Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn) 9 Aralık 1801 tarihinde Hassa Mimarlar Ocağı Mimar Halifeleri dâhil edilmiştir. Mühendishâne kanununa ek olarak çıkan kanunnamenin mimar halifeleriyle ilgili olan kısmı şu şekildedir⁶¹:

⁵⁸ Selman Can, a.g.m., s.104.

⁵⁹ Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmed Ağa- Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yay., Ankara 1976, s. 128- 135.

⁶⁰ Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* II, İstanbul 1998, s. 113.

⁶¹ Mehmet Karaca (Ed.), *İstanbul Teknik Üniversitesi Ve Mühendislik Tarihimiz*, Mavi Ofset Basım Yay., İstanbul 2012, s.116.

1. Ellerinde “rûs-ı hümâyûn” olan ve başka işleri olmadıkça Hendesehâne’ye devam ederek burada “sanâyi’-i mi’mâriye ve fûnûn-ı hendesiyeyi” kuramsal ve uygulamalı olarak tahsil etmekle görevlendirilen mimar halifelerinden Hendesehâne’ye devam edenlere şevk ve gayret için her ne kadar geçimlerini keşif vesairyollardan karşılayabiliyorlarsa da yevmiyeli neferâta verilen beş para katık bahâ ile yevmiye yüzer dirhemden bir çift ekmek ta’yinâtı verilmesi ve bu hususa mühendishâne hocasıyla nâzırı dikkat etmesi gerekir.

2. Mühendishâne’ye devam etmeyenlere katık bahâ ve ekmek tayinâtı verilmez. Yani geçerli bir mazereti olmadan iki hafta hendesehâneye gelmeyen mimar halifelerinin ta’yinâtı kesilir ve mimâr halifeliği bir başkasına devredilir.

3. Münhâl veya terk vuku’undan mimarlıktan behresi olmayanlara Mimar ağa tarafından arz itâsıyla berâat verilmeyip, Hendesehâne’defûnûn-ı hendese ve sanâyi’-i mi’mariye tahsili görenlerden ka’abiliyetli olanlara devredilir.

4. Hendesehâne’de mimar halifeliğine rağbet eden kimse bulunmaz ise açıkta kalan Mimar yevmiyesi yine halifeden müdâvim ve müstâid olan Mimar halîfesine ber-vech-i terakkî devredilir.

5. İşbu nizâmdan sonra mimar halifelerinin tevcîhâtının arzı, mimar ağa ve Mühendishâne hocası ve ocak nazırı taraflarından müştereken mühürlenmedikçe devir isteği kabul edilmez.

6. Mimar halifeleri öteden beri mimar ağaların idareleri altında olmakla yine iktizâsına göre Mimar Ağa tarafından kabul edilir.

7. Taşra memuriyetleri vesair hizmet ile meşguliyetleri olmadıkça Hendesehâne’ye devam ederler ve bu sûrette hendesehâne talebeleri gibi imtihân vaktinde mimar halifeleri de imtihana katılırlar.

8. Hendesehâneşakirdleriyle Mimar halifelerinden hangisi imtihan sonucunda “ilmen ve ‘amelen fünûn-ı hendese ve sanâyi’-i mi’ mâriyede” mütefennin ve mâhir ise başmülâzemet ona verilir. Mahlûtmârdüşükteber-mâceb-i şurûttevcîh olunmak husûsuna riâyet olunur.

Bu kanunnâmenin ilânı ile beraber Mühendishâne Hocası Hüseyin Rıfki Tamanî, Ser-mi’marân-ı Hassa Ahmed Nurullah Efendi ve Nazır-ı Lağımçıyan-ı Dergâh-ı Ali olan İsmail Kâmi Efendi’nin imza ve mührünü taşıyan maruzatta; Mimarân-ı Hassa, Lağımçı ve Humbaracı Ocakları’ndan seçilen yetenekli neferlerin mühendishâne öğrencisi olarak Mühendishâne’ye bağlandığı humbaracı, lağımçı ve Hassa Mimarlar Ocağından otuzar kişi toplamda doksan kişinin mühendishâneye dâhil edildiği açıklanmıştır⁶².

Hassa Mimarlar Ocağı mimar halifelerinin mühendishane eğitimleri uzun süreli olmaz. Halifelerin, kanunname metninde yer alan taşra görevi dışında Hendesehâne’ye devam etme zaruriyetine uymayarak ve bina keşiflerini bahane ederek derslerini takip etmemeleri, boş vakitlerini çarşı pazarlarda geçirmeleri sebebiyle 20 Ocak 1807 tarihinde Mühendishâne’deki eğitimlerine son verilmiştir⁶³.

Hassa başmimarının memur statüsünün zanaatından daha ön plana gelmesi, hassa başmimarlarının ellerinde tuttukları pek çok imkânı kimi zaman kendi çıkarları doğrultusunda kullanmalarına neden olabilmekteydi. Özellikle keşif bedelleri belirleme ve inşaat malzemeleri alınması ya da keşif dışı inşaat yapımlarına göz yumma gibi etik olmayan davranışlar yolsuzluk sebeplerinden en önemlilerini oluşturmaktaydı. Kâr hâdlerinin sınırlı tutulduğu lonca sisteminden kopuş aynı meslek gruplarının ortak çıkarları yerine bireysel çıkarların ön plana gelmesini kolaylaştırmıştır. Ancak, belgeler hassa mimarbaşılık görevinin son dönemlerinde mimarlık ortamında yolsuzlukların sıradan bir suç olduğunu ve araya giren hatırlı

⁶² BOA, C.M., No:3964.

⁶³ Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul 2010, s.23.

kişiler tarafından sultanın ikna edilerek mimarbaşının affedilmesi ve sürgün yerinden dönmesinin sağlandığını göstermektedir⁶⁴.

Ahmet Lütfi Efendi tarafından kaleme alınan Târih-i Lütfi isimli eserde, Hassa Mimarlar Ocağının mali ve denetim düzeninin bozulmasında, Devlet-i Âliye'nin genelinde süregelen siyasi bozulmaların da etkisinden söz edilmektedir. XIX. yüzyıla gelindiğinde öz benliğinden tamamen uzaklaşan yeniçerilerin, imar çalışmalarına ve mimar ocağı mensuplarına siyasi baskı yaptığından bahsedilmektedir. Buna göre yeniçerilerin, yeni yapılmaya başlanan binaların tesbitini yaptıktan sonra, o binada çalıştırılacak işçiler için nişan tahtası asarak kendi istedikleri isimlerin çalıştırılmasını sağladığı ve aracı oldukları bu işçilerden haraç aldığından bahsedilmektedir⁶⁵. Lütfi Efendi bu hadiseyi “*Böyle balta asmaktan garazları amelenin paralarından kesip almak idi.*” şeklinde anlatmaktadır.

Artan yolsuzluk ve disiplinsizlik hadiseleri üzerine, ocağın ve ocak mensuplarının içinde bulunduğu vehâmetin anlatıldığı bir belgede, Hassa Mimarlarının aldıkları 284 kuruştan başka gelirlerinin olmadığı, görev aldıkları bina ve dükkânlardan elde ettikleri gelirin çok cüzi miktarda olduğu, inşaat gelirlerinin Hassa başmimarlarının yanında Galata Voyvodaları ve Bostancıbaşılarının da harç alıyor olmasının Hassa Mimarlarını maddi açıdan zorladığından bahsetmektedir⁶⁶.

Kurulduğu tarihten itibaren XIX. yüzyıla değin Ocak ve mensuplarının uğradığı deformasyonun zorunlu kıldığı değişim, II. Mahmut Dönemi, devlet teşkilatlanmasındaki topyekûn yenilik hareketleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Hassa Mimarlar Ocağı ve Şehremînliği birleştirilerek, 4 Kasım 1831 yılında Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuş ve Ebniye Müdürü olarak Devlet-i Âliyye'nin son Hassa Başmimarı Seyyit Abdülhalim Efendi atanmıştır.

⁶⁴ Oya Şenyurt, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Hâssa Başmimarları”, *TÜBAV Bilim Dergisi*, Cilt II, Sayı IV, 2009, s.502.

⁶⁵ *Tarih-i Lütfi*, C.1, s.239.

⁶⁶ BOA, MAD. NO; 8959, Tarih: 9.9.1242.

Mehmed Arif Ağa	10 Ekim 1791-1793 (1.defa)
Ahmet Nurullah Ağa	1794-1796 (1. Defa)
Mehmed Arif Ağa	1796-1800 (2. Defa)
Ahmed Nurullah Ağa	1801-1802 (2.Defa)
Mustafa Ağa	Ocak-Haziran 1807 (1. Defa)
Hafız Mehmed Emîn Ağa	Haziran 1807- Eylül 1808 (1.Defa)
Mustafa Ağa	Ekim-Aralık 1808 (2. Defa)
Hafız Mehmed Emîn Ağa	Ocak- Temmuz 1809 (2.Defa)
Mustafa Ağa	Ağustos 1809 (3. Defa)
Hafız Mehmed Emîn Ağa	1810-1815 (3. Defa)
Ali Rıza Bey	26 Haziran 1815-1820
Mehmed Rasim Ağa	9 Ağustos 1820-1824
Mustafa Ağa	1824-1825 (4.Defa)
Seyyid Abdülhalim Efendi	Ocak 1825-Temmuz 1827 (1. Defa)

Kırımlı Mahmud Ağa	Ağustos 1827-21 Temmuz 1829
Seyyid Abdülhalim Efendi	21 Temmuz 1829-4 Kasım 1831 (2.Defa)
Seyyid Abdülhalim Efendi	4 Kasım 1831- Mart 1839 (Ebn. Müd.)
Mühendis Abdülhalim Efendi	Nisan 1839-5 Temmuz 1839 (Ebn. Müd.)
Seyyid Abdülhalim Efendi	5 Temmuz 1839- 6 Kasım 1840 (Ebn. Müd.)
Mühendis Abdülhalim Efendi	6 Kasım 1840-14 Temmuz 1847 (Ebn. Müd.)
Seyyid Abdülhalim Efendi	14 Temmuz 1847- 8 Mart 1849 (Ebn. Müd.)
Seyyid Abdülhalim Efendi	8 Mart 1849- 13 Nisan 1852 (Ebn. Müd.)

Son Başmimarlar Listesi⁶⁷.

1.2. BİNA EMİNİ

Bina emîni, padişah ve yakınları tarafından kamu yararına yaptırılan binaların inşa ve tamir işlerine bakmakla görevli kimseye verilen unvandır. Bina emînliği bir memuriyet veya bir makam değildi. Gerekli hallerde, başka görevlerde bulunan veya emekliye ayrılmış, güvenilir ve işten anlar yüksek dereceli memurlar bina emînliğine getirilirdi⁶⁸. Bir yapıda, keşf ve mimari çizimler gibi teknik hususları düzenlemek, inşaatta çalışacak personelin görev ve tayinini belirlemek ve idare etmek, Hassa Mimar Ocağı'nın amiri Sermimarın görevleri idi.

⁶⁷ Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri...*, s.44

⁶⁸ Cevdet Küçük, "Bina Emîni", *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, Cilt VI, İstanbul 1992, s.179.

Bina nazırı, inşaatın düzenli yürütülmesi, malzemenin zamanında ve gereken nitelikte sağlanması ve gerekli iş gücünün bulunmasından sorumludur. Bina emîni, şantiyenin hesaplarının sorumlusudur⁶⁹. Bina nâzırı ile bina emîni arasındaki en büyük fark ise bina nazırının, bina emîninin âmiri sıfatıyla inşaattaki işleri yürüten bir üst düzey görevli olmasının yanında, sarayla devletin diğer birimleriyle yapıyı ilgilendiren işleri takip etmek ve düzenlemektir. Fakat bina nazırının bulunmadığı inşaatlarda ise bu görevler bina emînleri tarafından yürütülmüştür⁷⁰.

Bina emînleri, emîn kelimesinin barındırdığı “güvenilir” olma kriterine göre atanmakta idi. Bu hususta hazine-i hassa tarafından karşılanacak inşaat giderlerinin kontrolünü sağlayacak emîn kişi, padişah veya padişaha yakınlığı olan devlet adamları tarafından atanmakta idi.

Dolayısıyla yaşları geçkin ve devlet tarafından çeşitli işlerde çalıştırılarak sınanmış kişilerden seçilirdi. Bu kişilerin fenn-i mimari hakkında bilgi sahibi olmaları beklenmezdi. İnşaat işlerine gidecek paranın hesabını verecek ve bunları düzenli bir biçimde kaydedecek kişilerin arandığı görülmektedir. Bu durumda kimi zaman bina emîninin görevi finansman bulmak yerine, var olan kaynağı güvenilir olarak kullanmak üzere kurgulanmıştır⁷¹.

Klasik Dönem’deki bina emînlerine ait kayıtlar, genellikle keşif ve icmal defterlerindeki hesaplamalardan, malzeme listelerinden ya da amele ve işçi ücretlerinden ibaret olduğu için inşaat alanındaki genel sorunlar ve bina emînlerinin inşaat esnafı ve örgütlenmenin diğer bireyleri ile olan ilişkilerinin ne olduğu konusunda bilgi vermemektedir⁷².

Osmanlı döneminde, maliyeti önceden bilinmeyen bir yapım ve onarım çalışmasına kesinlikle izin verilmemekteydi. Bunun nedeni, onarımla ilgili yapı faaliyetlerinde ortaya çıkabilecek olası su’istimallerin önüne geçilmesi olduğu gibi

⁶⁹ Doğan Kuban, *İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1998, s. 59.

⁷⁰ Abdülkadir Dündar, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi: (XVIII. ve XIX. yüzyıl)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 80.

⁷¹ Oya Şenyurt, “Geç Osmanlı İnşaat Ortamında Bina Emînliği” *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (METU JFA)*, Sayı 25/2, 2008. s.156.

⁷² Oya Şenyurt, a.g.m., s.152.

onarımın gerektirdiği parasal kaynakların nereden ve nasıl sağlanacağı ile yapım harcamalarının nasıl ve kim tarafından karşılanacağını önceden belirlenerek yatırımın garantiye alınması, bu sayede de özellikle maliyete ilişkin işlemlerde planlanma ve kontrol olanağının nasıl ve kim tarafından karşılanacağını önceden belirlenerek yatırımın garantiye alınması, bu sayede de özellikle maliyete ilişkin işlemlerde planlanma ve kontrol olanağının sağlanarak onarım sonrası hesap verilebilirliğin diğer bir deyişle şeffaflığın sağlanmasıdır⁷³.

Osmanlı döneminde, keşif yöntemi ile yapılan yaklaşık maliyet hesaplamalarında, öncelikli olarak çıkartılan ilk keşfe “Keşf-i evveli”; yapımdan sonra ortaya çıkan daha önce ön görülemediğinden dolayı ilk keşfe eklenemeyen ya da yeni ilave edilen işler için yapılan ek keşfe ise, “Keşf-i Sâni” denilmektedir⁷⁴. İnşaatlarla ilgili ihtilafli durumlarda veya ileriki tarihlerde ortaya çıkan yolsuzluk iddialarında her iki kayıt karşılaştırılıp, ona göre karar verilirdi⁷⁵.

Binâ emînleri yapıların finansmanı için gereken parayı sarraflardan faizle borç alarak sağlamaktaydılar. Bu nedenle, binâ emînlerinin önemi, inşaat işlerinde topluca para bulmalarından kaynaklanmaktadır. Bütçesi belirlenmiş ve hazineden sağlanacak inşaat işlerinin ödemeleri bugünkü hakediş usulüne benzer biçimde taksitlendirilerek mimarağalara ihale edilirdi⁷⁶.

Binâ emînleri, inşaata yapılan bütün masrafları karşılardı. Bunların hesabını bir defterde tutar ve merkeze gönderirdi. Eğer hesabı tam çıkmışsa binâ emînine bir temiz kâğıdı verilirdi⁷⁷.

İnşaatlara alınacak malzemenin cinsi, miktarı, işçi ücretleri bina emîninin tuttuğu defterlerde kayıt altına alınmıştır. Örneğin; İstanbul'da Demirkapı civarında yeniden bina olunan Sarayı Hümayun ile Sultan Sarayı binası için bina emîni

⁷³ İbrahim Yılmaz, S. Ümit Dikmen, “Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri”, 6. *İnşaat Yönetimi Kongresi*, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Bursa 25-26-27 Kasım 2011, s.226

⁷⁴ İbrahim Yılmaz, S. Ümit Dikmen, a.g.m., s.227.

⁷⁵ Ahmet Refik, *Türk Mimarları*, Sander Yayınları, İstanbul 1937, s.37.

⁷⁶ Oya Şenyurt, a.g.m., s.160-161.

⁷⁷ İlhan Yerlikaya, “Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri”, *Osmanlı (Teşkilat)*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, s.137.

Mehmet Ağa marifetiyle satın alınan kereste ve çivi ile kireç, alçı, tuğla, horasan, kiremit, mermertaşı, moloz taşı, cam gibi malzemelerin miktarları ve işçi ücretleri detayları ile verilmiştir⁷⁸.

Bina emîni icraat hesapları, Başmuhasebe Kalemi'nde⁷⁹ işlem görürdü. 24 Ramazan 1194 / 23.09.1780 tarihli Maliyeden Müdevver Defterde; bina emîni tâyin olunan sabık cebecibaşı Hacı Süleyman Ağa tarafından muhterik olan 25 adet yeniçeri kışlasının gayr-i ez mütebaki kereste baha ve eşya-ı saire işbu müfredat defteri mucibince tamiratına sarfedilen ve keşiften hariç yeniden yaptırılan kurşun puşîde saçak masraflarının zimmet kaydedilen meblâğdan mahsubundan sonra geri kalan matlubunun başmuhasebeye kayıt ve suret-i muhasebe itasına dair harcama kayıtları yer almaktadır⁸⁰.

Bina emîninin tuttuğu defterlerde, bina emîninin ismi, binanın türü ve tarihi belirtilirdi. Bu defterler sayesinde; kale, saray, kemer, suyolu, çeşme, köprü, çarşı, han, kışla gibi ictimâî ve askeri amaçlı bina ve eserler hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olduğu gibi bunların yapılış şekli, süresi, harcanan meblağın miktarı ve inşa tekniği gibi hususları da öğrenmek mümkündür⁸¹.

Divan-ı Hümayun kararıyla atanan bina emînleri, genellikle mimarbaşı ve defterdarın önerdiği kişiler arasından seçilmekte idi. Örneğin İpsala Sultan Murad Han Camii'nin 1765 yılındaki tamirine Damat Mustafa Efendi'nin Bina Emîni seçilmesinde Mimar Ağa'nın onu öven ilamı etkili olmuştur. (BOA. C.N. 169)⁸².

Bina emînliği görevine, padişahın bizzat övgüsüne mazhar olmuş devlet adamlarının da getirildiğine rastlanmaktadır. Örneğin İstanbul'un Üsküdar ilçesine bağlı Altunîzâde Mahallesi'ne de adını veren, çalışkanlığı ve dürüstlüğü tanınan, II. Mahmut tarafından Altunîzâde ünvanı verilen İsmail Zühdi Paşa bunların başında gelir.

⁷⁸ BOA. MAD.d. No: 1313.

⁷⁹ Devletin bütün gelir, gider ve mukataat kayıtları bu kalemde tutulurdu. Hatta Enderun ve Has Ahır hazinelerinde bulunan mücevherat ve her nevi kıymetli eşya da bu kalemde kayıtlı idi. Bkz... Serkan Açar, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", *TBB Dergisi*, Sayı 73, 2007, s. 378.

⁸⁰ BOA. MAD.d. 19534.

⁸¹ İlhan Yerlikaya, a.g.m., s.137.

⁸² Abdülkadir Dündar, a.g.e., s.81.

Altunîzâde İsmail Zühdi Paşa, 1829'da babasının ölümünden sonra Enderûn'a girdi ve aynı zamanda altmış dört parça gemiden oluşan ticaret filosunun idaresiyle de meşgul oldu. İki yıl sonra, Enderun'dan mezun olduğusıralarda inşaatına başlanan Mekteb-i Tıbbiyye (eski Haydarpaşa Lisesi binası) ile Mekteb-i Sultanî'nin (Galatasaray Lisesi) binâ emînliğine tayin edildi. Daha sonra aynı görevi Dolmabahçe Sarayı, Zeytinburnu Fişek Fabrikası ve Paşabahçe Şişe, Mum ve Kâğıt Fabrikası inşaatlarında da başarıyla yürütmesi üzerine, "ûlâ sânisî" rütbesi ile Dâr-ı Şûra-yı Askerî Â'zâlığına getirildi. Ayrıca kendisine "mimar ağalığı" unvanı verildi. Ardından sırasıyla Ziraat Meclisi (1858), Nafiâ Meclisi (1859) ve Askerî Şûra azalıklarına getirildi. 1876'da Meşrutiyet'in ilânında İstanbul mebusu oldu. 1880'de vezir rütbesiyle ayan â'zâlığına, daha sonra da Muhâcirîn Komisyonu Re'isliğine tayin edildi⁸³.

İki farklı emînlik görevinin eşzamanlı tevdi' edildiği durumlarda bina emînliğinin yanında genellikle nüzûl emînliği görevi verilmekteydi. Nüzul emînliği, seferler sırasında ordunun İstanbul'dan hareketinden düşman hududunu aşınca kadar olan müddet içinde halktan para ile satın alınan zahirenin cem'ine ve muhtelif menzillerde hazır bulundurulmasına nezaret eden kimsedir. Devlet teşkilâtında nüzul emînleri, Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı idiler. Bu şekilde toplanan zahireye de nüzûl zahiresi denirdi⁸⁴.

Nüzûl emînliğinin yanısıra diğer emanet birimlerinden de bina emînliğine geçildiği görülmektedir. Ayazma Camisi Tahrir defterlerini kaleme alan, bina emînliği görevini ifa eden, padişahın gümrük emîni Es-Seyyid İshak Ağa'dır. Gümrük emînlerinin dışında, tersane emînlerini de bina emînliği yaptığı görülmektedir. Diğer taraftan sûrre emînliği, kapıcıbaşılığa da kapıcılar kethüdalığı, hassa mimarlığı, bostancıbaşılık görevlerinden bina emînliğine geçiş sık olmaktadır⁸⁵.

⁸³ Hamit Küçükbatır, "Altunizade İsmail Zühdi Paşa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt II, Ankara 1999, s. 545.

⁸⁴ Kamil Kepecioğlu, *Tarih Lügat-ı Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Temel Sözlüğü*, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 1999, s. 267.

⁸⁵ Oya Şenyurt, a.g.m., s.153.

Bina emînlerinin, görev tanımları arasında yer alan mali kaynak sağlama vasfının temeli, var olan kaynağı güvenilir kullanmaları esasına dayanıyordu. Bu anlayışın dışında hareket eden ve yolsuzluk yaptığı anlaşılan bina emînleri derhal görevden uzaklaştırılmaktaydı. Sözelimi 20 Ağustos 1598 tarihinde temeli atılan Yeni Cami Bina Emîni Kara Mehmed Ağa yolsuzluk yaptığı için görevden alınan emînlerden biridir.

Emînönü'nden Sirkeciye kadar olan sahilde Yahudi mahalleleri vardı. Bu mahalleler Ahmed-i Sâlis zamanına kadar devam etmişti. Mahallede Yahudilerin bir sinagogları olduğu gibi ayrıca Bizans devrine ait bir de kilise mevcuttu. Caminin inşa edileceği arsa üzerindeki evler yıktırıldı; fakat bunların bahası sahiplerine kâmilten verilmedi. Bu haksızlık bina emîninin su'istimalinden ileri geliyordu. Safiye Sultan, camisi inşasına nezaret için dergâh-ı âli kapucularından Kara Mehmet Ağa evlerin bedellerini vermediği gibi nice evkafın heder olmasına da sebep oldu. Cahil naiplerden birine bir hüccet yazdırdı. Başka bir mahalde hristiyanlara mahsus ayrıca bir kilise yaptırdı; fakat yahudilere ait bir sinagog yaptırılmadı. Kara Mehmet Ağa'nın bu hareketi henüz saraya aksetmemişti. Safiye Sultan, camiin temeli atılacağını haber alınca memnun olmuştu. Temel (10 Muharrem yevm'üs-sübt) de atılmış bulunuyordu⁸⁶.

Temelin atılması için intihap edilen arsanın deniz kenarında bir dağ eteğinde olması itibarıyla gece gündüz tulumbalar ile su çıkarılmaya uğraşıldı. İnşaat sekiz ay bilâ-fasıla devam etti. Binanın inşasına Ser-mi'marânı Âlem Davut Ağa tâyin olundu. Büyük bir üstad olan bu mahir mimar, inşaata kemâlî faaliyetle devam etti. Sekiz ay sonra Kara Mehmet ağanın yolsuz hareketleri meydana çıktığı zaman Şehül'islâm Sun'ullah Efendi keyfiyetten haberdar edildi. Bu haksızlıkları revâ görmeyen Sun'ullah Efendi, Valide Sultan'a yazdığı tezkerede «*asâr-ı hayriyeniz haksızlıklar ile şâibe-dâr oluyor*» dedi. Bunun üzerine Safiye Sultan, bina emînini

⁸⁶ Şemsettin Sabri Kocamemi, "Yeni Camii", *İncelemeler*, Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, Camiler, Dosya No: 102, İstanbul, 19.8.952. s. 669.
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/2581?show=full>, Erişim Tarihi: 12.11.2018, Saati: 14.14

azletti ve herkesin hakkını ödedi. Câminin inşasına nezaret etmek üzere, kapucular kethüdâsı Nasuh Ağa bina emîni tâyin edildi⁸⁷.

İsmail Habib Sevük, Yeni Cami'deki bu yolsuzluk hadisesini "*Bina emîni olan Kara Mehmed Ağa sekiz ay kimseye para vermediğinden halk, bu Yeni Camiye «Zulmiye» adını takar. Bina emîni azledilip herkesin hakkı verilince Zulmiye adı unutuldu.*" şeklinde aktarmaktadır⁸⁸.

Görevden alma, azletme yalnızca usulsüz harcama ve yolsuzluk durumlarında değil inşaat projesinde uygulanması gereken teknik kaidelere uyulmaması halinde de gerçekleşebiliyordu. Osmanlı'nın Boğdan sınırındaki Serhad Kalesi Bender'in 1788 senesindeki tamiratında görevli bina emîni Gedikli Ahmet, inşaat ve teknik konulardaki yetersizliğinden dolayı azledilmiştir⁸⁹.

Bina emîninin yaptığı usulsüz uygulamalardan ve yolsuzluklardan dolayı inşaatın geciktiği bir diğer önemli serhat kalesi de Faş Kalesi'dir. Arşiv belgelerinde, Gedikli Mustafa'nın tamirattaki kusurundan, yolsuz ve ahlaksız hareketlerinden dolayı azledilerek, yerine bina emîni gönderileceğinden bahsedilmektedir⁹⁰.

Hazîne-i Âmire'den verilen 33.000 kuruşla Faş, Sohum ve Anakara Kalelerinin tamiri için gönderilen Dergâh-ı Âli Gediklilerinden Mustafa Ağa, bina emîni tayin olunarak, 1780 senesinde çalışmalara başlamıştır. Yapılan çalışmaların kontrolü için Erzurum Valisi Timurtaş Paşa bir adamını Faş taraflarına göndererek bir araştırma yaptırmıştır. İnceleme sonucunda Anakara Kalesi'nin yıkılarak yerle bir olduğu ve Mustafa Ağa'nın yanına aldığı cariyelerle Faş Kalesi'nde hevâ-ı hevesine bakmakta olduğu bildirilmiştir. Bu durum, Çıldır Valisi Süleyman Paşa tarafından İstanbul'a bildirildiği gibi Faş'tan gelen bir Tatar da aynı şekilde açıklamalarda bulunmuştur. Bunun üzerine bütün işler Vezir Halil Paşa'nın uhdesine bırakılarak, kalelerin bir an önce tamir edilmeleri hususu kendisine havale olunmuştur. Kalelerin tamirinden mesul bulunduğu hatırlatılarak Bina Emîni Mustafa Ağa ile birlikte

⁸⁷ Şemsettin Sabri Kocamemi, aynı makale.

⁸⁸ İsmail Habib Sevük, "Yeni Camiin Sonsuz Kıymeti", *Türkiye Turîng ve Otomobil Kurumu Dergisi*, Eylül 1953, s.7.

⁸⁹ BOA.,C.AS.,Dosya No: 1051, Gömlek No: 46167, Tarih: 12.2.1203.

⁹⁰ BOA., C.AS, Dosya No: 1022, Gömlek No: 44799, Tarih: 12.10.1197.

çalışması ve emri hilafına hareket edecek olursa da diğerlerine ibret olması bakımından hakkından gelmesi istenmiştir⁹¹.

Binâ emînliği görevi, XIX. yüzyıl ortalarında eski itibarını yitirmiştir. Bunun en önemli sebebi imparatorlukta değişimlerin inşaat alanına yansmasıdır. Bu yansıma, inşaat faaliyetlerinin yürütülmesi ve inşaat örgütlenmesindeki değişimlerle kendini göstermektedir. Taahhüt usulüyle iş yapabilme fırsatını yakalayan kalfalar, XVIII. yüzyıl sonlarında kimi zaman finansman bulan, kimi zaman da teknik adam gibi çalışan binâ emînlerinin görevini yerine getirmekteydiler. XIX. yüzyılın ortalarında saray ve çevresi için binâ emînleri ne zengin, ne de eskiden olduğu gibi inşaat bilgisine sahip kişiler değillerdi. Binâ emînlerinin çalışma biçimlerini sadece memuriyete bağlamaları ve bazılarının mesleki bilgilerindeki yetersizlikler, Osmanlı'nın son dönemlerinde kendilerine duyulan ihtiyacı en azından eskiye oranla azaltmış ve bina emînliğini resmi bir kurum ve unvan olmaktan çıkararak, sıradan bir görev haline getirmiştir⁹².

Bilindiği gibi XIX. yüzyıl sadece mimarlıkta değil, diğer alanlarda da gayrimüslimlerin kendilerini göstermekte olduğu bir yüzyıldır. Gayrimüslimlerin en etkin ve en güçlü oldukları alan ise ekonomik alandır. Bankerler, büyük tüccarlar, büyük müteahhitler, önemli sanayiciler büyük oranda gayrimüslimlerden çıkmıştır. Bankerlik ve dış ticaret tamamen gayrimüslimlerin elindedir. Ekonomik gücün gayrimüslimler tarafında oluşu, mimarlık alanını gayrimüslimler lehine etkiler. Tanzimat'ın ilanından, özellikle 1857-1858 tarihli arazi kanununun kabulünden sonra Binâ emînliği kurumu sona erer. Her türlü devlet inşaatı, birer devlet görevlisi olan binâ emîni eliyle değil, müteahhitler tarafından gerçekleştirilmeye başlanır⁹³.

⁹¹ Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, s. 102, 104, 105.

⁹² Oya Şenyurt, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2011, s. 67,68.

⁹³ Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Vakfı Yay., İstanbul 1995, Cilt I, s.167.

2. TANZİMAT SONRASI MİMARİ ANLAYIŞIN DÖNÜŞÜMÜ VE SOSYAL YAPIYA ETKİLERİ

Osmanlı Devleti'nin 1838 yılında İngiltere ile imzaladığı Baltalimanı Anlaşması ile simgelenen dünya ekonomisine açılışı ve 1839 Tanzimat Fermanı'yla simgelenen yeni yönetim biçimi arayışları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kent yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştı. 1838 ve 1839 tarihleri önemli kurumsal değişimleri belirliyor görünse de aslında daha önceki birikimlerin sonuçlarıydı⁹⁴.

XVIII. yüzyıl başında III. Ahmet ile başlayan Batılılaşmaya yönelme yüzyılın sonlarına kadar toplumda, tavandan tabana yayılan sosyal değişime neden olmuştur. Batı etkileri, toplumun farklı kesimlerine farklı ölçülerde yansıdığından mimari de bu alandaki değişime paralel bir değişim gösterdi. Önceleri zengin konakları, köşklere ve yalıların dış cepheleri ile iç dekorasyonunda görülen yabancı öğeler, sonraları onları izleyen geliri daha az kişilerin büyük evlerine de sıçradı. Ancak mahalle ölçeğindeki yerleşim birimlerine XIX. yüzyıla kadar ulaşamadı. Bu nedenle Saray çevresinin inşa ettirdiği dini ve sivil mimari yapıları Türk Baroku'nu en fazla yansıtan örnekler olarak göze çarpmaktadır⁹⁵.

XVIII. yüzyılda Batıyla yoğunlaşan ilişkiler sonucunda Türkiye'ye gelen Batılı uzmanlar ve teknik elemanlar kendi üsluplarını ortaya koymuşlarsa da onları, yerli gayrimüslim ustaları ile Türk mimarları izlemiştir. Gayrimüslim ustaların ve mimarların, Türklere nazaran Avrupa ile daha kolay ilişki kurmaları ve aynı dönemde Osmanlı Hassa Mimarlar Ocağında yetişen mimarların da gayrimüslim ustalarla beraber çalışması, yapılara geleneksellikten uzaklaşan yaklaşımlar getirmiştir. Türk Baroku'nun ortaya çıkmasında İtalyan, Rum ve Ermeni mimarlar ve ustaların tek başına bir rolü olduğu İstanbul'a gelen yabancıların yayınlarında aktarılsa da bu gerçeği yansıtmamaktadır. Saraya bağlı Hassa Mimarlar Ocağı mensubu mimar ve ustalar genellikle Türk'tür. Türk Baroku'nun ortaya konmasındaki en büyük etkenlerden biri de Hassa Mimarlar Ocağı'nda geleneksel

⁹⁴ İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1996, s.19.

⁹⁵ Batül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*, Nobel Yayınları, İstanbul 2003, s.44.

Türk mimarisi öğretilmesidir. Bu Ocakta yetişen gayrimüslim mimarlar da Türk geleneklerine göre eğitildiğinden eserleri de Türk Baroku'nu yansıtacaktır⁹⁶.

Avrupa sanatının geç Rönesans ve Maniyerizm'i izleyen büyük ve özgün üslubu Barok'tur. Bu üslup İtalya'da başlar ve diğer Avrupa ülkelerinde özellikle kontra-reform çağının Katolik taşkınlığının bir ifadesi olarak gelişir. Son aşaması ise Fransa'da gelişen ve daha sonra Avrupa'ya yayılan "Rokoko"dur. İnşaatına 1749'da başlanan Nuruosmaniye Camisi, Osmanlı'nın Barok'u yansıtan ilk eserlerinden biridir. Külliye 1755'te bitmiş, bitmeden önce I. Mahmut öldüğü için, kardeşi 3. Osman tarafından açılmış, adı da Nuruosmaniye olmuştur. Cami mekânı tek kubbe ile örtülü kare bir mekân olarak gelenekseldir. Fakat giriş avlusu Osmanlı mimarisinde eşi olmayan çok kenarlı bir poligon revakla çevrili bir oval olarak tasarlanmıştır. Mihrap, namaz mekânından dışarı taşan, poligonal ve görkemli bir dış kütleyle yerleşmiştir. Yarımkubbe ile örtülerek absidal bir karakter kazanır. Gerçi bu uygulama Sinan'ın Edirne'de yaptığı Selimiye'de de uygulanmıştır. Fakat dışarı taşan mihrap kütesinin, yapının barok üslup özellikleri vurgulayan bir etkisi olduğu söylenebilir⁹⁷.

İstanbul'daki barok camiler içerisinde Avrupa barokuna en yakın tasarlanmış ve inşa edilmiş olanı, Nusretiye Camisidir. Mimarının Kırkor Balyan olduğu düşünülen yapı, 1826 yılında tamamlanmıştır. Klasik mimari unsurlarının bütünüyle dışına çıkılarak tasarlanmıştır. Doğan Kuban, yapının mimari özellikleri hakkında, "*Klasik Dönem yapılarında kütleli olarak zemine oturma karakterinin yerine, zeminden kurtulma hissini güçlendiren düşey oranların egemenliğidir. Bu yapıya barok karakter kazandıran nedenlerden başında bu gelir. Kuşkusuz bu barok biçimlerin kullanılması ile birlikte. Kubbe çevresindeki kuleler, köşelerdeki ağırlık kulelerinin soğan karınlı denem profilleri ve ağır pilastrlar yapıya cami mimarisinde alışılmamış bir silüet kazandırmıştır. Pencerelerin güçlü süveleri, barok kemerler*

⁹⁶ Betül Bakır, *a.g.e.*, s.46-47.

⁹⁷ Doğan Kuban, "Osmanlı'da Barok ve Rokoko Mimari üsluplar", *Sabah Ülkesi Dergisi*, Sayı 44, 2015, s.56-57.

yerine dairesel kemerlerin kullanılması, sütun başlıkları gibi ayrıntılar ampir üslubun İstanbul'a geldiğini göstermektedir.” yorumunu yapmaktadır⁹⁸.

Batılı mimarinin yaygınlaşması saray erkânı tarafından yaptırılan kamu binaları ve saray binaları ile yaygın hale gelmiştir. Bu dönem yapılan pek çok çeşme barok, rokoko ve ampir tarzında inşa edilmiştir. Bu dönem mimari anlayışta değişikliklere sebep olan ve etkenler arasında siyasi anlaşmalar ve kapütülyasyonlar ile XIX. yüzyılda Avrupa'nın açık pazarı haline gelen Osmanlı ülkesine gelen yabancıların beraberlerinde getirdikleri eşyaların tanınması ile mobilya ve aksesuarla başlayan Avrupalı detaylar dış cepheye yansımıştır.

Avrupa ile ilişkilerin artması neticesinde İstanbul'da kurulan elçilik binaları için gelen Avrupalı mimar ve ustaların saray inşaatlarında görevlendirilmesi, özellikle XIX. yüzyılda büyük oranda bozulan Hassa Mimarlar Ocağının artık ihtiyaca cevap veremeyecek duruma gelmesi, mimarlık kurumundaki bozulmalarla birlikte ortaya çıkan kalfa-müteahhitlerin genellikle gayrimüslimlerden oluşması ve dönemin şartlarında sermaye birikimi elde eden gayrimüslim tebaanın mimarlık ortamında söz sahibi olmaya başlaması, Galata ve Pera bölgelerinde yaşayan ve gelir durumu yüksek olan levantenlerin Avrupalı mimarlar ile çalışarak kişisel inşaatlarda görev vermeleri gibi pek çok sebep, Osmanlı mimari anlayışını XIX. yüzyıla değin Batılı anlamda yenilenmeye mecbur kılmıştır.

Barok, rokoko ve neo-gotik üslupların yaygın bir kullanımın alanı bulduğu Osmanlı mimarisine eklenen bir diğer üslup da “Art Nouveau”dur. Genellikle İstanbul'da görülen bu üslup; ahşap, taş, metal gibi pek çok alanda uygulanmıştır. Kıvrımlı, stilize bitkisel motiflerin kullanıldığı bu akım Osmanlı sanat camiasında Tarz-ı Cedîd ismi ile tanınmıştır. Afife Batur, Osmanlı'ya Art Nouveau estetiğinin giriş kanallarından birinin de kadın dergileri olduğunu ifade eder. Bunun yanında ithal edilen ve İstanbul'un lüks mağazalarında satılan günlük kullanım eşyalarının da etkili olduğu düşünülmektedir. İstanbul'da bilinen en eski art nouveau yapının, İstiklal Caddesi'nde bulunan Maison Botter Apartmanı olduğu bilinmektedir. İtalyan

⁹⁸ Doğan Kuban, aynı makale, s.58.

Mimar D'aranco tarafından tasarlanmıştır⁹⁹. Ahşap yapılar dışında Art Nouveau üslubunda bezeme, İstanbul'da özellikle Beyoğlu ve Galata Bölgesi'ndeki apartman ve iş yapılarında, bazen başka üsluplar ve daha çok Neo-Barok motiflerle sentezlenerek kullanılmıştır¹⁰⁰.

Osmanlı mimari anlayış hızlı bir Batılı dönüşüme girerken sosyal yapı da aynı derecede etkilenmeye başlamıştı. Galata ve Pera Bölgesi, Tanzimat sonrası Osmanlı kentleşmesi açısından belirleyici bir unsur olmuştur. Levantenlerin ve yabancı tüccarların yaşadığı bölge, Müslüman halktan kopuk bir yaşam tarzına entegre olmuştu. Gelir seviyesi yüksek bu kesimin, Tanzimat ve Islahat Fermanları sayesinde sahip olduğu haklar, maddi ve manevi her açıdan ayrıcalıklı bir konum kazanmalarını sağlamıştı. Bilhassa kent reformları, özel mülkiyet haklarındaki düzenlemelerden sonra gelişmiştir. Özel mülkiyetin garanti altına alınarak genişletilmesi, gayrimüslimlerin gayrimenkul yatırımlarını hızlandırmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Türk İstanbul* başlıklı bir yazısında, Beyoğlu'nda yaşanan bu kentsel dönüşümü bir tehlike addetmekte, İstanbul'un dört asır kendi bünyesinde yabancı bir örgü gibi taşıdığı Beyoğlu'nun birdenbire Tanzimat'ın verdiği yeni imkânlarla genişlemesini ve aşağıya denize doğru taşmasını ve XIX. yüzyıl mimarlığının milli bir üslubunun olmayışını eleştirmektedir¹⁰¹.

Sur içinde yaşayan Müslüman ahali, tüm gelişmelerin gerisinde Klasik Dönem kültürü ile müstakil evlerde yaşamaya devam ediyorken Galata ve Pera'da yeni bir yapı türü olarak apartmanlar inşa edilmeye başlıyor ve beraberinde yeni bir sosyal yaşam tarzını da getirmiş oluyordu. Yasa ve nizamnâmelerle yeniden düzenlenen başkent İstanbul'da ahşap konut inşası yasaklanıyor ve yerine kâgir binaların yapımı teşvik ediliyordu. Galata ve Pera'da yükselen kâgir apartmanlar, Klasik Dönem, sosyal hayat tarzının aksine çoklu ve bir arada hayatları mümkün kılarak, mahremiyet anlayışına da yeni bir bakış açısı getiriyordu. Galata'da incelenen apartmanlardan önce inşa edilmiş ve daha çok orta sınıf halkın konutu olan

⁹⁹ Afife Batur, "Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul", *Mimari Akımlar*, Cilt I, YEM Yayınları, İstanbul 1996, s. 107-110.

¹⁰⁰ Doğan Kuban, *Osmanlı Mim...*, s.617.

¹⁰¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, "Türk İstanbul", *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s.169.

bir tür kolektif ara tipin (aile-kira konutu) var olma ihtimali yüksektir¹⁰². Galata'da yokuşlu sokaklarda yapılan apartmanlarda giriş-sokak cephelerindeki çıkmalar yardımıyla manzara imkânı az da olsa elde edilebilmektedir. Topoğrafik eğrilere paralel olan -düz- yollarda, bulunan binalarda ise manzara imkânı ve yönlenme açısından farklı koşulların geçerli olduğu anlaşılmaktadır¹⁰³.

Apartmanlarla yanında, kafe, pastane, tiyatro ve bakkal gibi ticarethanelerin açılması ile birlikte kadınların toplum hayatına katılımı yaygınlaşıyor ve Müslüman halkın sürdürdüğü mahremiyet algısını da etkilemeye başlıyordu.

Mimar Vedat, 1931 tarihli bir yazısında, Türk mimari anlayışının XIX. yüzyılda gözden düşmesiyle, yeni moda hazırlıklı olunmaması ve bu moda dair fikir sahibi olan yerli mimarların olmayışı sebebiyle mimarlık işlerinin yabancılara bırakıldığını, kalfaların bilgisizliği ve genel zevksizliği sebebiyle de ikametgâhlarımızın uyumunun bozulduğu belirtmektedir. Klasik Dönem Türk evinin İstanbul'un umumi güzelliğini artırdığını, konforlu oluşlarının yanında kat sayılarının azlığı sayesinde dar sokakların hava ve güneş almasını sağladıklarını, apartmanların ise dar sokaklarda, dar yüzlü sefertası şeklinde, minare merdivenli, hiçbir konforu olmayan, karanlık, rutubetli evler olduğu ve bu evlerin Türk insanının mahremiyet anlayışına uymadığını ifade etmektedir¹⁰⁴.

Mimari anlayışın sosyal yapıya etkileri sürerken, bir yandan da kent sistemi değişiyordu. Maurice M. Cerasi, Osmanlı başkentindeki temel iletişim yollarının büyük çoğunlukla Roma ve Bizans Dönemlerine ait olduğunu, bu yolların XVI. ve XVII. yüzyıllarda fevkalade bakımları yapılmışsa da Batı Avrupa'nın ulaşım ve yol alanındaki yeni teknolojisi ile başa çıkamadığı için XIX. yüzyıldaki durumlarının iyi olmadığını aktarmaktadır. Aşağı yukarı bütün yollar, yük beygirleri tarafından geçilebilecek gibiydi. Posta yolları -atlıların kat ettiği tatar yolu denilen bu yollar- XVIII. yüzyılın bir yeniliği iken ana yolları, ilk başta köprüler aşağı yukarı yalnızca XVI. yüzyıla ve XVII. yüzyılın ilk yarısına aitti. Sadece 1830 ve 1840'lardaki

¹⁰² Ayşe Derin Öncel, *Apartman; Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.149.

¹⁰³ Ayşe Derin Öncel, a.g.e., s. 175.

¹⁰⁴ Mimar M. Vedat, "İstanbul İkametgâhları", *Mimar*, Sene 1, Sayı 10, İstanbul 1931, s.324-325.

Tanzimat reformlarından sonra yol ve köprülerin inşası yeniden ele alındı ve demir yollarının yapımına başlandı¹⁰⁵.

İstanbul, bütün imparatorlukta olduğu gibi, modernite ve gelenek arasında giderek derinleşen bir uçurumu yansıtmaya başladı. Kentin kimi bölümleri kendine biçilen yeni rol ve işlevlere ayak uydururken önemli bir kısmı ise bu yeni konjonktüre uyum sağlamayarak durgunluk ve düşüşe doğru sürükleniyordu. Ülkenin sınırları değişiyordu. Bazı açılardan XVIII. yüzyılda başlayan değişim süreci devam ediyordu. Bu değişim Haliç ve Boğaz kıyılarındaki yönetici seçkinlere ve hanedan ailesine ait yalı ve köşkların inşasını çok önceden başlatmıştı. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Sarayı'nın kendisi de bu değişime katıldı. İmparatorluk, neredeyse 400 yıl yönetim merkezi olarak kullanılan Sur içinden çıkarak, Boğazın Avrupa yakasına doğru taşınıyor Beşiktaş, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız saraylarına yerleşiyordu¹⁰⁶.

XIX. yüzyıldaki siyasi konjonktür içerisinde gerçekleşen bu gelişme sıradan bir taşınma hadisesi olarak yorumlanmayacak kadar derin anlamlar taşıyordu. Söz konusu sarayların tümü, levanten ve yabancıların yoğun olarak yaşadığı, Avrupalı elçiliklerin ikamet alanı olan, İstanbul'da Batılılaşmanın sembolü haline gelen Galata ve Pera çevresinde inşa edilmişti. Konum açısından stratejik bir yerde bulunmasının yanında mimari bakımdan da Batılı tarzda inşa edilen yeni saraylar, güç ve medeniyet bakımından Avrupa'nın gerisinde kalınmadığı ya da bu konuda çaba gösterildiği mesajı veriyordu. Tüm bu gelişmeler, "jakoben" ve "tepeden inme" gibi önyargılı yorumlardan uzak incelendiğinde, Koçi Bey'in 1631 yılında IV. Murad'a, 1640 yılında ise Sultan İbrahim'e sunduğu risalelerde devlet düzeninde meydana gelen yozlaşmalar sebep ve çözümleri ile tespit edilmiştir. 1700'lerde Lale Devri, 1789-1838 yılları arasında ise Nizam-ı Cedîd hareketleri ile Batı karşısındaki üstünlüğün kaybedildiği kabul edilmiş ve Batı tarzı ıslahatlarla mesafe kapatılmaya çalışılmıştır. Bilim ve teknik alanda Avrupa'nın Türk Osmanlı'nın önüne geçmesi, keşfedilen ticaret yolları ile Avrupa'nın hammadde bolluğuna kavuşması, askeri

¹⁰⁵ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, YKY Yay., İstanbul 1999, s.61-62.

¹⁰⁶ Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti; Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.226.

alandaki teknik keşifler, yükselen refah seviyesi ile eğitime verilen önemin artması gibi pek çok sebep; Avrupalı'ya yeni bir çağ açma imkânı veriyorken, Osmanlı'yı bu çağın gerisinde bırakıyordu. Bu bağlamda 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın tepeden inme ve halktan kopuk olarak yorumlanması, hatalı tarihsel bakış açılarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Çağını yakalamaya çalışan Osmanlı, Avrupalı çağdaşlarını model alarak idari, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yenilik getirmenin zorunluluğunun bilincinde hareket ediyordu.

Topkapı Sarayı'ndan sonra yapılan Dolmabahçe sarayı, XIX. yüzyılda anıtsal mimari anlayışının uğradığı değişimin ilk örneklerindedir. Göçmen Türk kültürünün yerleşik hayata bir yansıması olan yapılar topluluğu Topkapı Sarayı'ndan farklı olarak, tek bir bina halinde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı, Sultan Abdülmecid tarafından 1855'te içi ahşap, dışı kâgir malzemededen yaptırılmıştır. Mimari özellik bakımından Batı menşeli mimari üsluplarının bir karışımıdır. Türk ev mimarisinin Avrupalı üsluplarla sentezlenmiş mimari örneğidir. XIX. yüzyılda Boğaz'ın Avrupa kıyısına inşa edilen Beşiktaş, Dolmabahçe, Çırağan ve Yıldız Sarayları Avrupai tarzda inşa edilmiş diğer örneklerdir.

Doğan Kuban, İtalya, Almanya, İspanya ve Avusturya'da gelişen türden bir Barok'un ne düşüncede ne de uygulamada Türkiye'de hiçbir zaman söz konusu olmadığını XIX. yüzyılda Neo-Barok uygulamaların en hızlı örneklerinin barok planın eliptik hacimleri, bazı cephe düzenlemeleri dışında barok tasarım niteliği taşımadığını ifade eder. *Bu açıdan Nuruosmaniye'nin tasarımının özel konumu dışında, XVIII. yüzyıl bir rokoko bezemesi çağıdır ve bu bezemesi karakteriyle de Lale Devri'nin bir devamı gibi düşünülebilir. Osmanlı mimarisi bir barok dönem geçirmemişti. Geçirmesi de olanaksızdı. Çünkü barok üslubunun arkasında çok fazla kuram, çok fazla heykel, heykelsi davranış ve Türkiye'de söz konusu olmayan bir Katolik "Yeniden Doğuş" vardı. Ressam, heykeltıraş ve mimar kimliğini kendinde birleştiren sanatçılar, Türkiye'de yetişemezdi. Fakat mimari kompozisyonda barok ve bezemede Barok ve Ampir-Neo-Klasik karışımı ve bunları izleyen bir Art-Nouveau*

bütün XIX. yüzyıl boyunca İstanbul ve İmparatorluk'un başkentinden etkilenen kentlerinde sınırsız bir seçmeciliğe (Eklektisizm) yol vermiştir¹⁰⁷.

2.1. OSMANLI SOSYAL HAYATINDA LEVANTENLERİN ETKİLERİ

Levanten kelimesi Fransızca lever sözcüğünden türemiştir. Güneş doğması, doğu anlamına gelir. Avrupalılar tarafından Doğu Akdeniz ülkelerini tanımlamak için kullanılır. Levanten kavramının ortak bir tanımı yoktur. Genellikle XVII. yüzyıldan itibaren çeşitli sebeplerle Osmanlı topraklarının liman şehirlerine yerleşen İngiliz, Hollandalı, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenli topluluklardır¹⁰⁸.

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birlikte XIX. yüzyıl ikinci yarısı hem değişim hızı hem de değişim niteliği bakımından tamamıyla gayrimüslimlerin lehine gelişmekteydi. Yüzeyde amaçlanan "beraberliğin" tersine çevrilmiş, gayrimüslimlerle yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkânları (malî kaynaklar, organizasyon bilgileri ve Batı diplomatik desteği sayesinde) Müslüman teb'ayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görülmüştü¹⁰⁹. Kuşkusuz, yaşanan bu gelişmeler Osmanlı topraklarında XIX. yüzyılda levanten toplulukların artış göstermesinde etkili olmuştur.

Yahudi, Ermeni ve Rumlar XIX. asırda Galata ve Pera Bölgesi'ne göç edip iş buluyorlar, tercümanlık yapıyorlardı. Bunlar yabancılarla sürekli temas halinde olup Fransızca konuşuyorlardı. Zamanla levanten denilen melez bir grup oluşturdular. Levantenler Türkçeyi de iyi biliyorlar. Gelen yabancı tüccara, sefirlere tercümanlık yapıyor ve yardım ediyorlardı. Yani bunlar iki taraflı ve ikiyüzlüdür denilebilir. Hem Osmanlıdır, hem yabancıdırlar. Öbür taraftarı Türklerin Garplılılaşması bakımından Pera'nın önemli bir işlevi vardır. Yüksek sınıf, yani İstanbul'un asilzadeleri, beyzadeleri, hanımefendileri artık Kapalıçarşı'yı bırakıp Beyoğlu'ndan alışverişe başladılar. Yani bir alafrangalık modası başladı. Orada pastaneler, tiyatrolar olduğundan Pera, Batılılaşma modasına öncülük etmiştir.

¹⁰⁷ Doğan Kuban, *a.g.e.*, s.508

¹⁰⁸ Muharrem Yıldız, "İzmir Levantenleri Üzerine İnceleme", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 13, 2012, s.36.

¹⁰⁹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1991, s.16.

İlk belediye meclisi Galata' da, orada yerleşmiş olan Avrupalılarla Türklerin iştirak ettiği bir meclis olarak ortaya çıktı. İstanbul'da ilk defa yolların gazla aydınlatılması orada başladı. Büyük gemilerin yanaşması için Fransız kumpanyalara rıhtımlar yaptılar. Yani İstanbul'un Batılılaşması ve modernleşmesinde Pera ve Galata büyük rol oynadı. Galata'da yabancı ve karışık belediye meclisi daha sonra İstanbul'da kurulup benimsendi¹¹⁰.

Pera'da diplomasi, Katolik halkın esas uğraşı olarak kalırken, İzmirde ise ticaret ön planda olmuştur. 1800'lerde Levanten Pera, liman semti Galata ve İzmir'de 2400 ile 6000 arası kişiyi kapsayan oldukça küçük topluluklar oluşturmuşlardır. Fakat 1900'lerde Galata ve Pera'da 60.000 civarında olan levantenler, kent nüfusunun yaklaşık %10'luk bir payını oluşturmuşlardır. Tanzimat Dönemi'nin başlaması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hristiyanların yaşam koşulları düzelmiş ve aynı zamanda İmparatorluk'un çağdaşlaşması için Avrupalı uzmanlara ihtiyaç artmıştır. Bir diğer taraftan yerlilerin, özellikle gayrimüslim seçkinlerin benimsedikleri Avrupalı yaşam biçimini sürdürebilmeleri için de kuaförden fayton ustasına kadar çok sayıda göçmene ihtiyaç duymuşlardır. Göçmenlerin birçoğu erkekti. Erkeklerin kadınlara göre beşe bir oranında oldukları tahmin edilmektedir. Bunların birçoğu doğuda kalmış ve yerli Katoliklerle evlenmişlerdir. 1900'lerde Avrupalı Katoliklerin, Peralılar'ın ve Ada Katoliklerinin Arap ve Ermeni Katolikler, Doğu Akdeniz göçmenleri ve diğer gayrimüslim milletlerin mensupları ile kaynaşmasından yeni bir grup oluşmuştur. Kökünü tamamen kaybeden bu grup, Katolik mezhebi, göze çarpan bir Avrupalı yaşam biçimi özellikle tüketim ürünleri, giyim ve ev gibi maddi kültürde belirginleşen ve özel bir hukuki statü ile kendini belli etmiştir¹¹¹.

Göç şeklinde gelme olaylarında gayrimüslim tebaa ve yabancı uyruklularda çok belirgin bir artış vardı. Sömürücü Batı için ticari imkânların gelişmiş olması da yabancı tüccar gruplarının İstanbul'da köprübaşları tutmak üzere Beyoğlu'na

¹¹⁰ Halil İnalçık, Bülent Arı, "Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s.44-45.

¹¹¹ Oliver Jens Schmitt, "Uzun 19. yy'da İstanbul ve İzmir'de Levantenler; Uluslarüstü Bir Mezhep Grubunun Oluşumu ve Kimliklerin Oyunu" *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Edt., Yavuz Köse, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.134,136.

koşmalarına yol açıyordu¹¹². Avrupalı şarkiyatçılar, Doğu politikasının yönetimini Doğululardan almak istemişlerdir¹¹³.

XIX. yüzyılda levantenler, bilhassa İstanbul'da inşaat, saat, hizmet, sanat, gıda gibi pek çok sektörde söz sahibi durumunda idiler. Bunların yanı sıra 1860'tan itibaren Türkiye'de ilk sigorta şirketlerine rastlıyoruz. Stefan Sigerist, bu dönemde İsviçreli levantenlerin kurmuş oldukları sigorta şirketlerinden bahseder. Basler, Schweiz ve Helvetia adındaki sigorta kuruluşları, Boğaz dolaylarında nakliyat yangın sigortası alanında hizmet vermişlerdir. Sigerist'in aktardığına göre yangın sigortası işi çok riskliydi, çünkü yangın çıktığında yangının söndürülmesi karşılığında ödenecek para için yerel itfaiye teşkilatıyla pazarlık etmek gerekiyordu. Pazarlıkta anlaşılmazsa itfaiye yangını söndürmeden gidiyordu¹¹⁴.

Levantenler özellikle İstanbul ve İzmir'e yerleşerek bu şehirlerde nüfuslanmışlardır. İstanbulda yaşayan başlıca levanten aileler; Deleoin, Baltazzi, Tubini, Lorando, Skolidis, Union Française, Courea, Livadari, Kristisch, Whittal, Corpi, Schneider, Berger, Barry, Boudouy, Perpignani, Decugis, Perona, Doria, Novoni, Fornetti, Negri, Sansoni, Oliveri, Brutti, Grillos, Cavalorsa, Salvago, Chiavariler, Testa, Pisani, Contarini, Galante, Alessio, Dhe, Brazino, Paterio, Sanguinazzo, Sassi, Damarcoa, Beneventino, Polletti, Carrazzo, Cudrano, Orlando, Ralli, Corpi, Panas, Dappei, Lorenzo, Castelli'dir¹¹⁵.

Tanzimatla birlikte geleneksel kurumlar "tanzim" edilerek, batılı reformlarla yeniden düzenlenmiştir. Bu hususta belediyeçilik çalışmalarının ilk örnekleri olan İstanbul Şehremaneti ve Altıncı Daire-i Belediye kurumları modern belediyeçilik çalışmaları için önem arz etmektedir. 1858 yılında Paris'i örnek alarak kurulan olan Altıncı Daire'ye, İstanbul'da kurulan ikinci belediye olmasına rağmen Paris'in en donanımlı bölgesi olan Altıncı Bölge'nin ismi verilmiştir. Altıncı Daire, sınırları içindeki kentsel mekânın Batı benzeri bir görünüm almasında etkilidir. Merkezi

¹¹² Mustafa Cezar, *19. Yüzyıl Beyoğlusu*, Akbank Yayınları, İstanbul 1991, s.15

¹¹³ Oliver Jens Schmitt, a.g.m., s.132

¹¹⁴ Stefan Sigerist, "19. Yüzyılda Konstantinapolis'teki İsviçreli", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Kitap Yayınevi, Edt., Yavuz Köse, İstanbul 2011, s.158.

¹¹⁵ İlber Ortaylı, "Levantenler" *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. Ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, s.205., Oliver Jens Schmitt, a.g.m., s. 142-150

yönetimden destek alan Altıncı Daire üyeleri arasında büyük çoğunluğu, levanten ve gayrimüslim Osmanlılar oluşturur¹¹⁶.

2.2. BATILI ANLAMDA ŞEHİRLEŞME ÇALIŞMALARI VE SOSYAL HAYATA ETKİLERİ

Tanzimatla birlikte temelleri atılan modern belediyeciliğin ilk adımları olan nezaretlerin kurulmasıyla genelden özele, büyükşehirden taşraya ülkenin hemen her yerindeki idari organizasyonların değişim ve dönüşümü gerçekleşmiştir. Bilhassa payitaht İstanbul'da XIX. yüzyılda meydana gelen demografik, sosyal ve ekonomik dönüşümler, İstanbul'un klasik Osmanlı şehri olma özelliğinin çok dışında yeni bir kent dokusu kazanmaya başladığı bir süreçtir. Galata ve Pera Bölgelerinden levanten ve yabancıların ekonomik üstünlük kazandığı bu yeni dönemde, konut değişikliğinin öncüsü apartman kültürünün sosyal hayata girmesi ile birlikte, Osmanlı toplumu için yeni bir yaşam kültürü ortaya çıkmış bulunuyordu.

Klasik Dönem mesken tipi olan yüksek duvarlarla çevrili, müstakil, içerisinde günlük hayata dair kadın için gerekli olan her şeyi barındıran, geniş ailelerin bir arada yaşadığı, bahçeli ve çok katlı olmayan Türk evi İslam, mahremiyet ve gelenek üçgeninde şekil almış; bu ölçütler ekseninde çıkmaz sokaklarla çevrili mahalle kültürünü oluşturmuştur. Avrupa şehirlerinin aksine meydan alanları inşa etmeyen Türkler için şehir meydanları, cami avlularıdır. Mekânsal düzenleme ve mimari anlayışla Osmanlı sosyal hayatında hane içi, kadının yönetiminde, hane dışı ise erkek egemenliğinde idare ediliyordu.

Tüm bu geleneksel ve İslami öğretiler çerçevesinde teşkilatlanmış klasik Osmanlı Şehir yönetimi, XIX. yüzyılda Devlet-i Aliyyenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda çok yönlü girdiği değişim ve dönüşüm sürecinin getirilerine paralel olarak revize edilmiştir. Klasik Osmanlı şehrinde, kendisine bağlı yardımcı elemanlarla, idare, asayiş, imar ve bayındırlık hizmetlerinin yürütücüsü olan en önemli kurum kadılık yerini, XIX. yüzyılda öncelikle İhtisap Nazırlığı'na bırakmış

¹¹⁶ Cengiz Can, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, Yıldız Teknik Üniversitesi, YTU Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999, s.39.

fakat İhtisap Nazırlığı, belediye hizmetlerini karşılama konusunda yeterli gelmeyince bu kez belediyelere bırakmıştır. Böylelikle XIX. Yüzyılın Osmanlı şehri; yalnızca idari alanda değil, mimarisi, imar faaliyetleri, sokakları, yolları, kafeleri, ticarethaneleri, sağlık sektörü ile bütüncül bir değişime uğramıştır. Bu değişiklikler, sosyal devlet anlayışı içerisinde bir düzene koymak amacıyla pek çok kanun ve nizamnâme eşliğinde yeniden sistematize edilmiştir.

Modern belediyciliğin Osmanlı şehrine entegre ediliş aşamalarını çalışma konumuzun sınırları gereği XIX. yüzyıl içerisinde ele alacağız. İdari anlamda belediye hizmetleri ve kurumsal gelişim çalışmalarını kapsayacak bu başlığımızda, ilk aşamayı Şehremaneti ve Batılı belediyciliğin ilk örneği olan Altıncı Daire-i Belediyenin kuruluşu dönemleri oluşturacaktır. İkinci aşamada ise bu kurumların işleyişini düzene sokmak amacıyla çıkarılan kanun ve nizamnâmeler ve sosyal hayata etkileri incelenecektir.

2.2.1. Şehremaneti'nin Kuruluşu ve Kent Planlaması Çalışmaları

Tanzimat sonrası ilk on yıllık sürede yani 1840 ile 1850 yılları arasında şehircilik alanında en önemli gelişmenin, 1848'de ilk kez bir ebniye nizamnâmesinin çıkarılması olduğunu söyleyebiliriz. Bu yalnızca İstanbul'da geçerli bir nizamnâmedir. Avrupa'daki kentsel gelişmelerden esinlenmiştir. Bu nizamnâme, ahşap bina yapımını yasaklıyor, bütün yapıların kâgir olmasını zorunlu kılıyordu¹¹⁷.

Osmanlı kenti, gerek içyapısından gelen ekonomik ve demografik değişiklikler ve gerekse dış dünya ile artan ticari ilişkilerin meydana getirdiği büyüme ile yapısal bir değişim geçirmiştir. Özellikle İmparatorluğun Akdeniz liman kentleri artan ve çeşitlenen nüfus yapıları ve gelişen iktisadi ve ticari faaliyetleriyle, meydana gelen bu yapısal değişimin gerektirdiği yeni idari örgütlenmeye giderek artan bir biçimde ihtiyaç duymaktaydı. Nitekim başta İstanbul olmak üzere önemli

¹¹⁷ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi", *Yapı Dergisi*, Sayı 291, Şubat 2006, s.37.

liman şehirleri ve bu şehirlerin dışarıya açık bölgeleri modern hizmet verebilecek belediye yönetimlerinin kurulmasını bekliyordu¹¹⁸.

İstanbul'daki yerel hizmetler alanında yaşanan problemlere çözüm getirmek amacıyla 16 Ağustos 1855 tarihinde İhtisap Nezareti kaldırılarak “Şehremaneti” adıyla bir kurum oluşturuldu. Şehremanetin kuruluşuyla ilgili Meclis-i Ali-i Tanzimat mazbatasında, oluşturulan kurumun şehir halkı için gerekli eşya ve yiyecek maddelerinin temini, pazar yeri ve mahallelerin temizlik ve düzeninin sağlanmasıyla fiyatların kontrolü gibi temel konularla sorumlu olacağı belirtiliyordu. Belgenin devamında sayılan hizmetlerin aslında eskiden beri yerine getirilmekle birlikte, Kırım Savaşı dolayısıyla İstanbul'un yaşadığı olağanüstü durum karşısında İhtisap Nezareti'nin yetersiz kaldığı değerlendirilmesi yapılmaktadır¹¹⁹.

İstanbul'da Şehremaneti'nin kuruluşunu sağlayan yakın neden Kırım Savaşı olmuştur. Rusya ile girişilen bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri olan Avrupalı İngiliz, Fransız ve İtalyan (Piyemonte) ordularının gelmesi kentin nüfusunu olağanüstü artırmış, temizlik, sağlık ve ulaşım sorunları çığ gibi büyüyerek içinden çıkılmaz bir hal almıştır. İhtisap Nezâreti'nin de bu problemleri çözmekte yetersiz kalması, yöneticileri belediye hizmetlerini görecekle yeni bir kurum kurmaya yöneltmiştir. Resmi gazete Takvim-i Vekayi'de yayımlanan bir duyuru ile “...şehremâneti ünvânıyla bir me'mûriyyet-i cedîde yapılması ve... Şehir Meclisi nâmıyla bir meclis dahî teşkil olunması...” kararlaştırıldığı kamuoyuna açıklanmıştır¹²⁰.

Kırım Harbi seneleri İstanbul'da yaşanan değişimi hızlandırdı. Daha önce başlayan birçok gelişme, artık daha büyük bir sürat kesbediyordu. Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatı bitiyor, Hanedan artık kışın da sur içini terk ederek, sefaretlerin, zengin tüccarların ve önemli kışlaların çoğunun da bulunduğu Haliç'in kuzeyine taşınıyordu. Taşıyıcı sistemi ve kanalizasyonu dönemin en sofistike teknolojisi ile

¹¹⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.2-3.

¹¹⁹Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s.17.

¹²⁰ Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremaneti'nin Kuruluşu Ve Şehremaneti Nizâmnamesi” *Çağdaş ve Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Mayıs 1996, s.77.

inşa edilmiş Dolmabahçe Sarayı, Osmanlı Ermenisi mimar Garabet Balyan'ın Osmanlı mekan anlayışını Latin Avrupalı çağdaş görkemiyle telafi denemesidir; fakat devrin en önemli siyasetçisi olan Mustafa Reşid Paşa sahilsarayını İtalyan Mimar Gaspere Fossatiye yaptırmıştır¹²¹.

Şehremanetinin organları, bu organların üyelerinin göreve getirilme ve çalışma biçimi; her şeye rağmen eski geleneğin bir ölçüde devam ettiğini göstermektedir. Emanetin karar ve yürütme organları, şehremini ve şehir meclisinden oluşmaktaydı. Şehremini, Bab-ı Âli'nin seçimi ve padişahın iradesiyle tayin ediliyordu. Kendisi aynı zamanda Meclis-i Vala'nın tabii üyesiydi¹²². Böylece merkezi hükümetin eskiden olduğu gibi halen başkentin beledi işlerini bizzat yürütmek ve yönetime müdahale etmek eğiliminde olduğu görülüyordu. Şehremini, şehir meclisine başkanlık ederek alınan kararları uygulayacak, muavinleri ile birlikte çarşı, pazar ve sokakları teftiş edecekti. Adeta İstanbul kadısı veya İhtisap Nazırı'nı hatırlatan bu göreve, ilk olarak 1858 Temmuzunda sabık Amasya Mutasarrıfı Salih Paşa'nın atandığı görülmektedir¹²³.

Aslında yapım-onarım işlerinin Nafiâ Nezareti ve Islah Tarih komisyonu, güvenlik işlerinin Zaptiye Müşiriyeti, su ve lağım gibi alt yapı tesislerin bakım ve onarımın Evkaf Nezaretince yerine getirildiği bir şehirde; Şehremaneti ve Şehremini'ne esnafın kontrolü ve cezalandırılması, bunların vergilerinin toplatılması dışında önemli bir görev kalmıyordu¹²⁴.

Sultan Abdülmecid'in teşvikleri, Mustafa Reşid Paşa'nın tazyikleri ilk Şehremini olan Salih Paşa'nın gayretlerine rağmen, yeni kurulan Şehremaneti bir türlü istenilen sonucu vermedi. 1855 yılında Şehremâneti'ne yardımcı olmak üzere

¹²¹ Christoph K. Neumann, "Modernitelerin Çatışması Altıncı Daire-i Belediye: 1857-1912", *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Edt., Yavuz Köse, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.428.

¹²² "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyye: II. Mahmud'un kurduğu, reformları planlayıp icrasını denetleyen yüksek yasama ve yargı organı. Meclisin görevi yapılması düşünülen ve "Tanzimat-I Hayriyye, Tanzimat-I Mülkiyye" olarak adlandırılan reformların ger- gerçekleştirilmesi amacıyla kanun ve nizamları hazırlamak ve Dar-ı Şura-yı Bab-ı Âli, Dar-ı Şura-yı Askeri'nin tanzim ettiği mazbatalara son şeklini vermektir. Ayrıca çıkardığı kanun ve nizamnamelerin uygulanıp uygulanmadığını denetleme hakkına sahipti." Bkz. Ali Akyıldız, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara 2003, s.250.

¹²³ İlber Ortaylı, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul 1985, s.121,122.

¹²⁴ İlber Ortaylı, *aynı eser*. s.124.

İntizâm-ı Şehir Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonun çalışmaları sonucu 1857 yılında İstanbul şehri çevresi ile birlikte ondört belediye bölgesine ayrıldı. Pilot bölge olarak (Beyoğlu ve Galata bölgeleri) Altıncı Daire-i Belediye, Şehremâneti'ne bağlı olarak kuruldu. Şehremâneti ve Altıncı Daire-i Belediye 1877 yılına kadar bu şekilde çalıştılar¹²⁵.

2.2.2. Toplumun Ortak Kullanım Alanlarının Nizamnamelerle Düzenlenmesi

Yerel yönetimlerin teşkilatlanması bu şekilde sürerken özellikle 1850'lerden sonra başkent İstanbul'un sorunları ağırlaşmaktaydı. Şehrin artan nüfusuyla birlikte büyüyen konut açığını karşılamak, buna paralel olarak şehrin yollarının genişletilmesi, yenilerinin açılması ve yangın tehlikesine dayanıklı yeni inşaat tekniklerinin geliştirilmesi ve standartlarının belirlenmesi gerekmektedir. Buna uygun bürokrasi ve yasal düzenlemelerin yapılması, halledilmesi gereken sorunlar olarak yöneticilerin karşısında durmaktaydı. Buna ilişkin ilk yasal düzenleme 1839 yılında hazırlanan *İlmühaber* olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla aynı yıl yayımlanan bu belge, yeni imar düşüncesinin bir ürünüydü. Buna göre kâgir bina yapımı teşvik edilmekteydi. Ahşap binalar daha çok kent merkezlerinden uzağa yapılabilecekti. Osmanlı mahremiyet anlayışının bir uzantısı ve aynı zamanda asayiş kontrol mekanizması olarak tamamen şuurlu bir uygulama olan çıkmaz sokaklar da bu ilmühaberle yasaklanıyordu. İlmühaberi 1848'de sadece İstanbul için yürürlükte olacak olan *Ebniye Nizamnâmesi* izledi. 1849 yılında genel kapsamlı Ebniye Nizamnâmesi yayımlandı¹²⁶.

1848 tarihli ilk Ebniye Nizamnâmesi, sokakların genişliği, binaların yüksekliği ve inşa malzemelerinin seçimi hususlarına odaklanmıştır. Yangın kaygısının inşa malzemesi olarak kâgir tercihinin öne çıkardığı nizamnâmede denetim aracı olarak ruhsatlandırmaya yer verilmiştir. Çıkmaz sokakların mümkün oldukça

¹²⁵ Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.74., Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, OSAV Yayınları, İstanbul 2005, s.538.

¹²⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri (V): Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Temmuz 1996, s.68.

açılması hedefi ortaya konmuştur. Ebniye Müdürü, mühendis, kalfa gibi mesleki ve idari görevlilerin süreçteki rolleri belirlemiştir.¹²⁷

1839 *İlmuhaberi* ve 1848-1849 *Nizamnâmeleri* istenilen ölçüde gerçekleştirilemediğinden ve ihtiyaca yeterince cevap vermediğinden, Altıncı Daire-i Belediye bünyesinde Galata ve Pera'da uygulanacak olan *Zokaklara Dair Nizamnâme* yayımlanmıştır. Daha sonra 1863 yılında çıkarılan *Turuk ve Ebniye nizamnâmesi* ile yeni bir düzenlemeye gidilmiştir.

2.2.3. 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnâmesinin İstanbul'un Yeni Sülûetine Katkıları

1863 yılında yayımlanan bu yeni Nizamnâme, İstanbul dışında İmparatorluğun bütünü kapsamak üzere hazırlanmış bir yasal düzenleme olmuştur. Yeni düzenleme, yeniden şekillenmekte olan Osmanlı şehrinin altyapı sorunlarına da yasal bir çerçeve getirmekteydi. Su, kanalizasyon, gaz borularının döşenmesi gibi altyapıya ilişkin konular ile bunların yapımı bakım, onarımı belirli standartlara bağlanarak hükümetin kontrolüne bırakılmıştı¹²⁸.

Nizamnâme ile kent planlaması ve yapıların yenileştirilmesi çalışması öngörülmekteydi. Binaların cephelerinden geri çekilmesi suretiyle yolların genişletilmesi ve buna bağlı sorunlar kurala bağlanıyordu. Özellikle yangın çıkan bölgelerin yeniden inşası, yolların genişletilmesi ve kargir bina yapımının sağlanması düşüncesiyle birleştirilerek planlanmıştı. Yangın çıktığı takdirde, yanan bölgenin haritası çıkarılarak yeni planlamaya göre hazırlanan parseller, yol genişletme esası göz önünde bulundurularak yapılacaktı. Osmanlı şehrinin fiziki görünümünü de değişime uğratan bu nizamnâme ile çağın teknolojisine uygun kargir binalar şehrin görünümüne modernlik kazandıracaktı. Yasal düzenlemeler 1882 yılında çıkarılan Ebniye Kanunu artan ihtiyaçlara cevap verebilecek ölçüde düzenlendi. 1839 yılında

¹²⁷ Nihal Ekim Erkan, "Ebniye Nizamnâmelerinden Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul'da Şehir Planlama," *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 4, Ekim 2012, s.8

¹²⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.69.

yayımlanan İlmühaberle başlayan değişme, şehrin atmosferini Avrupaileştiren bir ölçüde devam etti¹²⁹.

Şehremaneti ile birlikte Altıncı Daire'nin de uygulamaya başladığı ve hazırlayıcıları arasında o zamanın Şura-yı Devlet Reisi Mithat Paşa'nın da bulunduğu bu Nizamnâme, aslında bir tür nazım planıdır. Buna göre sokaklar beş sınıfa ayrılıyordu. Birinci sınıfa giren sokakların genişliği onbeş arşın, ikinci sınıf sokakları on iki arşın, üçüncü sınıf sokakların on arşın. Dördüncü sınıf sokakların ise sekiz arşın olmalıydı. Dar ve çıkmaz sokakların ise altı arşın olacağı belirlenmişti. İlginç bir yön, Nizamnâme'de arşının metreye göre tarifinin yapılmasıydı gene bina yükseklikleri ve diğer altyapısal tesislerin gereği de bu beş kategoriye göre belirlenmekteydi. Bu Nizamnâme, tabi ki her belediye için uygulama alanı olmayan bazı şartlar gerektirmekteydi. Bununla beraber Altıncı Daire imar denetimi ve örgütünü bu nizamnâmenin uygulanmasına göre biçimlendirmeye çabalamış ve başarılı örnekler vermiştir. Türkiye şehirlerinde modernleşme ve planlama konusunda Osmanlı deneyiminin önemli bir payı vardır ve bunun başlangıcı bu yıllara uzanmaktadır¹³⁰.

49 maddelik Nizamnâme'de inşanın, yenilemenin imkân oldukça bina edenler muktedir olduğu halde sürdürüleceği gibi ifadelerin yer alması, şehri planlama sürecinin mevcut şartlardan bağımsız olmayan, ihtiyaçlara dayanan ve dayanışmacı bir tutumu benimseyen özelliklerini sergilemektedir. Örneğin 11. Bende göre; *Sunuf-u tab'a-yı saltanat-ı seniyyede, ahşap olarak hane ve dükkân bina edenler muktedir olduğu halde tarafeynine canipten iki zira irtifaında kargir divar yapacaktır. Ve muktedir olmadığı surette nihayet 10 hane dükkânarasına ol vechile divar çekilecektir.* İmparatorluk tebasının binalarına eş yükseklik verilmesi de toplumsal ile mekânsal yapıdaki değişimin ilişkisini de açıkça göstermektedir. 10. Bend: *Ebniye-i âliye-i miriyenin irtifai müstesna olarak kaffe-i tab'a-i saltanat-ı seniyyenin inşa edecekleri ahşap ebniyyenin irtifai zeminden üst tabana varınca 22 zirai ve kargir binaların 30 zirai tecaviüz etmeyecektir*¹³¹.

¹²⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s.69.

¹³⁰ İlber Ortaylı, a.g.e., s.135.

¹³¹ Nihal Ekin Erkan, a.g.m., s.8.

12. ve 14. maddeler arasında muhterik mahallerin kâgir binalarla yenilenmesi hususuna değinilmiştir. Nizamnâmelerde, yangından hasar gören mahallerin kâgir olarak inşa edileceği önemle vurgulanmıştır. Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi yayımlanmadan önce de Devlet-i Âliye genelinde bu konuda tedbirler alındığı görülmektedir. 1851 tarihli bir belgede, bundan böyle muhterik mahallerin kâgir inşa olunacağı yazmaktadır¹³².

Binaların sokak yönünde olan çıkma ve çıkıntılarının da düzene sokulduğu 15. ve 19. maddeler arasında binaların bahsi geçen çıkıntılarının standart ölçümleri detayları ile verilmiştir. Örneğin 17. maddede binaların dış yüzeyinde bulunan ve yola taşkın yapabilecek her şey sıralanmıştır¹³³.

Parmak	Arşun	Ölçülerin Uygulama Alanları
1	-	Kapu eşikleri
2	-	Yuvarlak sütun
4	-	Pencere pervazı ve panjur ve kanad
6	-	Yağmur suyu boruları ve sandıkları ve dükkân önlerine vaz'olunan cam çerçeve ve zemin katlarınve dükkânların pencerelerine konulan Timur parmaklıklar ve çenberler ve dükkân yüzüne asılan askılar
	1	Zeminden lâ-ekall 4 arşun irtifaında bulunmak şartıyla, dükkânkepenkleri ve oluklar dâhil olduğu halde saçaklar,
	2	2 dükkân mağazalar önlerinde bulunan tenteler ki, l'a-ekall zeminden 4 arşun irtifa'ında bulunmaları şardır ve bunların divara

¹³² BOA.,İ..MVL., Dosya No:244, Gömlek No:8855, Tarih:13.11.1268.

¹³³ Turuk ve Ebniye Nizamnâmesi metni Mehmet Seyitdanlıoğlu'nun *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu* adlı kitabının 137.-153. sayfalarından kullanılmıştır.

		müstenin olan sırk ve yahud kolları zeminden lâ-ekall 3 arşun irtifa'ında ve sırk ve kolların inhinaları (eğimleri) 45 derece olacaktır.
2	1	Zeminden lâ-ekall 5 arşun irtifaında olmak şartıyla asılan fenerler

Tablo 2: 1863 Turuk ve Ebniye Nizamnamesinde Geçen Binaların Dış Yüzeylerindeki Çıkmalarının Sınırları¹³⁴

36. maddenin 5. önemli notu olarak altı çizilen hükümde, binaların dış cephe kaplamalarında dahi hiçbir cephesinde ahşap kullanılmayacağı belirtilmiştir. “*Bir binanın her kangı tarafının olur ise olsun kaplamasının külliye teçdidî*” ...

Nizamnâmelerin yanı sıra Osmanlı arşiv belgelerinde ahşaptan kâgire dönülmesi ile hükümlerin bildirildiği kurumlar arası yazışmalar bulunmaktadır. 1862 seneli bir belgede, Bahçekapısı haricinde Balıkpazarı'na doğru giden caddenin iki tarafında bulunan kâgir dükkânların önlerine yapılmış ahşap saçak ve şahnişinler bir yangın durumunda tüm dükkânların zarar görmesine neden olacağından ve belediyenin düzen kurallarına uygun olmadığından bu sandık ve şahnişinlerin yıkılarak, muntazam bir şekilde yaptırılıp ve üzerlerine birer oda inşası ile ortaya çıkacak masrafın dükkân sahiplerince ödeneceği anlatılmaktadır¹³⁵. Türk mimarlık sanatının bilhassa konut mimarisinde en özgün örnekleri olan ahşap saçak ve şahnişinlerin beledî tedbirler kapsamında yasaklandığı bu dönem, geleneksel mimarimizin de kaybolmaya başlayacağı anlamına geliyordu. Cumbalı, ahşap ve müstakil Türk evi, Türk insanının yaşam tarzını yansıttığı gibi estetik duyguları hakkında da önemli mesajlar veriyordu. Ancak sanat tarihi açısından oldukça önem arz bu yapı türleri, modern çağın ihtiyaçları gereği terk ediliyor, bilhassa Pera ve Galata Bölgesinde ortaya çıkan ve 20. yüzyılda hızla tüm şehre yayılan apartman tarzı konutsallığı beraberinde getiriyordu.

Binaların dış yüzeyleri ve yapı malzemelerine uygulanan yaptırımlar bina içlerine de yansımaya başlamıştı. 1862 seneli bir belgede, kâgir binaların içinde

¹³⁴Mehmet Seyitdanlıoğlu, aynı yer.

¹³⁵ BOA.,A.MKT.MVL, Dosya No:146, Gömlek No:56, Tarih:18.11.1278.

ahşap peykelerin yani duvara bitişik yapılan ahşap sedirlerin inşası uygun olmadığından binanın nizamına uygun olarak inşa edilmesi gerektiği bildirilmiştir¹³⁶.

Yangın riskine karşı Devlet tarafından alınan tedbirler yalnızca sivil yapıları değil resmi konutları da kapsıyordu. Tedbirler kapsamında şehrin yeniden şekillendiği bu süreçte, Devlet-i Aliyye dâhilindeki pek çok sancağa mühim evrak ve defterlerin saklandığı binaların ahşap olmaması gerekliliğini vurgulandığı gibi yeni yapılan kâgir binalara taşınması talimatı verilmiştir¹³⁷.

2.2.4. Altıncı Daire-i Belediye'nin Gayrimüslimlere Yönelik Ayrıcalıklı Hizmetleri

Tanzimatçı elit, Beyoğlu ve Galata Bölgelerine bakacak olan Altıncı Daire-i Belediye'nin örnek bir kuruluş olmasını istediklerinden, Fransa'nın Paris kentinin belediye örgütlenmesini örnek bir uygulama olarak model almayı kararlaştırmışlardı. 1793'te Fransa'da kabul edilen anayasa gereği oluşturulan (municipalite) bu alanda yapılan düzenlemelere esas olmuştur. Gerçekten de Paris Belediyesi dairelere ayrılmış ve kentin en seçkin, modern ve zengin semti Altıncı Daire olarak adlandırılmıştı. İstanbul'da modern Türk belediyeciliğinin öncüsü olan Altıncı Daire-i Belediye ayrıcalıklı bir statüde çalışmalarını sürdürmüştür¹³⁸. Her ne kadar modern belediyeciliğin ilk örneği gibi addedilse de Altıncı Daire-i Belediye'den önce kurulan Şehremaneti teşkilatı Batılı anlamdaki ilk belediye örneğimizdir.

Belediyenin karar organı olan daire meclisi, 36 üyeden meydana gelecek, bunların üçte biri üç yılda bir seçimle yenilenecekti. 36 üyenin 12'si daimi üye durumdaydı 1867 senesinde Belediye Meclisinde 12 Türk'e karşılık 24 gayrimüslim vardı¹³⁹.

İntizam-ı Şehir Komisyonu, örnek belediyeyi kurmaya karar verirken Avrupalılara hayranlık veya yaranmak gibi bir amaçtan çok paranın ve refahın

¹³⁶ BOA.,A.MKT.NZD., Dosya No:104, Gömlek No:54, Tarih: 09.03.1270.

¹³⁷ BOA.,A.MKT.UM, Dosya No:449, Gömlek No:18, Tarih:04.07.1277.

¹³⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s.5., "Eyüp Beşinci daire olmuş, ondan sonra gelen Hasköy Atıncı Daire olması gerekirken, buraya yedinci Yedinci Daire denmiştir." Bkz. İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.131.

¹³⁹ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.149.

rastlandığı ve belediye hizmetlerinin şiddetle istendiği tek semtin burası olduğunu göz önüne almıştı. Üstelik oturdukları semt düzenlenirse yabancı misyonların şikâyeti de önlenebilirdi. Bütün İstanbul'u modernleştirmek zordu. Onun için havagazı isteyen pahalı kimselerin oturduğu semtten işe başlanmak yeğlendi. Gerçekten Osmanlı yöneticileri bu konuda gerçekçi davrandılar. Ecnebilerin yaşadığı bölgede para varsa, sorunların çözümü orada denenmeliydi¹⁴⁰.

Altıncı Daire, Beyoğlu ve Galata'da yolların genişletilmesi, yol döşemelerinin arabaya elverişli hale getirilmesi, aydınlatılması ve çöp toplamanın örgütlenmesi işine girişti. Karaköy'de iş hanı yaptırdı. Emlak vergisi almak için imparatorlukta ilk kez olmak üzere bölgenin kadastro haritasını çıkardı¹⁴¹. Uygulamada Altıncı Daire, işletmecî belediyeciliğin ilk örneğini veriyordu. Arsa alımı, istimlak ve ihaleler birbirini izledi. Bu faaliyeti de dedikodular izledi. Alleon'un arsa yolsuzluğundan para vurduğu söylendi¹⁴².

İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun kurulması, belediyecilikte yol gösterici başka bir adımdı. Ancak komisyon üyelerinin seçiminde pek isabetli davranılmamıştı. Komisyona bağlı yedi üyenin, ikisi yabancı, dördü gayrimüslim olmakla beraber yalnızca Mehmed Salih Efendi isminde bir hekimbaşı Türk asıllı idi. Komisyona alınma sebebi ise yabancı dil biliyor olmasıydı. Komisyonun büyük çoğunluğunun gayrimüslim ve yabancılardan teşkil edilme sebebi 9 Aralık 1857 tarihli Tanzimat Mazbatasında izah edilmiştir. *“Başka ülkelerde şehir işleri, şehir hakkının vereceği vergi ve onların alacağı kararlarla yürütülür. Oysa Beyoğlu ve Galata'da oturanların çoğu yabancı uyrukludur. Buraya yapılacak masraflara yabancılardan katkı sağlanmalıdır. Bunun için de onlardan temsilci bulundurulmasına gerek vardır.”* Gerçekten de; İntizam-ı Şehir Komisyonu yabancı ve gayrimüslim üyelerinin hepsi, dönemin tanınmış ve en zengin aile mesuplarından seçilmişti¹⁴³.

¹⁴⁰ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.130.

¹⁴¹ İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Yay. Haz. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.530.

¹⁴² İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.134.

¹⁴³ “Komisyon üyeleri; Antuvan Alyon(Alaone), Revalaki, Ohannes Çamiç Efendi, Avram Kamando, Cezayirli Mıgırdic Efendi, Germanos Oğlu Yusuf Sava ve Mehmed Salih Efendi'dir.”Bkz. Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusı*. s.148.

İki yıl yaşayan İntizam-ı Şehir Komisyonu'nun üyeleri arasında ilk aylarda İsviçreli Mimar Fossati de vardı. Komisyonda şehircilikten anlayacak bir mimara yer verilmesi olumlu bir hareketti. Ancak daha sonraki önemli kararlarda Mimar Fossati yoktu¹⁴⁴.

Altıncı Daire Belediyesi, bütçesini kendi hazırlıyor, bütçe Bab-ı Âli'nin onayı padişahın iradesi ile yürürlüğe giriyordu. Altıncı Daire Belediyesi, çalışmaları sırasında elçiliklerin olay yaratmaları ile Bab-ı Âli'nin müdahalelerinden sıkıntı çekmiştir. Yabancı uyruklular kapütülasyon haklarını öne sürerek vergi vermek istemiyor, elçilikler de buna bağlı olarak belediyeyi sıkıştırıyordu. Yabancılar, Beyoğlu'nun kremasını yedikleri halde belediye bunların bir kısmından vergi toplayamıyordu¹⁴⁵. Bunun yanı sıra Altıncı Daire'ye bağlı semtlerdeki birtakım ticarethanelerin bu belediyeye vergi ödemediği görülmektedir. 1287 yılına ait bir vergi makbuz senedi üzerinde Beyoğlu'nda Cemal Paşa Sokağı, Dududolar Çıkmaz Sokağı üzerinde Cafer Ağa'ya aittiyatro dükkânının 1287/1871 senesi vergisini yüzde iki hesabı üzerinden 698 kuruş ödemediği yazılıdır¹⁴⁶. (EK-2)

1288 (1871) senesi 26. Safer'de yayınlanan bir kararname ile Altıncı Daire-i Belediye dâhilinde Mahkeme-i Sulhiye teşkil olmuştur. İlgili kararnamede mahkemenin 1 başkan ve 2 üyesi olduğu bilgisi verilmiştir¹⁴⁷. Günümüz belediyelerinde dahi bulunmayan mahkeme bulundurma özelliği kapsamında Daire, emlak ve kira davalarına bakmakla yükümlü olacaktı. Nizami mahkemelerin kuruluşu tamamlanınca bu yetki, Altıncı Daire'den alınmıştır¹⁴⁸.

1858 seneli nizamnâme ile Altıncı Belediye Dairesinin çalışma esasları belirlendi. 1868 seneli kanunla Daire; çok az istisnalarla varlığını devam ettirmiş; 1869'da yapılan yeni idari düzenlemede diğer belediyelere göre üstünlüğünü korumuştur. Ancak 1879 seneli düzenleme ile İstanbul'daki dairelerin sayıları, 14'ten

¹⁴⁴ Mustafa Cezar, *Aynı eser.*, s.147-149.

¹⁴⁵ Mustafa Cezar, *Aynı eser.*, s.152.

¹⁴⁶İBB. Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No: PVS_Evr_03530, Tarih:1287.

¹⁴⁷ BOA.,A.DVN.MKL.,Dosya No:10, Gömlek No:7, Tarih:02.26.1288.

¹⁴⁸ İlber Ortaylı, *a.g.e.*, s.136.

10'a indirilince, Beyoğlu ve Galata Altıncı Dairesinin bu özelliği ve diğer daireler üzerindeki üstünlüğü kaldırılmıştır¹⁴⁹.

Her şeye rağmen Osmanlı ülkesi modern beledî fonksiyonları gerçekleştirecek derecede bir şehirleşme ve endüstrileşme süreci içinde değildi. Zaten geleneksel şehrin örgütsüzlük ve düzensizliğine karşı, şehir sakinleri pek de isyan etmiyordu. Ahali şehir düzeni ve beledî hizmet olarak, yöneticiler kadar çok şey istemiyordu. Bundan başka böyle bir örgütlenmeyi ve hizmetleri gerektirecek ne canlı bir şehir hayatı ne de refah vardı. Öyle ki halk bazı modern belediyeçilik teşebbüslerine muhalif bir tavır bile almaya başlamıştı. Bizzat devletin resmi vakanüvisti Ahmet Lütfi Efendi; “*Altıncı Dairenin muzır faaliyetlerinin payitahtın diğer belediye dairelerinde de görülmemesine*” şükrediyordu¹⁵⁰.

2.2.5. Altıncı Daire-i Belediye'nin Beyoğlu ve Galata Sokaklarına Yönelik Çevre Düzenleme Çalışmaları

Yapı işleri ve imar kontrolü alanında Altıncı Daire, belediyeçilik tarihimizde olumlu olumsuz deneyimleriyle önemli bir adım atılmasını sağlamıştır. İstanbul'un yapı işleri ve imar denetimi, 1868 yılına kadar Ebniye-i Hassa Müdüriyeti tarafından, yani Sultan'a bağlı bir örgütçe yürütülmekteydi. Bu tarihte görevi Şehremaneti devraldı. Altıncı Daire'ye ise bu konuda bir ayrıcalık tanındı. Daire, kendi bölgesinin yapı işlerini ve imar kontrolünde özerk olup ayrı bir imar örgütü vardı. Ancak Altıncı Daire, bu konudaki özerkliğine rağmen, Şehremaneti ile aynı nizamnâmeği uygulamıştır.

1858 yılına ait bir arşiv belgesinde, Ebniye Meclisi'nin, Altıncı Daire'ye bağlı yerlerin inşaat keşiflerinde çalışmasına karar verilmiştir¹⁵¹. Osman Nuri Ergin, Mecelle-i Umur-ı Belediye adlı eserinde Keşf için tayin olunacak memurların maaşlarını incelemiştir¹⁵². Buna göre:

¹⁴⁹ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, s.542.

¹⁵⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye İdare Tarihi*, Doğan Basımevi, Ankara 1979, s.298.

¹⁵¹ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:269, Gömlek no:87, Tarih: 17.04.1275.

¹⁵² Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İBB. Kültür Daire Başkanlığı Yay., Cilt 3, İstanbul 1995, s.1325.

Baş Katip Maaşı	: 3.000 Kuruş
Mimar Maaşı	: 6.000 Kuruş
Dört Nefer Katiplerin Maaşları	: 6.000 Kuruş,
İki Nefer kalfaların Maaşları	: 18.600 Kuruş

Şehremaneti'nin nezaretlere bağlı olmasına karşın Altıncı Daire, doğrudan sadrazama bağlıydı. Daire sınırları içindeki imar yetkisi o dönemde İstanbul'da bu alandan sorumlu, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nden alınarak Altıncı Daireye devredildi¹⁵³. Bir takım sıkıntılarla karşılaşılmasına rağmen Altıncı Daire Belediyesi yine de bir şeyler yaptı. Hükümetin, şehir yönetim ve imarını ilgilendiren kararların ilk uygulama yeri Altıncı Daire Belediyesi oluyordu. Beyoğlu, İstanbul'un diğer yerlerinden daha önce ilk bir takım imar nimetlerine kavuşmuştu¹⁵⁴.

Aralık 1857 tarihli Altıncı Daire-i Belediye kuruluş Nizamnâmesinde bildirilen, Daire'nin görevleri arasında sokakların temizliğinin sağlanmasının yanı sıra imara yönelik yeniden düzenlenmesi ve masraflar için gerekli gelirin toplanması maddesi de not düşülmüştü.

Kuruluş Nizamnâmesinin ikinci maddesinde geçen *“İşbu dairede bulunan mahallat sokaklarının tanzimi yani kaldırım ve suyolu ve lağımların tesviyesi ve daima bir hüsni halde bulunması ve tathir ve tanzifi ve her suretle mürur-u uburu teshil edecek esbabın istihsali ve bunlar için iktiza eden masarifin rüyetiyle mukabilinde tahsis olunacak varidatın ahz-u kabzı işbu daire için tahsis olunacak idare-i mahsusa-ı belediyeye havale olunacaktır”*¹⁵⁵. Görev gereği, Altıncı Daire tarafından 28 Nisan 1859'da yalnızca Beyoğlu ve Galata sokaklarının düzenlenmesine yönelik *“Zokaklara Dair Nizamnâme”* yayınlanmıştır.

Toplamda 103 maddeden oluşan Nizamnâme'nin genel anlamda değindiği konular sokakların kullanım şekli ve bu hususta yeni getirilen kurallar bütününden oluşmaktadır. Nizamnâmenin 2. 3. ve 4. maddeleri kaldırımın inşa ve tamiri için

¹⁵³ Tarkan Oktay, *a.g.e.*, s.27.

¹⁵⁴ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.152.

¹⁵⁵ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, Cilt 4, s.1601.

gerekli masrafın karşılanması konularına değinmiştir. 7 ve 8. Maddelerde sokakların süpürülmesi için görevlendirilen at arabalarının varlığından ve gerek esnaf gerekse hane sakinlerinin çöplerin toplanması için görevlendirilen at ve beygir arabalarının geçiş saatlerini beklemek zorunda olduğu ve saati geldiğinde ise fiçı, teneke ya da benzeri bir kap içerisinde çöpleri arabalara boşlatmaya mecbur olduğundan bahsetmektedir. 18. maddede; yaz mevsiminde, Daire-i Belediye dâhilinde bulunan caddelerin sulanması işi için münakasa usulü ile ihale gerçekleştirileceği ile ilgilidir. 13. ve 16. maddeler arasında her bir sokağın mümkün olduğunca gaz fenerleri ile aydınlatılacağı ve bu hususta icab eden masrafın “...*Meclis-i Belediye tarafından tarh olunacak adi virgüden tesviye kılınacağı...*” ayrıca fenerler için gerekli olan gaz borularının yalnızca belediye meclisi mühendishanesinden alınacak ruhsatla yaptırılacağından, mevcut gaz borularına değil zarar vermek dokunmanın dahi yasak olduğu, hatta dokunmaya cüret edenden Ceza Kanunname-i Hümayun gereği üst dereceden tazmin edileceği anlatılmıştır. 17. ve 21. maddeler lağım yollarına dair kuralları izah etmektedir. 28. madde sokakta odun kırılmasının yasaklandığıyla ilgilidir. 31. madde aydınlığa engel olan ve yolları kapayan şeylerin sokağa bırakılmamasını, sokağa taşan kepenk ve her türlü tabelaların, vitrin dolaplarının, dükkân gölgeliklerinin bundan sonra yasaklandığı ile ilgilidir. 38 madde ise ilginç bir yaptırımla Hanelerin içi ve dışının her zaman temiz olacağı gerekliliğini vurgulamaktadır. 51. madde yeni inşa olunacak evlerin yüksekliği, avlu ve bahçelerinin genişliği ve inşaatın nizamnâmeğe uygunluğu ile ilgili Daire-i Belediye mühendislerinden onay almaları gerektiğini, 57. madde binaların kâgir teknikle yapılacağı ve dumanın dışarı verilmiş yönünün komşuları rahatsız etmeyecek şekilde inşa etmek şartı ile ekmek ve poğaçacı fırını açabilme izni verileceğini izah eder.

Nizamnâmenin esnafların uyması gereken kuralları içeren maddeler arasında 14 madde fırıncılarla, 12 madde kasaplarla, 3 madde şekerçilerle, 7 madde içki satıcılarıyla ve diğer 7 madde ise eczacılarla ilgilidir¹⁵⁶.

Nizamnâmede belirtilen kurallar, dönemin gazetelerinde karikatürize edilerek üstü kapalı eleştirilmiştir. 1909-1911 yıllarında İstanbul’da haftalık olarak Türkçe-

¹⁵⁶ Zokaklara Dair Nizamnâme metni orijinali için bkz. Osman Nuri Ergin, *Aynı eser*, Cilt 4, s.1785-1795.

Fransızca çıkarılan mizah Dergisi Kalem’de 30 Eylül 1909 tarihinde yayınlanan bir karikatürde sokaklara dair uygulanan kurallar resmedilmiştir.(Bkz. Resim 5,6)

Nizamnâme’de yer alan yasak ve kurallara paralel bir dizi yenilik ve imar çalışması yürütmüştür. Örneğin 31 Ekim 1859’da Fransızca yayınlanan dönemin gazetelerinde *Journal de Constantinople (JC)* haberinde, tekke ile tersane (Kasımpaşa) arasındaki büyük ulaşım aksının açılması sırasında yıkılan mezarlık duvarının, yeni düzen içinde sağlam bir şekilde yeniden yapıldığı, ayrıca Mevlevihane’nin giriş kapısı karşısındaki duvarlar üzerine belediyenin iki adet gaz lambası koydurarak, ortadan kalkan dar ve dolambaçlı yolların yerine gelen bu geniş ve görkemli aksın yapısının girişini vurgulamasını amaçladığı duyurulmaktadır¹⁵⁷.

Altıncı Daire bir taraftan Pera Bölgesi’nde çalışırken diğer taraftan da Karaköy Köprüsü ile Galata Gümrüğü arasındaki ana aksı kapatan niteliksiz yapılar ve barakaların kaldırılmasına çabalamaktadır. Pera Caddesi’nin genişletilmesi ve bölgenin en önemli ve görkemli aksı olarak vurgulanması, Altıncı Daire’nin başlıca hedeflerinden biridir. Aynı zamanda, bu ana yolun ışıklandırılması için havagazı tesisatının yerleştirilmesi çalışmaları da yoğun bir biçimde sürdürülmektedir. Dolmabahçe Sarayı’ni aydınlatmak üzere kurulan gazhaneler 1856’dan itibaren ve Taksim ile Galata Kulesi arasındaki bölgeden başlayarak sokakların ışıklandırılması için kullanılıyordu¹⁵⁸.

Bölge sınırları içinde oluşan tehlikeli yapılar belirlenerek, mal sahiplerinden bu binaları ivedilikle yıkmaları istenmekte, verilen süre içinde bu işlem yapılmadığı takdirde kendilerinin belediye olarak girişimde bulunacakları bildirilmektedir. 30 Kasım 1864 tarihli JC haberinde bu konuda Pera’dan 18, Galata’dan 7 yapının adresi verilerek uyarıda bulunmaktadır. 1864 yılının sonlarında, yine Pera Caddesi’nin genişletilmesi çalışmaları kapsamında, Ağa Camisi’nin çevre duvarları yıkılmıştır¹⁵⁹.

Yol genişletme çalışmaları kapsamında Altıncı Daire-i Belediye tarafından yıkım çalışmaları arasında Ceneviz/Galata Surları da bulunmaktaydı. Altıncı Daire-i

¹⁵⁷ Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 1998, s.105.

¹⁵⁸ Nur Akın, *Aynı eser*, s.106, Christoph K. Neuman, a.g.m., s.437.

¹⁵⁹ Nur Akın, *Aynı eser*, s.109.

Belediye mühendisi M. De Launay'ın 1 Aralık 1864'te JC'da yayınlanan bir yazısında, mevcut sur duvarlarının toplam uzunluğunun yaklaşık 3569 m ve yıktırılmakta olan bölümdeki duvar kalınlığının ise 2.25 m olduğunu belirtmiş gerçekleştirilecek yıkım sayesinde yöreye sağlayacak faydalı gördüğü yenilikleri sıralamıştır¹⁶⁰.

Dönemin devlet tarihçi Ahmet Lütfi Efendi, Tarih-i Lütfi'de Altıncı Daire dönemini ve Galata surlarının yıkılarak yerlerinin satışa çıkarılmasını Teesüf başlıklı bir yazı ile izah etmiştir¹⁶¹.

“Bedavadan çok irad husülü tama'yle İstanbul Suru'nun ba'zı tarafları ve kapıları yıkılıp, kalırılıp, satılmağa teşebbüs olundu. Şöyle ki; en evvel İstanbul'un şahdamarı mesabesinde olan Bağçekapısı'nın hedmiyle iki tarafında hâsıl olan kal'a duvarlarının enkaziyle zeminlerinin müzayedesine şürü olundu. Bu teşebbüsün kapısı ber-vech-i muharrer ibtida Bağçekapısı'ndan açılarak diğer kapılara ve Galata tarafına dahi hemence sirayetle, bunlardan hasıl olacak yar yıkıntısı ki, Kule-i zernin hasılatı narnı verilmiş idi, bu hasılat, Hüda'ya emanet olan Şehr-emaneti'ne tagsib edildi ve İstanbul ve Galata'nın nikat-ı mühimmesi Kapısız Osmanlı gibi, kapı bacadan hali kalması mahzüruna karşı, bir takım esbab-ı mücibe-i ebleh-firibane ve mugalata-i kazibane tertibiyle dehan-ı ahaliye sed çekildi. İşte böyle merkez-i devletde İstanbul gibi bir ma'müre-i nadirerin kapıları yıkılıp, kaldırılmakla uğraşılırken, öte tarafda mu'azzamat-ı kıla'ı Hakaniyye'den ve feth ü tcshiri uğrunda def'atle nice binlerce başlar feda olunan Belgrad Kal'ası dahi kolayca terk olunuverdi.”

Yol çalışmalarının bir başka sembolik tarafı, sokakların halkça değil belediyece adlandırılması ve binaların numaralandırılmasıydı. 1850'li yıllardan itibaren bu tür çalışmalar farklı farklı kurumlarca aralıklarla yürütülmüştür fakat

¹⁶⁰ Nur Akın., *Aynı eser*, s.184.

¹⁶¹ Münir Aktepe, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt 11, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.91.

Altıncı Daire, bu işi daha sistematik bir şekilde ele almaya başlamıştı. (Bütün İstanbul'da sokakların adlandırılması ve binaların numaralandırılması ancak 1865'te tamamlanmıştı.) Altıncı Daire de, Pera Caddesi'ne Grand Rue de Pera ve aynı anlama gelen Cadde-i Kebir adını vermişti. Payitahtın büyük caddesi böylece Beyoğlu tarafında kalmıştı¹⁶².

Altıncı Daire bu ayrıcalıklı durumunu ve bu durumundan ileri gelen başarılarını Cumhuriyet dönemine kadar sürdürdü. Hatta ilk belediye binası, ilk belediye mahkemesi ve yabancı uyruklu reis ve meclis üyeleri de burada rastlanan kural dışı uygulamalardı. Böylece gelişen modernleşen Beyoğlu, karşı yakadaki ilkel beledî örgütlenmenin devam ettiği her yangında kül olan eski İstanbul'a tepeden bakıyordu. Her şeye rağmen Altıncı Dairede de mahalli bir demokrasi değil, bayındırlık endişesiyle yönetilen bir merkezi hükümet bürosu niteliğinin ağır bastığını belirtelim¹⁶³.

¹⁶² Christoph K. Neuman, a.g.m., s.437.

¹⁶³ İlber Ortaylı, *Türkiye'de İdare Tarihi*, s.297 .

2.3. SOSYAL YAŞAMIN YENİ MİMARİ FİGÜRÜ: APARTMAN

Tanzimat sonrası, şehircilik çalışmalarının en önemli adımlarından biri olan 1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi, kadim ve klasik Osmanlı şehrinin en karakteristik özelliği olan ahşabı yasaklamış ve kârgir yapılaşmayı zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, değişen yapı malzemesi ile birlikte mimari de karakter değişimine uğramış oluyordu. Klasik dönem mimarlık anlayışı ve sosyal yaşam örgüsü kapsamında detaylarıyla ele aldığımız ahşap ve avlulu Türk evinin özünü yalnızca madde değil, aynı zamanda mana oluşturmakta idi. Dünya hayatının geçiciliğine olan inanç, mahremiyet algısı, komşuluk hakkı, bağımsız yaşam gibi Türk genetik kodlarında yer alan değerlerle ile kuşanmış Türk evi, Tanzimat'ın hemen ardından yeni bir karaktere bürünerek değişiyor, çok katlı kolektif bir konut tipi olan apartmana dönüşüyordu.

Değişim kavramı, şehircilik kapsamında ele alındığında; sosyal, kültürel ve ekonomik mevcut bir yaşam biçiminden, bir başka yaşama biçimine geçmek anlamına gelir. Fiziksel yaşam alanının yani mimarinin değişimi ise doğrudan sosyal yaşam biçimine yansımaktadır. Hızla değişen dünya düzenine dahil olmaya çalışan Osmanlı'nın kentsel stratejisini, Batılı anlamda bir dönüşüm oluşturuyor ve bu dönüşümün merkezi -doğal olarak- Beyoğlu, Galata, Pera bölgesi oluyordu. Yalnızca sosyo-kültürel değil, sosyo-ekonomik sebepler de sivil mimarideki değişimin bu bölgede yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bu hususta Tanzimatla birlikte gayrimüslimlerin; mülkiyet ve miraz hakkı verilmesi, yapı üretiminin teşviki, fiziki çevrenin düzenlenmesi istekleri ve bunun için finans modelleri geliştirilmesinde uzun süre Viyana Elçiliği yapan, yazdığı İtalya Seyahatnamesi'nde Milano ile İstanbul'u karşılaştıran, Hariciye ve Maliye Nazırlıkları, Meclis-i Valâ Başkanlığı yapan Sadık Rıfat Paşa'nın görüşleri etkili olur.

1848 tarihli Ebniye Nizamnamesi, İstanbul sokaklarının genişliği, binaların yüksekliği, inşa malzemelerin seçimi konularında belirleyici olmuştur. 1863' te yayınlanan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi, İstanbul dışında Devlet-i Âliyyenin tümünü kapsamıştır. Sokakların ve binaların durumunun belirlenmesinin yanı sıra,

şehrin altyapı sorunları da yasal bir çerçevede ele alınmış; Su, kanalizasyon, gaz borularının döşenmesi gibi altyapıya ilişkin konular da dahil edilmişti.

Apartman konut, Batı ülkelerinde endüstrileşme sürecine paralel olarak, yeni orta tabakalar denen sayıları hayli kabarık olan memur ve işçilerin konut sorununu çözmek amacıyla ortaya çıkan bir şehir konut tipidir. Oysa Galata ve Pera bölgesinde ortaya çıkan apartman konutlar, Batı'dakinin aksine işçi ve memurlara yönelik bir alt-orta tabaka konutundan çok Galata-Pera burjuvazisiyle onların memurlarına yönelik bir üst-orta tabaka konut biçimi olarak ortaya çıkmıştır¹⁶⁴.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlaşan konut tipi apartmanlar, modernleşen kent yaşamında sahip oldukları konfor koşulları ile üst sınıf gelir grubu kullanıcılar için bir tür arzu nesnesidir. Çekim alanına dönüşen Pera'daki apartmanlar dünyevi zevklerin, paranın, melez ve kozmopolit yeni yaşamın mekânlarıdır. Sakinlerinin bir bölümü; İstanbul'da iş yapan ve burada yaşayan Levantenler, Osmanlı veya yabancı işadamlarıdır. Apartmanlar dört, beş veya altı katlı, yağma inşaat tekniği ile yapılmış, duvarları sıvalı tuğla, döşemeleri ise ahşap veya demir putrelli yapılardır. Mekân organizasyonunda, ortak yaşam alanı, dört yatak odası, bir ana dağılım mekânı ve servis birimleri bulunmaktadır. Bu daire planları, arsanın şekline göre farklılık göstermekle birlikte, ön cepheye bakan bölüm ortak kullanım alanına; arka cepheye bakan bölüm ise mahremiyeti yüksek tutulan yatak odalarına ayrılmaktadır. Yeni konut tipinde avluların ortadan kalkması sonucu, ana giriş, evin içinden olmaya başlar; kentler yeni bir konut tipi olarak sıra evlerle tanışır. Başkentte, ulaşımın gelişmesiyle kent çeperlerinde prestijli konutlarının inşa edildiği alt-kentler oluşurken, İstanbul'da arzu nesnesi apartmanların merkezi melezleşen Galata'dır.¹⁶⁵

Geleneksel konut kullanıcılarının, konut mekânlarını üç türlü dönüştürdükleri görülmektedir. Bunlardan ilki özgün durumunda çok fonksiyonlu olan odaların

¹⁶⁴ Alp Sunalp, "19. Yüzyıl Galata ve Pera Apartman-Konutlarında Orta Sofa- Hol Tipolojisinin Gelişimi", *Osmanlı Mimarlığının 7 yüzyılı: "Uluslarüstü bir Miras"*, YEM Yayınları, İstanbul 1999, s. 303.

¹⁶⁵ *Türkiye Tasarım Kronolojisi Konut, 3. İstanbul Tasarım Bienali: BİZ İNSAN MIYIZ?:* http://bizinsanmiyiz.iksv.org/wp-content/uploads/2017/11/konut_tr_opt.pdf, Erişim Tarihi: 04.01.2018, Saat: 10.12

oturma odası, misafir odası, yatak odası, çalışma odası, çocuk odası vb. gibi farklı işlevlere yönelik kullanımlara uyarlanması iken, ikincisi oda ya da sofanın tamamının ya da bir bölümünün özellikle mutfak, banyo ve tuvalet gibi ıslak hacimlere dönüştürülmesi olmaktadır. Bu dönüşümün başlıca sebepleri arasında şüphesiz; kanalizasyon ve su temini sistemlerinin gelişen teknoloji ile birlikte ilerlemesi yer almaktadır¹⁶⁶.

Batılılaşmanın barınma kültürü üzerindeki en büyük etkisi apartmanlaşma olmuştur. Öncelikle ilk değişim, aile içi ve dışı ilişkilerde kaç-göçün ortadan kalkması ile konut planlamasında zamanla harem selamlık ayırımının kalkması olmuştur. Bu döneme kadar çeşitli ailelerin aynı binada barınmasına yalnız toplumun Yahudi kesiminde rastlanmaktaydı ve bu tür kiralık konutlara “yehudhane” denilmekteydi Tanzimat döneminde ise büyük konakların harem veya selamlık bölümlerinin başka ailelere kiraya verildiği örnekler mevcuttur. Tanzimat döneminde ise büyük konakların harem veya selamlık bölümlerinin başka ailelere kiraya verildiği örnekler mevcuttur. Ancak asıl apartmanlaşma aileye belli bir gelir kazandırmak amacıyla değil, ailenin toplumsal statüsünü modernleştirmek için özellikle nüfusun yoğun olduğu Beyoğlu ve çevresinde başlamıştır. Eşya ve mekân kullanım alışkanlıklarının değişmesi, apartman tipi konutun İstanbul’un Müslüman kesiminde de yaygınlaşması olanaklarını yaratmıştır¹⁶⁷.

Geleneksel konut tipinin bağımsızlığı ve mahremiyeti temsil eden yüksek beden duvarlarının yeni konut tipi apartmanda ortadan kalkması, sosyal hayat düzenine gelen bir devrim niteliğindedir. Bitişik nizamlı, özel hayatların iç içe yaşandığı çok katlı bu binalarda mahremiyet sınırları da daralmaktaydı. Böylece bu yeni konut tipini tanımlayan uç ölçüt; binaların yeni yapı malzemeleri ve teknikleri ile inşa edilmiş olmaları, birçok ailenin konutu olma özelliği taşımaları ve modern konfor şartlarına sahip olmaları, biçiminde tanımlanabilmektedir¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Z. Sevgen Perker, Nilüfer Akıncıtürk, a.g.m., s. 33

¹⁶⁷ Deniz Demirarslan, “Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim Ve Konuttaki Yansımaları”, *Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik -38. İcanas Kongresi Bildirileri*, C.I, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 215.

¹⁶⁸ Ayşe Derin Öncel, a.g.e., s.149.

1860'lardan itibaren değişen yaşam koşulları, şehircilik ve konut planlama anlayışı ile gerekli yasal dzenlemelerle birlikte konutlarda balkon yapılmaya başlanmıştır. Çekirdek aile yapısına uygun, Batılı anlamda eşya kullanımına göre tasarlanmış mekânlara sahip planlamaları ile bu konutlar geleneksel Osmanlı konutundan apartmanlaşmaya ve sosyal konut dzenine geçişi simgelemektedir¹⁶⁹. Batılı mimari anlayışın önemli değişim ögelerinden biri olan balkonların yerini, geleneksel Türk evinde Cumba ya da şahsinişin ismi ile kullanılan mimari ögeler almaktaydı. Cumbalar, kadınların hayatlarının evde ve örtülü geçmesinden dolayı dışarıyı görebilme ihtiyacının doğurduğu bir mekndı. Bunlar çoğunlukla pencerelerden birinin çerçevesine tutturulan tahta bir mesnedin  tarafının kafesle kapatılmasıyla yapılmıştır. Cumbalar aynı zamanda evin çocuğunun ve hanımın ortak yararlandığı bir yerdir. Çocuğun oyun alanı olarak tercih edebileceği bir ev küresi olmakla birlikte, evin hanımının da gündelik hali ile dışarıya bakabildiği sokağa açılan bir boşluktur. Baskına, misafirliğe kapıya gelenler, evdeki kişiler tarafından ilk olarak evin cumbasından gözlenirdi (Resim 7). Osmanlı toplumunda iktidarın mekânda kurgulanışının simgeleri olan bu dzenlemeler bağlamında; kadının alanı olarak belirlenen mahrem alan, konutta da kadının sokakla ilişkisini sınırlamıştır. Kadının evden görünürlüğünü sınırlayan kafes ve dolayısıyla cumba ve şahnişin, toplumsal cinsiyetin kavranışı bağlamında iktidarın İslam hukuku aracılığı ile konuttaki mekân dzenlenişine ilişkin kurgularının bir parçası haline gelmiřtir¹⁷⁰. Balkonların, cumbanın aksine  tarafının açık, dışa ıkkın, hem içerden hem de dışardan görünebilir olması, klasik Osmanlı mahremiyet algısının çok dışında anlayışın etkili olduğunu da göstermektedir.

Reşat Ekrem Koçu; Apartmanların sosyal yaşama etkilerini şu sözlerle ifade eder:

XIX. yüzyılda Galata'da ve Beyoğlu'nda gayrimüslimlerin oturdukları yerlerde apartmanlar yapılmaya başlanır. "İstanbul'da ilk apartmanlar 'Yahudihne' ve 'Mteehhiln Odaları' denilen binlardır." "XIX. yüzyıl sonunda İkinci Abdülhamid devrinde İstanbul tarafında yapılan ilk apartman şehzadebaşı'nda yarı kâgir bir binâ olan 'Letfet Apartmanı'dır." Apartmanlar

¹⁶⁹ Deniz Demiraslan, a.g.m., s.213.

¹⁷⁰ Oya şenyurt, "İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda "Cumba"/ "şahnişin", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 1(1), 2016, s.101.

İstanbul'un kadimden beri yazlık huzur, dinlenme semtlerini öylesine istilâ etmiştir ki çamlıklar, büyük büyük bağçeler içinde eski ahşap evler ve köşklerden hemen hemen eser kalmamış, apartıman yapısı salgını hem o binâları, hem de bağçe ve korucuklarını kalmış yeşilliğin kucakladığı o huzur semtleri, dazlak mahallere inkılâb etmiştir. Zamanımızda yazlığa gitmek, bir apartıman katından çıkıp, muvakkaten başka bir apartıman katına gitmek olmuştur.¹⁷¹”

Değişim öncesi aile hayatı ve eğlence anlayışı incelendiğinde halka arz edilen kutlamalar cülûs, şehzade doğumları, sünnetler, padişah yakınlarının evlenmeleri, bir zafer haberi, yabancı misafirin gelişi gibi hadiselerdi. Şehir hayatının aileyi ve özellikle kadını mümkün mertebe eve bağlayan şartları sebebiyle tabiatı çok seven Türk insanı, mesirelere gitmek, kır gezileri düzenlemekten hoşlanıyordu. Bu, Türk ailesinin en büyük zevki idi. Ramazan eğlenceleri, kukla oyunları, meddah ve orta oyunu gibi gösterileri, erkekler kahvehanelerde seyrediyorken; kadınlar hamam safaları, Ramazan eğlenceleri, kına geceleri gibi kendi aralarında düzenledikleri gösterilerle eğleniyordu¹⁷². Ancak; XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sosyal aktivitelerde kadın erkek –nâmahrem- ayrımı gözetilmeden bir arada eğlenme kültüründe hızlı bir artış olmuştur. Bunların başında Osmanlılar tarafından kurulan ve konsolosluklar tarafından da desteklenen yardım kuruluşlarının çalışmaları ve düzenledikleri davetler gelmektedir. Aynı zamanda Altıncı Daire Belediyesi de yıllık balolar organize etmektedir. Yaşam tarzına ve gündelik hayatlarında önem verdikleri mekânlara ait bir başka bilgi de gıda ürünleri ve bunların satışını yapan yerlerle ilgili olmaktadır. Hem gazete ilanlarında hem de yazarların hatıralarını kaleme aldıkları kitaplarında şarküterilerden, kafe ve pastaneden, restoran, bakkal ve birahanelerden sıklıkla söz edilmektedir¹⁷³. Tanzimat sonrası İstanbul'da başlayan Batılılaşma hareketinin mimari ve gündelik yaşam biçimlerine yansıyan yüzleri olan restoran, kafe ve oteller gibi pastaneler de ilk olarak Pera Caddesi'nde açılmaya başladı. Alafranga tatlı ve şekerlemeleri İstanbul'a tanıtanlar ise, 1850'li yıllardan itibaren Pera ve Galata semtlerinde Avrupalılar ve daha sonra da gayrimüslim Osmanlı

¹⁷¹Reşad Ekrem Koçu, “Ev, Apartmanlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 10, Koçu Yayınları, İstanbul, s.5404-5405

¹⁷² Dilaver Cebeci, a.g.e., s. 151.

¹⁷³ Ayşe Derin Öncel, a.g.e., s. 222, 226.

tebaası tarafından açılan pastane ve şekerlemecilerdir. Pera’da bulunan en eski pastanelerden biri Osmanlı sarayına da hizmet veren Mösyö Vallaur’y’nin dükkânıydı. Vallaur’y’nin şık dükkânında Paris’ten getirtilen kutularda çikolata drajeleri, şekerlemeler, bonbonlar ve özel sipariş üzerine pasta ve pötifurlar satılırdı. Pâtisserie Lebon, dönemin bir diğer meşhur pastanesiydi. Vallaur’y’nin yanında çalışan M. Lebon tarafından açılan pastane, hem kafe hem de restorandı. Dönemin ticaret yıllıklarına göre 1868 yılında İstanbul’da Pera Caddesi’nde altı şekerleme dükkânı ve beş pastane bulunuyordu¹⁷⁴. Avrupai yaşam tarzının itibar göstergesi olarak görüldüğü bu dönem pastaneler ve benzeri sosyalleşme alanları, kadın ve erkeklerin bir arada bulunduğu, vakit geçirdiği mekânlardı.

XIX. yüzyılda gayrimüslimlerin yaşadığı Pera ve çevresinde ortaya çıkan mimari dönüşümle birlikte; pastane, tiyatro, restoran gibi mekânların artış göstermesi sosyal hayatın değişimine yönelik son derece önemli katkı sağlamıştır. 23 Mayıs 1573 tarihli Eyüp kadısına gönderilen bir emr-i âli, Klasik Dönem nâmahrem algısının Batılılaşma Dönemi ile karşılaştırılması hususunda mühim bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Belge; Eyüp civarında hıristiyanların da ikamet etmekte olduğunu, bu çevrede kadınların kaymakçı dükkânlarına girip uygunsuz davranışlarda buldukları ihbarını aldıklarını, bundan sonra kadınların bu dükkânlara girmelerinin yasaklandığını ve bu hükme uymayanların cezalandırılacağını bildirmektedir¹⁷⁵. İlgili hüküm, bir yandan XVI. yüzyılın sosyal hayatına ve dönem içerisinde toplum nezdinde bulunan nâmahrem mefhumunun katılığına yönelik önemli bilgiler verirken, diğer yandan Osmanlı toplumunun geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümü de gözler önüne sermektedir.

¹⁷⁴ Özge Samancı, “Alafranga Tatlıcılık ve Pastane Kültürü Tatlı Tarihin İzinde”, National Geographic Traveler, Eylül 2013, s.42

¹⁷⁵ BOA.,A.DVNSMHH.d., Dosya No: 22, Gömlek No:42, Tarih: 21.01.981.

Eyüb kadısına hüküm: Eyüb’ün Cami-i Kebir Mahallesi’nde mektep ve medresenin civarı hıristiyanlarla meskûn olup, fisk-ı fücur ettikleri ve kadınlar kaymak yemek bahanesiyle kaymakçı dükkânlarında oturup nâmahremlerle ünsiyet eyledikleri bildirilmekle, bunların oralardan ihracı ve kadınların kaymakçı dükkânlarına girmelerinin men edilmesi.

2.3.1. Tanzimat Sonrası Osmanlı Mimarisinde Bir Başka Konut Tipi Konaklar ve Sosyal Dönüşümdeki Yeri

Toplumsal hayatla aralarında belirli sınırlar bulunan Osmanlı ailesinde erkeğin bu çerçevede iki önemli işlevi bulunmaktadır: Birincisi aile dışı etkinlikler, ikincisi aile içindeki geleneksel roller... Üst düzeyde askeri ve siyasi kişilerin, ulema sınıfından gelen çocuklarıyla üç farklı kuşağı barındıran konaklar daima dışa açık ama kendi içinde özgün birer entelektüel ortam yaratmışlardır. Konak düzeyinde bir Osmanlı ailesinin bilginlere, din adamlarına açık kültürel havasının çocuk sosyalleşmesinin de önemli toplumsal ortamları oldukları bilinmektedir. Konak hayatı geleneksel aileyi aşan ve kendi içinde yeni arayış ve modellere yönelen farklı aile ortamlarıdır. Kapalı Osmanlı toplumu, Batı dünyasına XIX. yüzyılın ikinci yarısında konak hayatı ile açılmıştır. Konağın şahsında bu açılış aile hayatının da dışa açılması anlamına gelmektedir. Batılı kültür ürünleri roman, dergi, gazete, tiyatro, giyim ve tüketim alışkanlıkları buralarda başlayan yeni oluşumların birer sonucu olmuştur¹⁷⁶.

Tanzimat döneminde konaklar, içinde birçok kimseyi barındıracak büyüklükte, çok odalı yapılar olarak tasvir edilirler. Toplumda kadına verilen değerin artması, kadınların eğitime önem vermeye başlanması, tek eşlilik gibi unsurlar zamanla köşk-konak hayatını da etkilemeye başlamıştır. Üst tabaka konutlarında yabancı insanlara ziyafetler vermek, elçilik davetlerine katılmak, yazlık bir konut sahibi olmak konut planlamasını ve barınma kültürünü değiştirmeye başlamıştır. Batılılaşma etkisiyle konutlarda “vestibule” olarak isimlendirilen giriş mekânları yapılmaya başlanarak bu mekânlarda palto ve özellikle de Batılılaşmanın sembolü olarak şapka asmaya yarayan vestiyer mobilyası kullanılmaya başlanmıştır. Hatta Osmanlı konaklarında bu vestiyer mobilyaları gösteriş amaçlı salonlarda kullanılmıştır. Osmanlı konaklarının salon duvarları ailenin geçmişini belirtmek amacıyla aile fotoğraflarıyla süslenmeye başlamıştır. Batı evlerinde salona konulmayan konsol ve komodinler de statü belirleyici objeler olarak

¹⁷⁶ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi Sosyolojik bir Yaklaşım*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 126.

salonlardakullanılmıştır. Osmanlı aydınının bir diğer merakı da çalışma odalarına kıymetli tablo ve antikalar yerleştirmek olmuştur. Konutta kişisel hayat Batılılaşma ile birlikte önem kazanmış ve kendine ait mobilya ve eşyaları yeni bir yaşam tarzını belirleyecek şekilde iç mekân tasarımına yerleştirmiştir¹⁷⁷.

Türk evinde oda oluşumunu etkileyen önemli etken pencerenin yerden yüksekliğidir. Çünkü Türk evinde mobilya yoktur. Bağdaş kurulup veya diz çökülerek oturulan yerden, manzaranın görülebilmesi için pencere yüksekliği buna göre ayarlanmıştır. Ayrıca pencere önüne gelen korkuluklar ve parmaklıkların boyu da görüş açısını engellemeyecek yüksekliktedir. Bu dönemde batı etkisi ile mobilya kullanımı yaygınlaşmış, özellikle büyük şehirlerde sedir kullanımı azalmıştır. Mobilya kullanımı sonucunda odaya tüm duvarlar boyunca devam eden ve “sandalyalık” adı verilen bir silme yapılmıştır¹⁷⁸.

Batı etkisiyle ortaya çıkmış olmasına rağmen konaklar, apartmanların aksine çevresi Türk usulü ağaçlarla çevrili inşa edilmiştir. İç mekânda, geniş bir salonda 14. Lui zamanının masa ve koltukları, üstünde çeşitli postekilerin yer aldığı halılar, bir duvarda Napolyun’un mehbâbetli bir portresi, bir köşede Fatih’in İstanbul’a girişini temsil eden bir tablo, başka bir köşede piyano, eşi ile kâğıt oynayan bir paşa ve etrafta mürebbiyeler konağın göze çarpan ilk manzaralarıdır¹⁷⁹.

Konak hayatının batılılaşma kapsamında ortaya çıkarmış olduğu yeniliklerden biri de tüketim alışkanlıklarının değişmesi olmuştur. Batılılar gibi yeme, içme giyinmenin yeni model, usul ve adâbı ile bu konulardaki yeni bilgi ve görgüler ilk kez konak ortamlarında boy göstermiştir¹⁸⁰. Batılılaşan Osmanlı toplumunun ziyaret, ziyafet, eğlence, kutlama ve benzeri etkinlikleri yeniden biçimlenmiştir. Batılı normlarıyla kabul gören bu sosyal etkinlikler, bireyin öğrenmesi ve yeni alışkanlıklar kazanması gerekliliğini doğurmuştur. Tanzimat sonrasında Batılılaşmanın hızla toplumun değişik katmanlarına yayılabilmesinde eğitimin yaygınlaşmasının yanı sıra

¹⁷⁷ Yıldız Demiraslan, a.g.m., s.217

¹⁷⁸ Gülçin Bozkurt, “19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University* 2013, 62(2):37-70, s.46,48.

¹⁷⁹ Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi: Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbulunda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s.103.

¹⁸⁰ İsmail Doğan, a.g.e., s.127

dönem içerisinde çıkarılan adab-ı muâşeret kitapları ve idare-i beytiye gibi eserler, Takvim-i Vekayi ve Ceride-i Havadis gibi dergi ve gazeteler etkili olmuştur. Konak partilerinde, müzik vazgeçilmezdir. Piyano önemli bir kültür göstergesi olarak evde yerini almıştır. Bu yoldan evin genç kızı ya da hanımı, aldığı eğitimi gösterme şansına sahiptir. Genelde kızlar küçük yaşta piyano, Fransızca ve diğer bilim alanlarında eğitim almak üzere yabancı mürebbiyelerden ders alırlar. Batılı normlarda eğitilen genç kızların misafir ağırlama yöntemleri de Batı usullerindedir. Evde briç bezik gibi kâğıt oyunları, Gramofon dinletileri sık sık yapılan ziyaretlerin vazgeçilmez eğlenceleridir¹⁸¹.

¹⁸¹ Pınar Artıkoğlu, “Batılılaşma’nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri”, *Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik -38. İcanas Kongresi Bildirileri*, C.I, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.50,52.

3. SON DÖNEM MİMARİ ANLAYIŞIN DEĞİŞİMİNDE ETKİN AKTÖRLER

XIX. yüzyıla değin Devlet-i Âliyye'nin hemen her kurumunda meydana gelen değışim ve dönüşüm dalgaları mimarlık kurumunu da etkilemiştir. Yaklaşık dört asır boyunca Osmanlı Medeniyetine abidevi hizmetlerde bulunan Hassa Mimarlar Ocağı, XIX. yüzyıla gelindiğinde Devlet-i Aliyye'nin geneline sirayet eden bozulmadan nasibini almış bulunuyordu. Ocak, mimarların ehliyetsizliği ve başıboşluğu sebebiyle atıl bir vaziyette idi. Hassa Mimarlar Ocağı resmi olarak işler vaziyette bulunmasına rağmen Ocak mensubu olmayan gayrimüslim kalfalar ve Avrupalı mimarlar bu dönemde devlet çalışanı gibi görevlendirilmiştir.

Yetki alanlarının içiçe geçmesi, yabancı mimar ya da mühendislerle, mimarbaşlıların görevlerinin birbirine karışmasına sebep olmuştur. Daha önce de söz edildiği gibi, inşaat örgütlenmesinin kendi içindeki gerilimleri ve sorunları, örgütlenmenin yapısının değışmesinde en önemli etkidir. Her ne kadar Tanzimat'ın getirdiği yenilikler kapsamında inşaat örgütlenmesinin yenileştiği hatta bunun mimarlığa yansımalarından sıkça söz edilse de gerçekte örgütlenmenin içindeki bu karışıklık ve dinamizm, önünde sonunda bir dağılma ve yeni yapıyla biraraya gelmeyi sağlayacak nitelikteydi. Ancak bu durum bir çırpıda serbest çalışan mimar ya da müteahhitlerin ortaya çıkmasına sebep olmamış, yarı devletin güdümünde ve eskiye göre daha farklı yapıyla çalışan bir inşaat örgütlenmesini yaratmıştır¹⁸².

Üçüncü bölümde; İnşaat işlerinin münakasa usulü ile devlet güdümlü gayrimüslim müteahhitlere ihale edilmesi ve yabancı mimarların görevlendirilmesi ile mimari anlayışın da etkilendiği XIX. yüzyılda mimarlık ortamında etkin kişiler incelenmiştir.

3.1.Kalfa- Müteahhitler

XV. yüzyılda teşkilatlanan ve XIX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Hassa Mimarlar Ocağı, XIX. yüzyıla gelindiğinde Devlet-i Âliye'deki pek çok kurum gibi radikal bir değışim sürecine girmiştir. Bu süreçte inşa faaliyetlerini düzenleyen

¹⁸² Oya Şenyurt, a.g.e., s.229-230.

aktörler kadar sistemin uğradığı değişiklik de oldukça önem taşımaktadır. Bu sistem; binaların inşa ve onarımını gerçekleştirecek şahısların doğrudan merkez ataması ile değil, münakasa adı verilen açık eksiltme yöntemi ile görevlendirilmesi idi.

1831 yılında kurulan ve başlangıçta bağımsız bir kuruluş olan Ebniye Müdürlüğü 1849'da Nafiâ Nezaretine bağlanarak Ebniye Muavinliği ismini alır. Ebniye Muavinliği de 1852'de kaldırılıp yerine Ticaret Nezaretine bağlı olarak çalışan Ebniye Meclisi İdaresi kurulur¹⁸³.

Tanzimat'la gelen yenilikler inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için bir dizi kurallar konularak örgütlenmesini merkezileştirirken, bir taraftan da yapıların inşası için ihaleler açılarak çoğulcu katılımın sağlanması yönünde çelişik bir sistem izlemiştir. Buradamüteahhitliğin yaygınlaşması için itici güç ve kilit nokta ebniye meclisidir. Ebniye meclisi için 16.11.1849'da Ticarethane'de yer tahsis edilerek tamir ettirilmiştir. Ebniye memurlarının maaşları Üsküdar, Galata ve Eyüp semtlerinde tamir ve inşa olacak binalardan alınacak harçla ödenmiştir. Ebniye meclisi üyeleri olan kalfalar, müteahhitlik hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli rol oynamışlardır. Kalfaların çoğu, devlete ve halka inşaat işleri yapan gayrimüslimlerdir. İlk keşif, son keşif bedellerini belirlemenin dışında, devletin açtığı ihalelerin münakasalarına katılan bu kalfaların, güvenilir olanlarının münakasa meclisinde de yer aldıkları tespit edilmiştir¹⁸⁴.

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşradaki inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi müzayedeye çıkarılarak yapılmaktaydı. Müzayedeler sonunda şahıslar tarafından satın alınan bu görev, bazen devlet tarafından güvenilen şahıslara emanet usulü de verilebilirdi. “Şehir ya da eyalet mimarları” olarak anılan bu kişilerin üstlendiği görev, ihale ya da emanet usulü yapı inşa etme faaliyetinden çok, buldukları yerdeki inşaat esnafını denetlemek ve kontrol etmektir. Yerine getirilen görev bugün her mimarlık öğrencisine öğretilen ve her mimarın özümsemiği tasarım, çizim, planlama gibi vs. faaliyetlerin dışında bir iştir ve işi yapan kişileri de bugün

¹⁸³Selman Can, “XIX. yy'da Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı ve Balyanlar”, *150.yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu*, Cilt I., Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2007, s.65.

¹⁸⁴Oya Şenyurt *a.g.e.*, (2006) s. 57.

kullandığımız anlamıyla “mimar” olarak tanımlamak mümkün değildir. Ancak, belgeler bu görevi üstlenenleri çoğu zaman “ehl-i hiref taifesinin mimarı” olarak tanımlamaktadır. Taşrada görev, devletin belirlediği bir pay karşılığında müzayedeye ihale edilirken, İstanbul’da sadece bir yapının inşa veya tamir işi, müteahhidin belirlediği ücret karşılığında münakasa usulü ihale ediliyordu. Burada müteahhidin istediği kâr marjını koyması tabii ki mümkün değildi. Ancak İstanbul’da bir inşaat işinin ihalesini alan kişilerin taşradakilerden en önemli farkları kârlarına bir ölçüde müdahale edebilmeleri ve tek yapı ölçeğinde sorumluluk almalarıdır¹⁸⁵.

Ebniye Meclisinin kuruluşundan sonra uygulanmaya başlanan “münakasa” sistemi ile yapıların inşasında uygulanan prosedür tamamen değiştirilerek, ihale sistemine geçilmiştir. Bu sistemde inşası düşünülen bir yapı, plan ve projeleri Ebniye Müdürlüğüne hazırlandıktan sonra tahmini bir bedel en düşük fiyatı teklif eden mezuniyet pusulasına sahip üstleniciye (müteahhide) bir kontrat ile yapılacak iş teslim edilmekteydi. XIX. yüzyıl öncesinde Osmanlı imar sistemi içerisinde daha çok gayrimüslim mimarları tanımlamak için kullanılan kalfa terimi münakasa sistemine geçilmesinden sonra bugünkü müteahhit anlamında kullanılmıştır¹⁸⁶.

Ebniye Meclisi ile birlikte Ebniye Müdürlüğü bünyesinde bir de Münakasa Meclisi oluşturulmuş ve Ebniye Meclisi’ndeki kalfa ve görevlilerden bazılarının bu meclise istihdamı sağlanmıştır¹⁸⁷. Münakasa, devletçe veya bir müesseseye alınacak bir malın ve yaptırılacak bir işin indirilmeye konulması anlamına gelmektedir. Biri “kapalı zarf”, diğeri “açık eksiltme” olmak üzere iki türlü yapılır. Kapalı zarf usulünde münakasada istekliler tekliflerini kapalı zarfla bildirirler, açık indirmede ise karşı karşıya geçip indirme yaparlar. Münakasaya konulan şey en çok indirme yapana ihale edilir. Devletçe açık indirme ile yaptırılacak bir işin şartlarının nelerden ibaret bulunduğu ne zaman ve ne suretle teslim edilerek bedelinin ödeme yolunun ne olduğu yazılı kâğıda “Münakasa Kaimesi” denilirdi. Münakasa Şartnamesi ise kapalı zarfla açılan ihalenin bedeli ve şartlarının nelerden ibaret olduğu ne zaman ve ne şekilde teslim edileceği, bedelinin ödeme yolu yazılı olan şartname belgesine denirdi.

¹⁸⁵ Oya Şenyurt, “Türkiye’de Yapı Üretiminde Modernleşme Ve Taahhüt Sisteminin Oluşumu” YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006. s.3-4.

¹⁸⁶ Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri...*, s.67.

¹⁸⁷ BOA., A.MKT.NZD., Dosya No: 132, Gömlek No: 30, Tarih: 23.5.1271.

Bu işe girişmek isteyenler, alacakları şartnameyi imzalayarak, tekliflerini ayrı bir kâğıda yazmak suretiyle zarfa koyup teslim ederler. Zarflar belirlenen gün ve saatte heyet huzurunda açılarak en az fiyat teklif edene ihale edilirdi¹⁸⁸.

Yüzyıl ortalarında, özellikle kamu yapılarında münakasa/açık eksiltme uygulamasının getirilmesiyle uygulama aşamasında müteahhitlik devreye girmiştir. Çoğu zaman sipariş verilerek hazırlanan planlar, Ebniye İdaresi'nin başındaki ismin onayıyla uygulamaya geçirilebilmiş; bazen kendi uygun gördükleri ismi görevlendirdikleri gibi ihaleyle kendi kontrollerinde de inşa ettirmişlerdir. Böylece Ebniye İdaresi, maddi sıkıntı, yolsuzluk ve karışıklıklara rağmen her aşamada inşaatın takipçisi olmuştur. Münakasa/açık eksiltme sisteminin getirilmesiyle uygulama aşamasında müteahhitlik devreye girmiştir. Önerilen ve onaylanan planlar çerçevesinde inşa faaliyetleri müteahhit mimarlar ya da birinci elden mimarlık eğitimi olmayan kalfalar tarafından yürütülmeye başlanmıştır¹⁸⁹.

Ebniye Müdürlüğü içerisinde 1848 yılında Ebniye Meclisi oluşturulduğunda teşkilât dışından tecrübeli Rum ve Ermeni kalfalar meclis azası olarak atanmışlardır. Ebniye meclisinde görev verilen gayrimüslim kalfalar şunlardır: Ermeni milletinden *Kirkor, Minas, Küçük Ohannes Kalfa*; Rum milletinden *Panayot, Todori, Onikos Kalfa*. Bunların yanısıra gerektiğinde görüşmelere katılacak olan Rum milletinden *Ohannes ve İstefan Kalfa...* Münakasa sistemi ile birlikte inşaat malzemelerinin piyasasını ellerinde bulunduran, ticaret erbabı Ermeni ve Rum kökenli mimar kalfaları için bu durum önemli bir fırsat oluşturur. Yapılan hemen her ihalede gayrimüslim kalfalar yer alırlar. Aynı anda birkaç işi üstlenen müteahhitler, her yapının başına kendi adlarına mezuniyet pusulası (yeterlilik belgesi) sahibi birini bırakmak durumundaydılar¹⁹⁰.

Bazı durumlarda ihale yerine tercih sistemi de kullanılmaktaydı. Özellikle saray ve kasır gibi, inşasında yüksek miktarda harcama yapılması gereken binalarda

¹⁸⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, M.E.B Yay., Ankara 1993, s.616.

¹⁸⁹ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.332.

¹⁹⁰ Selman Can, "Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Ermeniler", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt IV, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, s. 233-239.

bu durum söz konusuydu. Sermaye birikimi olmayan, çoğunluğu orta ve alt seviye gelir grubuna dâhil ailelerden gelen, kendi geçimlerini dahi zor temin edebilen yerli mimarların bu tür bir uygulamada yüklenici olmaları oldukça güçlü. Mimarlık teşkilâtı içerisinde görev alanların uzun sürelerle maaşlarını alamadıkları, yalnızca keşfini yaptıkları binalardan haklarına düşen cüzi harçlarla işlerini yürütmeye çalıştıkları bilinmektedir. Osmanlı'nın son Başmimarı Seyyid Abdülhalim Efendi bu durumu Sultan II. Mahmut'a bildirir ve Müslümanlar arasında artık kimsenin mimarlık mesleğini tercih etmediğini, ilerde mimar sıkıntısı çekileceğini vurgular¹⁹¹.

Yoğun yapı faaliyetlerinin olduğu bu dönemde, sahada bu mimarların isimlerinin geçmemesi birçok sebebe bağlanabilir. Müslüman Osmanlı mimarlarının yetişmesi için uygun koşulların olmaması, yapım süreci ve malzemesindeki değişim, bu değişime ayak uydurulamaması, mimarlığın müslümanlar arasında rağbet görmeyen bir meslek olması, maddi imkânlarının artık ihalelerle götürülen inşaat işleri için yetersiz olması, bu sebeplerden bazılarıdır. Alanla ilgili eğitim eksikliği bunun bir başka boyutunu oluşturmaktadır ki bunu belki de isteksizliği olarak ifade etmek gerekir. Nitekim yüzyılın başında mimar halifelerinin Mühendishane'de eğitime devamda sorun çıkarmaları, yabancı mimarların yanında kendilerini yetiştirme imkânı verilmesine rağmen bunu yeterince kullanamamaları mesleğe karşı isteksizliği göstermektedir¹⁹². Osmanlı'da devlet kurumunda çalışabilmenin ön koşulu olan "Müslüman olmak" şartı Hassa Mimarlar Ocağı çalışanlarında aranmıyordu. Bu durum sayesinde inşaat faaliyetlerine yönelmiş olan gayrimüslimlerin sermaye birikimi yapabilmeleri ve inşa alanında uzmanlaşmalarını olmaları da kolaylaşıyordu.

XIX. yüzyılda inşaat faaliyetlerinin yoğunlaşma sebepleri arasında Batılı sanat akımlarının mimari alanda kendi göstermeye başlaması ve devlet kontrolünde bilhassa İstanbul'da uygulanan şehir planlama çalışmalarının da etkisi büyüktür. Avrupai tarzda revize edilmeye başlanan Payitaht'ta kurulan ilk belediye, Altıncı Daire-i Belediye'nin Türk şehirciliğinde görülmeyen, Batı kültürünün bir parçası olan şehir meydanları oluşturma çalışmaları bu dönemin değişim sancıları sonucunda

¹⁹¹ Selman Can, *a.g.e.*, s.239.

¹⁹² Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.125.

ortaya çıkmıştır. İstanbul'un değişen silüetinde her ne kadar çağın değişim gereksinimleri baz alınmış olsa da Osmanlı şehir tarihinin makus talihi olan yangınların da etkisi büyüktür. İstanbul yangınları sonrasında önlem amaçlı kâgir bina yapma zorunluluğu ile ahşap kullanımını en aza indirmek amacıyla Avrupadan kâgir malzeme temini artış göstermiştir. Bu kapsamda Avrupa'dan mimarlar getirilmeye başlanmıştır. Tanzimat'ın getirilerinden biri olan kâgir yani taş ve tuğla malzeme ile inşa edilen yapılarda geçmişten beri inşaat alanında çalışan hristiyan kalfalar öne çıkmaya başlamıştır.

Özellikle gayrimüslim kalfaların cizyeden muaf tutulma karşılığında yapıların inşasını taahhüt ettikleri görülür görüldüğü gibi bu dönemde kâr getirici girişim türü ve talep edenlerin yapı yaptırma ya da satın alma gücüne yönelik olarak özgür emeğin akılcı örgütlenmesi söz konusu değildir. Mülkiyet ve yapı üretim kapasitesi de öncelikli olarak hükümdarın ihtiyaçlarına bağlı olarak düzenlenmekteydi. Cizyeden muaf tutulmak gayrimüslimler için önemlidir. Bu sebeple yaptıkları işleri çoğunlukla vergilerden muaf tutulma karşılığında gerçekleştirdikleri görülür. 1823 senesinde neccar kalfalarından olan Nişan veledi (oğlu) Simon'un Beşiktaş ve Ortaköy yalılarının inşasında hizmet etmesi sebebiyle cizyenin dışında, tekalifi örfiye ve şâkkadan muaf tutulma isteği bulunmaktadır (BOA.,CB., Sıra no:5390)¹⁹³ .

İnşaat alanının örgütlenmesini tümüyle elinde tutan devlet, müteahhitlik hizmetlerinin örgütlenmesini de yönlendirmektedir. Müteahhitlik, her ne kadar serbest bir çalışma ortamına ve kâr ilkesine dayalı bir iş olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda bunun devlet eliyle geliştirildiği, yönlendirildiği ve kontrol altında tutulduğu görülür. Çünkü müteahhitler ilk olarak saray yapıları yaparak isimlerini duyurmaya başlayacaklardır. Hassa mimarlarının oluşturduğu güçlü örgüt görüntüsü, aslında kendi içinde rekabete dayalı bir ortamı en azından son dönemlerde içermekteydi. 1243/1827-1828'de Heybeliada'da bir bahriye kışlası ve ona bağlı bir medrese inşası padişah tarafından buyrulmuştur. Bu yapıların inşaat masraflarının bilinmesi için çizilmesi gereken resimler (planların) mimarağa, Bağcıoğlu (Nikolaos Yağcıoğlu) ve Kirkor (Kirkor Balyan) kalfalara ısmarlanmıştır. Yapılan seçime göre

¹⁹³ Oya Şenyurt, "Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme... s.44.

içlerinden mimarağaya ait olan planlar beğenilmiş ve bu plana göre, uygulanacak yapının fazla masraf çıkarmayacağı da düşünülmüştür¹⁹⁴. Görüldüğü gibi devlet, resmi çalışanı olan mimarağanın yanında bireysel çalışmalara fırsat tanıyarak etkinleşmelerine olanak sağlamıştır.

08.12.1818 tarihine ait bir keşif defterinde¹⁹⁵, Dergâh-ı Ali (saray) yeniçerilerine özel yapılacak yeni odalardaki tamir ve inşa çalışmaları için Hassa Mimarı, Hulefa ve Erbab-ı vukuf'tan bir görevlinin çalıştığına dair kayıt dikkat çekmektedir. Hassa mimarlarının yanında görev alan ve bilirkişi olarak adlandırılan kalfaların müteahhitlik çalışmalarının başlangıcı olması açısından önem taşımaktadır.

Kalfaların iş alanları taahhüt ve ihale yöntemi ile gerçekleştiriliyor ve müteahhitlik yapıyor olsalar da Osmanlı arşiv belgelerinde müteahhit ünvanı çok fazla kullanılmamaktadır. Müteahhit sıfatı yerine, “kalfaya ihale edilen”, “kalfa marifetiyle yapılan”, “...kalfanın memur edildiği” gibi açıklamalara yer verilmektedir. Memur ünvanının devlet kadrolu çalışanı olmayan bir girişimci için kullanılması, kalfa marifetiyle inşa edildiği ibareleri, kalfaların müteahhit değil mimar olarak algılanmasına sebep olmuştur.

Bağımsız mimarlık bürolarının açılmaya başlandığı, bu bürolarda her türde hazırlanmış olan projelerin istek üzerine verilmesiyle götürü usulde müteahhitliğin yapıldığı, müteahhit mimar ve kalfalarla işlerin yürütüldüğü Tanzimat Dönemi mimarlık ortamında, bağımsız çalışan Müslüman Osmanlı mimarlarının adı neredeyse hiç geçmez. Bu dönemde Ebniye İdaresi'nin her aşamasında görevlendirilen Osmanlı mimarları uygulamadan çok kontrol eden, onaylayan “devletin ebniye ile ilgili resmi memurları” olarak çalışan kişilerdir¹⁹⁶.

1837'de yapımı uzun yıllar alan Rus elçiliği binasını inşa etmek üzere İstanbul'a gelen Gaspare Fossati, 1837-1858 yılları arasında, yaklaşık 21 yıl burada kalmıştır. Beyoğlu'nda mimarlık bürosu açmış, dönemin diplomalı, büro sahibi ilk mimarı olarak birçok iş almıştır. Fossati burada başta kardeşi Giuseppe olmak üzere

¹⁹⁴ Oya Şenyurt, “Türkiye’de yapı üretiminde modernleşme... s.46.

¹⁹⁵ BOA. D. BŞM. BNE. d., No: 16222, Tarih: 14.04.1306.

¹⁹⁶ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.333.

birçok İtalyan sanatçı ve mimarla birlikte çalışmış, uygulanmayan veya değişikliklerle uygulanan birçok proje hazırlamıştır¹⁹⁷.

Mimar kalfa ve müteahhitler konusunda ulaşılan sınırlı bilgiler, en azından bunlardan bazıları için mesleki profil tanımlanmasını sağlayabilmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda çoğunun Ermeni ve Rum asıllı Osmanlılar olduğu söylenebilir. Bunlarla beraber dönemin politik gerçekliği içinde aslen Osmanlı olup bir Avrupa devleti uyruğuna geçmeyi tercih etmiş bazı Rum ve Ermenilerin de olduğunu belirtmek gerekir. Ayrıca İtalyan müteahhitler de bu bölgede iş yapanlar arasındadır¹⁹⁸.

Kuşkusuz, XIX. yüzyıldaki inşaat faaliyetlerini ve kalfaların çalışma ya da örgütlenme biçimlerini bir kalıba sokmak ya da dönemi bir bütün olarak tanımlamak mümkün değildir. Dönemi tanımlarken, kalfaların inşaattaki teknik faaliyetleri, örgütlenmeleri, devletle olan ekonomik ilişkileri mimarlık faaliyetinin evrelerini oluşturmakta ve mimarlık tarihi içinde ayrı ayrı yer edinebilmektedir. Bu her bir faaliyet kalemi dışında devletin kalfalarla olan hukuki ve ekonomik ilişkileri de muhatap oldukları kişiye göre farklılık gösterir. Dolayısıyla, kalfaların devletle olan kişisel ilişkilerine bağlı olarak teknik faaliyetler, örgütlenme ve maddi ilişkiler farklılık göstermektedir¹⁹⁹.

3.2. Gayrimüslim Kalfalar

XIX. yüzyıl mülazımyanı kalfa dışında hiçbir gayrimüslim mimarın ismi Hassa Mimarlar Ocağı listesinde yer almamaktadır. Hassa Mimarlar Ocağı içindeki gayrimüslim mimarların sayısının XVIII. yüzyılda artmadığı aksine XIX. yüzyıla gelinceye değin tamamen azaldığı anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda gerekli imar faaliyetlerinin bir kısmında kullanılmak üzere maaş ödenmeyen, “Mülazım Ocağı” ismiyle anılan belirli bir derece, unvan ve kadroya sahip olmadan, ulufeli ocak mimarları dışında (haric ez-tertib) hizmetleri karşılığında kendilerine ödeme yapılan bir grup oluşturulmuştur. Gayrimüslim mimarların çoğu grup içinde yer aldığından,

¹⁹⁷ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.324.

¹⁹⁸ Ayşe Derin Öncel, *a.g.e.*, s.320.

¹⁹⁹ Oya Şenyurt, “Küçükü Kasrı'nın İnşaat Bedelindeki Anlaşmazlık: Rus Konstantin Kalfa'nın Alacakları”, *Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2008, Cilt 3 (3), s.333.

doğal olarak XIX. yüzyıl başına ait tespit ettiğimiz Hassa Mimarlar Ocağı listesinde isimleri geçmemektedir²⁰⁰.

1848 yılında Ebniye Meclisi 13 Asil 2 yedek üye ile oluşturulduğunda teşkilat dışından tecrübeli Rum ve Ermeni kalfalar meclis azası olarak atanmışlardır. Ebniye Meclisinde görev verilen gayrimüslim mimarlar şunlardır: Ermeni milletinden Kirkor Kalfa, Ermeni milletinden Minas Kalfa, Ermeni Milletinden Küçük Ohannes Kalfa, Rum milletinden Panayot kalfa, Rum Milletinden Todori Kalfa, Rum milletinden Onikos Kalfa. Bunların yanı sıra gerektiğinde görüşmelere katılacak olan yedek üyeler Rum milletinden Ohannes ve İstefan Kalfalardır²⁰¹.

Rum asıllı kalfaların başında gelen isimlerden biri de Simeon Kalfa'dır. I. Mahmud tarafından 29 Muharrem 1162'de (19 Ocak 1749) temeli atılarak inşasına başlanan ve onun ölümü üzerine kardeşi III. Osman tarafından (5 Aralık 1755)'te bitirilen Nuruosmaniye Camisi'nin mimarı olarak bilinmektedir²⁰². Simon kalfanın Ermeni mi, Rum mu olduğuna dair birtakım tartışmalar zuhur etmiş olsa da Kevork Pamukciyan'ın "Zamanlar-Mekanlar-İnsanlar" isimli kitabında Rum olduğu bilgisine ulaşılmaktadır²⁰³.

III. Selim Dönemi'nde Selimiye Camii'nde görev alan Rum Foti Kamyanos Kalfa'ya, dönemin diğer kalfalarından, hatta Müslüman bir mimarın dahi elinde bulundurduğu haklardan ayrı tutularak "muaf ve müsellemlik berati" verilmiştir.²⁰⁴ Hassa Mimarlar Ocağı kayıtlarında ismine rastlanılmayan Foti Kalfa'dan 1805 tarihli bir belgede *Neccar kalfası* olarak bahsedilmektedir²⁰⁵. Kendisi oğulları ve iki hizmetkârının faydalanacağı bu beratta, cizye-i şerriye, avarız-ı divaniye, tekâlif-i örfiye ve şakka vergilerinden muaf tutulacaktır. Kişi dokunulmazlığı sağlanmış, üst baş aranmasından muaf tutulmuş, kılık ve kıyafetine dair herhangi bir kısıtlama ve müdahale uygulanmamış, evine zabıta ve kolluk kuvvetleri girmesi engellenmiş, seyahat ve yol serbestisi getirilmiştir. Ayrıca yargı muafiyeti imkânı veren bu berat

²⁰⁰ Selman Can, *Bilinmeyen Aktörleri ve olayları...*, s.74.

²⁰¹ BOA. İMM., No: 175, Tarih: 7.6.1264.

²⁰² Kevork Pamukciyan, *Zamanlar- Mekanlar- İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003, s.153.

²⁰³ BOA. C.ML., Dosya No: 612, Gömlek No: 25245, Tarih: 29.02.1220.

²⁰⁴ BOA. HAT, Dosya No: 1490, Gömlek No: 32, Tarih: 22.12.1219.

gereğince olağan mahkemelerde yargılanamaz ve ancak Divan-ı Asafî (Yüce Divan) de yargılanabilirdi²⁰⁶.

İstanbul Beykoz'da yanan Yuşa Hazretleri Camisinin inşası için Ebniye Meclisine 1863 yılında sunulan keşif defterinde taahhüt eden kişi olarak Rum Haralambos Kalfa adı geçmektedir²⁰⁷.

Başkent İstanbul'da yoğun olarak yaşadıkları Fener semtine atfen Fenerli Rumlar olarak isimlendirilen Rum grubu, Divân-ı Hümâyûn'da tercümanlık görevlerine gelmişler ve Osmanlı yüksek eliti içerisinde yer alabilmişlerdir. Bu grup, onsekizinci yüzyıl boyunca (1711- 1821) Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Ortodoks Rumları temsilen Osmanlı yüksek bürokrasisi içerisindeki konumlarını sürdürmüşlerdir. Ancak II. Mahmut ve Osmanlı yüksek idare kadrolarının, Fenerli Rumlar ve İstanbul Rum Ortodoks Patriği hakkındaki düşüncelerinde, Yunan İhtilâlinde sonra radikal bir değişim olmuştur. İstanbul kamuoyu da Patrikhâne ve Rumlar aleyhine dönmüştür. Fenerli Rumlar ve Divân-ı Hümâyûn bürokrasisinde görev yapan Rum eliti ve tercümanları, ihanetle suçlanmışlardır. İhtilâle katılmamış ya da Filiki Eteryâ'ya üye olmamış olsalar bile öyle kabul edilmişlerdir. Bazıları ya görevlerinden alınmışlar veya durumu sabit görülenler idam edilmişlerdir. Bundan sonra bazı istisnalar dışında Osmanlı yönetici eliti arasında Rumlara yer verilmemiştir²⁰⁸.

Siyasi çalkantıların yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Rum kalfalar da gözden düşmüş oluyordu. Rum kalfalardan açılan boşluktan faydalanan Ermeni kalfalar için yeni bir dönem başlıyordu. Ancak bu durum inşaat alanında çalıştırılacak Rum kalfaların büsbütün tavsiye edildiği anlamına gelmiyordu. Her ne kadar gözden düşmüş kabul edilseler de Panayot, Todori, Onikos, Ohannes ve İstefan kalfalar, Ebniye Meclisinde yer bulabilmişlerdir.

²⁰⁶ Kemal Beydilli, "III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muaf Ve Müsellemlik Beratları Hakkında: Foti Kalfa'nın Beratı" *Osmanlı Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995, s. 85-86.

²⁰⁷ İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Sayısal Arşivi, Demirbaş No: PVS_Evr_04940, Tarih: 6.4.1279.

²⁰⁸ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yunan İhtilali Ve II. Mahmud'un Politikaları", *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, Cilt 6, Sayı 12, s.51-54.

Sultan III. Selimin kız kardeşi Beyhan Sultan adına, Arnavutköy Akıntıburnu'na yaptırılan sahil sarayına, 1804 yılında Todori kalfa görevlendirilmiştir. Sarayın inşaatını tamamlayan Todori Kalfa ve oğullarıyla iki hizmetkârının vergiden muaf olmaları sağlanmıştır. Todori Kalfa diğer çalışmalarında olduğu gibi inşaatın müteahhitliğini yapmıştır²⁰⁹.

Ebniye İdaresi'nde görevli olan Stefan Kalfa, 1854 yılında inşası tamamlanan Beykoz Kasrı'nın planını çizip uygulamış, birçok binanın da tamir ve inşasını yürütmüştür. Babıali binası inşasının, Ebniye-i Hassa Müdürü Abdülhalim Efendi kontrol ve sorumluluğunda, Stefan Kalfa tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. "...muhterik olan Babıali'nin yine evvelki yerinde suret-i inşa ve ihyası..." Ebniye-i Hassa Müdürü Halim Efendi'nin kontrolü ve sorumluluğunda başlatılmıştır. Yangın sonrası yeni Babıali binası 1844 yılında kullanıma açılmıştır. Bu dönemde arsaya, etraftaki arsalar da dâhil edilerek binanın kâgir olarak yeniden inşa edildiği, Stefan/İstefan Kalfa'ya nişan verildiği 26 Mart 1844 günü de resmen açılışının yapıldığı bilinmektedir²¹⁰.

Rum kalfaların isimleri zaman zaman yolsuzluk olayları ile anılmıştır. Dimitri kalfa, Sabık Edirne Valisi Ziya Paşa için 1861'de bir konak inşa eder inşaatın tamamlanmasından sonra Paşa ile aralarında ödemeler konusunda anlaşmazlıklar çıkar. Dimitri Kalfa 145 bin kuruş alacağı olduğu iddiasıyla mahkemeye başvurur. Üsküdarlı Dimitri, Hacı Dimitri, Hacı Vatran, Anesti, Yorgi, Hacı Artin, Hacı Tanas'tan oluşan kalfalar heyeti konu ile ilgili araştırma yapıp bir rapor hazırlamakla görevlendirilir. Bu heyetin yaptığı araştırma sonucunda, Dimitri Kalfa'nın iddia ettiği rakamın çok altında 31 bin kuruş alacağı ortaya çıkar²¹¹.

1876 yılında devrin İstanbul Bankerlerinden Hristaki Zografos tarafından, Rum mimar Cleanthy Zanni'ye bugünkü adı Çiçek Pasajı olan Cite De Pera yaptırılmıştır. Mimar Zanni ve yardımcısı Nikola Caravias Efendi, Zografos tarafından, hanın odabaşılığına getirilmiş ve kira işlerinden sorumlu tutulmuştur²¹².

²⁰⁹ Oya Şenyurt, "Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme..." s.49.

²¹⁰ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, 172.

²¹¹ Selman Can "Bilinmeyen Aktörleri ve..." s.82.

²¹² Behzat Üsdiken, *Pera ve Beyoğlu'nda*, Kentbank-Creative Yayıncılık, İstanbul 2000, s.121.

İkinci Abdülhamit Dönemi'nde Rum mimarların tekrar görev aldıkları gözlenmektedir. İkinci Abdülhamit döneminde “saray mimarı/kalfası” ya da “padişah mimarı/kalfası” olarak faaliyet gösteren Vasilaki ve oğlu Yanko İoannidis XIX. yüzyılın başlarında tersanede faaliyet gösteren Marki kalfanın soyundan gelmektedir. Vasilaki ve Yanko kariyerlerine tersanede başlamışlar ve gösterdikleri başarılı çalışmalar sayesinde İkinci Abdülhamit'in gözüne girerek Yıldız Sarayı'ndaki pek çok yapıyı inşa etme hakkını kazanmışlardır. Belgelerden tespit edildiğine göre her iki mimar da buldukları dönemde Sultanı'n en çok çalışmayı tercih ettiği mimarlar olarak dikkat çeker²¹³. Vasilaki Kalfa hakkında Sultan Abdülhamid tarafından bizzat övgü ile bahsedilmiştir. “...*Vasilaki Kalfa oldukça zengin ve işçilerini de kendisine itaate alıştırmıştır. Ötede beride her hizmette kullanılarak inşa ettiği büyük ve küçük binalarda sahiplerini ve devleti memnun etmekte olduğu da bilinmektedir. Başka kalfaların on beş günde yapacakları bir binayı yedi günde inşaya muvaffak olduğu pek çok kere görüldüğünden...*”²¹⁴

Yunan bağımsızlık hareketleri neticesinde gözden düşen Rum kalfalardan açılan boşluğu değerlendiren ve saray ile yakın ilişkiler kurarak başarı elde eden Ermeni kalfalar arasında ilk akla gelen isim Balyan ailesidir. Sultan Abdülaziz döneminde Balyan Ailesi ön plandadır. Onların yetmediği alanları A. Vallury gibi Levantenler ya da düpedüz Avrupalı mimarlar dolduruyordu²¹⁵. Dolmabahçe Sarayı, Gümüşsuyu Kışlası, Zincirlikuyu Kasrı ve Çırağan Sarayı, Ortaköy'deki Zekiye ve Fehime Sultan Sarayları, Balyan ailesinin götürü usulü inşa ettiği tespit edilebilen yapılarındandı²¹⁶.

Ohannes Aznavuryan isimli bir diğer Ermeni kalfa, Yıldız Sarayı Hazinedarlar dairesinin inşası için imzaladığı makbuzda müteahhit olduğunu belirtmiş 09.04.1887 tarihli kontrato gereğince yapacağı inşa işlerinin devam ettiğini ve on yedinci haftanın ücret makbuzunu beyan etmiştir²¹⁷.

²¹³Oya Şenyurt, “II. Abdülhamit Döneminde İki Ünlü Saray Mimarının Siyasi İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt III, 2010, s.11.

²¹⁴ Mehmed Hocaoglu, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998, s.224.

²¹⁵Selçuk Mülayim, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'u İstanbul: Şehir Ve Medeniyet*, Haz. Ş. Kamil Akar, Klasik Yayınları I. Basım, İstanbul 2004, s.84.

²¹⁶ Oya Şenyurt, “*Türkiye'de yapı üretiminde modernleşme...*” s. 207.

²¹⁷ BOA. YPRK. HH, Dosya No: 18, Gömlek No: 45, Tarih: R. 6 Mayıs 1303.

Ebniye Meclisi üyeleri arasında yer alan Ermeni Küçük Ohannes, 1872 yılında tamamlanan Aksaray Pertevniyal Valide Sultan Camisi'nin, 1869 yılında yapılan keşfinde de yer almıştır²¹⁸. Arşiv Belgelerinde geçen bir diğer -Ermeni milletinden- Ohannes Kalfa, Kirkor Balyan'ın damadı Ohannes Serveryan'dır. Kevork Pamukciyan'ın aktarmasına göre Serveryan, Kirkor Balyan'ın yanında çalışmış ve mimarlığı ondan öğrenmiş ve Dolmabahçe Sarayının inşasında çalışmıştır²¹⁹.

Kevork Pamukciyan, Ohannes Serveryan'ın oğlu, Kirkor Balyan'ın torunu olan Harutyun Serveryan,'a dair Hatasyan isimli Ermenice bir gazetenin 1846 yılı 153. sayısındaki yayınlanan bir haberinden bahsetmektedir: Hatasyan Ermeni Gazetesi, Sultan Abdülmecid'in, başarılı hizmetlerinden dolayı Hırka-i Saadet Daireleri ile Ortaköy Camisi'nin yeniden inşa edilmesi görevini Harutyun Serveryan'a vermiştir. Aynı zamanda Mısır Hidivi'nin Anadolu yakası kıyısına yaptırdığı inşaat başlamış ve bu inşaat işi Rum bir ustaya verilmiştir. Bina Emni ile Rum ustanın aralarının açılması sebebiyle bu işi Serveryan'a verir. Serveryan, kapsamlı bir plan ve proje hazırlayıp, Hidiv'e sunmak üzere Kahire'ye gider. Hidiv'in Kahire'de bulunmaması sebebiyle 3 ay sonra İstanbul'a dönen Serveryan'ı, Rum Usta padişaha jurnal vererek Serveryan'ın saraya ait inşaat işlerini bırakarak kaçtığını iddia ederek padişahı ikna eder. Serveryan hakkında tahkikat açılır ve neticesinde büyük borçlar yüklenir. Bunun üzerine Serveryan, Padişaha arzuhal vererek hesapların hatalı olduğunu iddia eder. Sultanın emriyle yeniden soruşturma başlatılır ve Serveryan'ın hazineye borcu olmadığı gibi 700.000 kuruş da alacaklı olduğu anlaşılmıştır²²⁰. Ancak arşiv belgelerinde böyle bir haber ya da olaya rastlanılmamıştır.

Haberdeki Harutyun Serveryan'ın isminin belgelerde "Artin" (bazen Harutyun ismi "Artin" ya da daha kısa "Arto" olarak kullanılmaktadır) olarak kullanıldığı görülmektedir. 1849 yılında Abbas Hilmi Paşa'nın kaleme aldığı yazıda sadaret tarafından Mısır'a gönderilen Artin Kalfa'nın, Beykoz Kasrı'nın ihalesini

²¹⁸ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1981, belge: 138/B, s. 724.

²¹⁹ Kevork Pamukciyan, *a.g.e.*, s.138.

²²⁰ Kevork Pamukciyan, *Aynı eser*, s.143.

olarak İstanbul'a döndüğü haberi bulunmaktadır (BOA., A.MKT.UM., Dosya no:32, Gömlek no:3). 19 günlüğüne Mısır'a giden Artin Kalfa'nın orada kolera hastalığının başgöstermesi üzerine Mısır Hıdivi ile olan görüşmesi uzamış ve dönüşü iki-üç ayı bulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da kendisine verilen inşaat işlerinden Hırka-i Saadet dairesi ve Ortaköy Sarayları'nın inşa görevi aksamaya uğramıştır. Padişah iradesi ve sadrazamın kararıyla, bu yapıların inşaatı tekrar aksamaya uğramaması için Artin Kalfa'dan alınarak Stefanis Kalfa'ya devredilmiştir. Devredilmesinin bir başka sebebi de kalfanın ihmalkârlık göstermesi, yapıların ve inşaat maliyetinin istenenler doğrultusunda gerçekleşmemesidir. Stefanis Kalfa ile yapılan mukavelede, bu konuların çözümlendiği ve devr yapılırken Artin Kalfa'nın da namus ve itibarına zarar gelmemesi için titizlendiği anlaşılmaktadır (BOA.,A.MKT.NZD., Dosya no:15, Gömlek no:50). Dolayısıyla, haberde sözü geçen Rum kalfa (Stefanis Kalfa) sebebiyle Artin Kalfa hakkında açılan herhangi bir soruşturma da olmamıştır. Ancak bu olaydan çok sonralara ait bir belgede, (24 M 1281/28.06.1864), "Artin Kalfa" isimli birinden söz edilerek borcu ve iflası sebebiyle önce Tersane'de kürek cezasına çarptırıldığı sonra da bu cezanın ağır olduğu düşünülerek hapis cezasına çevrildiği tespit edilmektedir. Bu kişinin haberde bahsedilen Artin Kalfa olup olmadığı anlaşılammıştır. Ancak, bu, söz edilen kişiye, Ermeni gazetesinde yazılanların aksine borçlu olduğu ve alacağının olmadığı açık şekilde okunmaktadır (BOA., İ.MVL., Dosya no:511, Gömlek no:23047)²²¹.

XIX. yüzyılda Osmanlı modern belediyeçiliğin ilk adımı olan Altıncı Daire Belediye'nin kuruluşu ile birlikte diploma sahibi olan ilk Osmanlı Mimarı Ermeni Pascal Artin Bilezikçiyandır. Osmanlı tebaasına mensup olan Artin, 1830'lu yıllarda, Fransa'da Ecole des Beaux-Arts'da Félix Duban'ın öğrencisi olarak eğitim mimarlık eğitimi almıştır²²². Daha önce 1840 yılında Gaspare Fossati'ye sipariş edilen Tanzimat Anıtı projesi,²²³ tekrar gündeme gelmiş ve Bilezikçiyandır tarafından tasarlanmıştır. Kırım Savaşı sırasındaki Osmanlı, İngiliz, Fransız ittifakını

²²¹ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.183, 184.

²²² Adolphe Lance, *Exposition Universelle de Paris en 1855*, Paris 1855, s.4.

²²³ Ceride-i Havadis Gazetesi'nin 21 Şaban 1256 tarihli 9. ve 11. Sayılarında verilen ilanda Sultan Abdülmecid'in Tanzimat anısına taş bir anıt dikilmesine dair ferman buyurduğundan söz edilmektedir.

sembolize eden, üç adet Tanzimat anıtı projesi çizimleri sunan Bilezikciyan'a, anıt çizimlerinden dolayı sergi komisyonu tarafından bir mansiyon verilmiştir²²⁴.

3.3. Yabancı ve Levanten Kalfa-Mimarlar

İnşaat işiyle uğraşmak için devlet tarafından dışarıdan getirilenleri bir kenara ayırırsak inşaat alanındaki boşluğun doldurulması çoğunlukla Osmanlı tebaası gayrimüslimler ve levantenler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, imparatorluğa inşaat alanında iş bulmak için gelen çeşitli milletlerden insanların da ellerinin boş kaldığı söylenemez. Çeşitli şekillerde bazen sefaretlerin tavsiyeleriyle bazen de kendiliğinden göç ederek inşaat alanında çalışmaya gelen pek çok isim bulunabilir. Özellikle, sefaretlerin bu konuda aktif rol oynadığı görülmüştür. 1854 yılında Fransa'dan getirilen Mesina adında bir şahsın Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı inşaat işlerinin Ticaret Nezareti ile Fransa Sefareti'nden tayin edilen kalfalar ile kontrol edilmesi istenmiştir²²⁵. Daha geç bir dönemde Paris Sefareti'nden verilmiş bir referans ile Ebniye kalfası Mösyö Sorljon'un Paris'ten İstanbul'a geldiği bildirilmektedir (BOA., Y.PRK.ZB., Dosya no:23, Gömlek no:91)²²⁶.

Tanzimatın ilanında etkin bir rolü bulunan dönemin siyasi aktörü, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, II. Mahmud döneminde Londra ve Paris'e elçi olarak gönderildiği yıllarda Avrupa'nın kent yapısı, mimari üslup ve yapım teknikleri ile ilgili konularda sık sık malumat veriyordu. Bunlar arasında mimarlık tarihi ve gelişimi açısından en önemli konular İstanbul yangınları ve kâgir binaya geçişin zorunluluğu üzerine verdiği beyanlardır. 1836 yılında Londra elçisi iken İstanbul yangınları üzerine kendisine sorulan: "Memleketinizde taş yok mudurve tuğla imalini ve kâgir bina inşasını bilen bulunmaz mı?" gibi sorulara muhatap olması üzerine II. Mahmut'a yazdığı mektupta, Avrupa'dan kâgir inşaatı bilen mimar getirilmesini ve bu yapı tekniğini bilen mimarların yetişmesi için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesini önermiştir ve Mustafa Reşit Paşa'nın bu önerileri Tanzimat Dönemi'nde bizzat kendi

²²⁴ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.177.

²²⁵ BOA., HR.MKT., Dosya no:74, Gömlek no:7.

²²⁶Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.177.

girişimleri ile hayata geçirilmiştir²²⁷. Osmanlı XIX. yüzyıldaki askeri yenilgiler neticesinde bir yandan Balkanlardaki topraklarını kaybediyor, diğer yandan pek çok konuda Avrupa'nın gerisinde kalmanın ve Avrupa'dan uzaklaşmanın açtığı sorunları Tanzimat yenilikleri ile kapatmaya çalışıyordu.

Yabancı mimarların devlete ait inşaatlarda çalıştırılması XVIII. yüzyılda Hatice Sultan Sarayı ile eski Dolmabahçe'de birer köşk yapmış olan Melling bir tarafa bırakıldığında, büyük çaplı ve önemli görev verme hareketi olarak 21 yıl İstanbul'da kalan Fossati ile başlamış görünüyor. İtalyan asıllı İsviçreli Mimar Gaspare Fossati (1809-1883)'yi İstanbul'a Osmanlı Hükümeti çağırması değildir. G. Fossati, Rus elçilik binasını yapmak üzere 1837'de İstanbul'a gelmiştir. İki yıl sonra da kardeşi Giuseppe Fossati İstanbul'a gelerek uzun yıllar beraber çalışmışlardır. 1838-1849 yılları arasında yaptığı Rus elçilik binasındaki çalışmaları sürerken Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çeken Fossati'ye iş verilmeye başlanmıştır. Nitekim onu 1847'de hem Ayasofya tamirinde hem de Darülfünun inşaatında çalışır görmekteyiz²²⁸. Fossati, Ayasofya restorasyonu sırasında camiye dair resim çalışmaları yapmıştır. Yaptığı çalışmaları Londra'da bastıran mimar, albümden 2 örneği saraya takdim etmiş, 20 tanesi ise devlet tarafından satın alınarak kütüphanelere gönderilmiştir²²⁹.

Fossati Ayasofya'nın restorasyonu başta olmak üzere resmi, sivil ve dini pek çok yapıda görev almıştır. Resmi yapılara örnek olarak Vilayet Bahçesi içindeki Hazine-i Evrak binası, Eminönü Karakolu (1843), Darülfünun Binası, Mekteb-i Sanayi, Telgrafhane-i Amire vb. örnek verilebilir²³⁰. Mimarın resmi yapılar dışında dönemin devlet adamları ve Levanten zenginlerine yapmış olduğu sivil mimari örneklerinin yanında hayata geçirilmemiş projeleri de bulunmaktadır. Mimar kardeşlerin yapmış olduğu tüm yapılar kâgir teknikte inşa edilmiştir.

²²⁷Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa'nın Siyasi Yazıları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 11/15, İstanbul 1960, s. 124-125.

²²⁸ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.199-200.

²²⁹ BOA., HR.İ., No: 4813, Tarih: 25 Mayıs 1853., BOA., MF.MKT., Dosya No:156, Gömlek No:122, Tarih: 2.06.1310.

²³⁰ Cengiz Can, *a.g.e.*, s. 112-113.

Fossatiler hakkında yapılan arşiv araştırmaları neticesinde, Darülfünun binası inşaatı kontratosunda belirtilen iki senede bitirilecek maddesine, mimar tarafından riayet edilmediği ve Devlet tarafından mukavelenamenin fesh edildiği görülmüştür. Kontrato belgesinde 1 Eylül 1846 tarihinde inşa edilmeye başlanan Darülfünun binası kontratoda belirtilen 2 yıllık müddeti ve önceden beyan edilen masrafı da birkaç kat aştığı ifade edilmiştir. İnşaat, masrafların karşılanamaması sebebiyle yarım kaldığı gibi Mimar Fossati de 5 bin kuruş alacaklı olduğunu iddia etmiştir. Kontorato metninin beşinci maddesinde inşaat tamamlanmadığı sürece mimarın ülkesine dönemeyeceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra inşaatın olağandışı sebeplerle uzaması durumunda ise avanstan başka 40.000 kuruş tazminat verileceği görülmektedir²³¹. Madde gereği inşaattaki aksaklıkların bedeli devlet tarafından ödeneceği anlaşılmaktadır ve o dönem koşullarında yabancı mimara verilen hakların boyutları da ortaya çıkmaktadır.

Oya Şenyurt, kontrato metni dışında gerçekleşen yazışmalar neticesinde Fossati'nin Maliye Nezaretine sunduğu 450.000 kuruşun kendisine verilmesinin göze alınması gerektiği ve işin çözümünde bundan başka bir çıkış olmadığı, devlet tarafından da kabul edildiğini ve para ödenerek kontratın da elinden alınması ve bir daha hak iddia etmemesi için kendisinden ayrıca senet alınmasının uygun bulunduğunu aktarmaktadır²³².

Yabancı Mimarlar arasında önem arz eden bir diğer mimar İngiliz Smith'dir. İngiliz elçiliği mimarı olan Smith, 1846 yıllarında Osmanlı Hükümetine kendini tanıtmak amacıyla bir hastane projesi çizmiş ancak kabul görmemiştir. Ancak 1847 Ocak ayından itibaren devletin maaşlı mimarı olmuştur. Taşkışla olarak tanınan Mecidiye Kışlasının mimarı olarak tanınmıştır. Kışlanın inşası Kırım Savaşı'ndan önce başlanmıştır (1853). Kışlanın inşaat işleri ile Ebniye-i Hassa kalfalarından Stefan Kalfa ilgilenmiştir. Binanın inşasına düzenli bir biçimde devam edilmiş savaş

²³¹*Ebniye tamam olmadıkca mimar-ı merkum bırakıp çekilemeyecektir. Ve bazı esbâb-ı gayr-i melhûzeeye mebnî farzumahal olarak mimar-ı merkumun bu hizmetden müddet-i muayyene içinde ihrâcı lâzım geldiği halde kendisine hitâm-ı ebniye için verilmesi mukarrer olan mâru'z-zikr yüz otuz bin kuruşdan ale'l-hesâb olarak almış bulunacağı akçeden mâ'adâ kırkbin kuruşu tazmin verilecektir.*

²³²Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.122.

biterken de bina biter duruma ulaşmıştır²³³. W. J. Smith, İstanbul uyumunu Türkçe öğrenip konuşarak pekiştirmiş ve sonunda Osmanlı Devleti'ni İtalya'nın çeşitli kentlerinde 'şehbender' (konsolos) olarak temsil olanağını elde etmiş, 15 ödül ve nişanlar bile almıştır²³⁴. Ancak Mimar Smith'in, 24 Haziran 1853 tarihli bir belgede memleketi Londra'ya döndüğü ve maaşının kesildiği bilgisine ulaşmaktayız²³⁵.

Osmanlı mimarlık ortamında istihdam edilen yabancı mimarların eğitim alanında, Osmanlı mimarlarının yetiştirilmesi konusunda da etkili oldukları, 1848 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. İngiliz mimar William James Smith, Osmanlı Devleti adına yaptığı yapılar dışında mimarların eğitimi konusunda da çalışmayı gönüllü olarak kabul etmiştir. Ebniye-i Hassa hulefasından 5 kişinin mimarlık fenni öğrenmek amacıyla İngiltere Sefarethanesi mimarı Mösyö İsmet/Smith'in maiyetine verilmiştir. Mimar Smith'in yanında eğitim için Ebniye-i Hassa halifelerinden seçilen beş kişi, Rifat Efendi, Ebubekir Efendi, İsmail Efendi, Davud Efendi ve İzzet Efendi'dir²³⁶.

Smith'in bir diğer önemli eser Gümüşsuyu Hastanesidir. Hastane 4 Kasım 1949'da tamamlanmıştır²³⁷. 1850'de, Mimar İsmet/Smith, Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'de inşa olunmakta olan manej binalarının ikmal işini yapmak üzere görevlendirilmiş, yeni yapılan keşfe göre kendisine bir miktar daha ücret ödenmesi kararlaştırılmıştır. Mimar İsmet/Smith'in yaptığı manej binalarının tamamlanmasına dair Ticaret Nezareti'ne yazılan yazı, (BOA.,A.AMD.,19/1825 Haziran 1850) bu tarihte Smith'in manej binaları yaptığını göstermektedir. 696 Bu tarihte, bahsedilen Harbiye Mektebi'nin manej binalarının Smith tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır²³⁸. Mimar, kamu binalarının yanında sivil mimariye dair çokça eserlere imza atmıştır.

İstanbul'da yaşayan yabancı-levanten Mimarlardan Barborini, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kiliseler, tiyatro, kadastro planı, çemberlitaş çevre düzenlemesi, Altıncı Daire-i Belediye Binasını ve 1867 Paris sergisinde Osmanlı pavyonu gibi

²³³ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.201-202.

²³⁴ Afife Batur, "Dolmabahçe Sarayı'nda Bir İngiliz Mimar William J. Smith ve Camlı Köşk", *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı 8, İstanbul 2011, s.17.

²³⁵ BOA., HR.MKT., Dosya no:60, Gömlek no:75, Tarih: 16.09.1269

²³⁶ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.71.

²³⁷ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.202.

²³⁸ Nurcan Yazıcı *a.g.e.*, s. 228-229.

yapılar yapan Barborini ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. İtalyan asıllı Mimar, İstanbul'da bir kız çocuk sahibi olmuştur. Bu durum mimarın levanten bir kimlik kazandığını göstermektedir. Fossati'den sonra İstanbul'da ilk büro sahibi mimarlardandır. Bürosu, 1868 yılında Pera'da Sakızağacı Caddesindedir²³⁹.

Barborini'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısında, ticari ortamda gayrimüslimlere verilen haklardan yararlanarak birtakım girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Barborini 1 Mart 1866'da, Lambrino isimli bir tüccarla birlikte Ege Denizi'ndeki Sisam (Samos), İkaria (Nikaria), Patmos adaları arasında kalan ve yerleşimin olmadığı boş kayalıklardan ibaret olan Forni (Fournoi) diye bilinen adadaki mermer ocaklarının işletme haklarını yirmi yıllığına almak için devlete başvurmuştur. Buradaki mermer yataklarının işletilmesi, belli koşullar çerçevesinde Mimar Mösyö Barborini ile Tüccar Lambrino'ya ihale edilmiştir²⁴⁰.

Levanten aile mensubu mimarlardan olan İtalyan asıllı Ercole Stampa ve Giorgio Domenico Stampa kardeşler, daha çok Pera ve Galata çevresindeki zengin Levanten ailelerin mimarlığını yapmışlardır. Giorgio Stampa'nın en önemli eseri Cağaoğlu'nda bulunan İran Elçiliğidir²⁴¹. Giorgio Stampa'nın Beylerbeyi Sarayı'nın inşasında da görev aldığı bilinmektedir²⁴². Nora Seni'nin aktardığına göre Dönemin ünlü bankerlerinden Komando ailesinin mimarlığını yapan Stampa, Komandoların en güvendiği ve nerdeyse bütün Komando hanlarını inşa eden kişiydi. Komando Hanı, Dilber, Latif, İbret ve Yakut Hanları o çizdi. Komando Müzesi arşivinden, Stampa'nın I. Kamondo Bankasında cari hesapta açık krediye sahip olduğuna ulaşılmıştır²⁴³.

İtalyan asıllı mimar Pietro Montani, 1829 yılında İtalya'nın Trieste kentinde doğmuştur. Küçük yaşlarda İstanbul'a geldiği düşünülmektedir. Kadıköy'de ölen Montani'nin 1824 tarihinde İstanbul'da doğmuş bir kız çocuğu olduğu bilinmektedir. Pietro Montani'nin L'Union d'Orient isimli mason locasının 1865 yılı kayıtlarında

²³⁹ Cengiz Can, *a.g.e.*, s.197.

²⁴⁰ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.243.

²⁴¹ Cengiz Can, *a.g.e.*, s.94.

²⁴² Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.257.

²⁴³ Nora Seni, "Kamondolar ve 19. Yüzyıl İstanbul'unda Bıraktıkları İzler", *İstanbul Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 1995, s.29.

ismi geçmektedir²⁴⁴. Osmanlı Türk mimarlık düşüncesine mimari unsurların ideal tarihsel, geleneksel ve ulusal karakteristiklerini çözümleme ve sınıflandırma yöntemini geliştirmek amacıyla yayınlanan 1873 tarihli Usul-i Mimari-i Osmanî adlı eserde pek çok Osmanlı aydını ile birlikte çalışmıştır. Osmanlı mimarlığının yabancılar eliyle soysuzlaştığını aslında Barok ve rokokoyla başlayan, neo-klâsik’le devam eden ve Oryantalizm’le birlikte canlandırmacı üslûpların Eklektisizm’iyle taçlanan Batılı üslûpsal öğelerin istila olarak yorumlamaktadır. Onun istediği daha çok üslûpsal öğelerin “Osmanlı” olması yönündedir²⁴⁵.

Montani, Osmanlı İmparatorluğunun pek çok resmi görevinde kendi çalışma alanlarıyla ilgili olarak yer almıştır. 1860’da Osmanlı abidelerinin araştırılmasında Mimar Barborini ile birlikte çalışmıştır. Montani, ilk kez bir Osmanlı Padişahı’nın Avrupa başkentlerini ziyareti çerçevesinde ziyaretine de mazhar olan 1867 Paris Sergisi’nde Osmanlı Sergi komisyonu üyeliği yapmıştır. Pietro Montani’nin adıyla neredeyse özdeşleşen önemli bir mimari çalışma örneği 1871 tarihli Aksaray Valide Sultan Camisi’dir. Yayınlanan belgeler, yapının Balyan bürosuna ait olduğunu gösterse de, birçok yayında ve dönemin tanığı olan kişiler tarafından, yapının mimarının Montani olarak gösterilmesi yapıda Montani’nin teorilerine uygun bir görünümün sergilenmesi, Montani’nin yapıyla bir şekilde ilgili olduğunu en azından, yapının tasarımına katkıda bulunduğunu gösterir²⁴⁶.

1806 yılında Fransız Elçisi General Horcae Sebastiani’nin maiyetinde İstanbul’a gelen elçilik görevlisi Eduard Vallauri’nin torunu, ünlü Vallauri pastanesinin sahibi François Vallauri’nin oğlu olan levanten mimar, Alexandre Vallauri, 2 Nisan 1850’de İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Vallauri, dönemin en iyi mimarlık eğitimi veren mimarlık okulu Ecoles des Beaux- Arts’ da 9-10 yıl süren bir mimarlık eğitimi alan sanatçı, 1879 yılında eğitimini tamamlayarak İstanbul’a dönmüş olmalıdır²⁴⁷.

²⁴⁴Nurcan Yazıcı, “Bilinmeyen Yönleriyle Mimar Montani Efendi”, *Arkitekt*, Mart-Nisan, İstanbul 2003, s.43.

²⁴⁵Uğur Tuztaşı, İlgi Yüce Aşkun, “Klasik Dönemden Batılılaşmaya Osmanlı Mimarlığında İdealleştirme Olgusu ve Batı Mimarlığıyla Olan Mukayesesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 38, 2011, s. 228.

²⁴⁶ Nurcan Yazıcı, a.g.m., s.47.

²⁴⁷ M. Servet Akpolat, *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauri*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1991, s. 7.

Sultan Abdülhamit döneminde dönemin en önemli aydınlarından Osman Hamdi Bey'in girişimleri ile kurulan, Osmanlı Devleti'nin ilk Güzel Sanatlar Akademisi; Sanayi-i Nefise Mektebi'nin binasının mimarlığını Mimar Vallauri yapmıştır (1882). Türk mimarlığında, usta-çırak ilişkisi tarafı ağır basan bir sistemle örgüt içerisinde mimar yetiştirme dönemi 1850'li yıllarda kapanır duruma gelirken Türk inşaat alanında, Batı okullarında mimarlık eğitilmiş yabancı mimarların egemen hale geldiği döneme son verecek olan yeni dönemin başlangıç noktasında Osman Hamdi Bey tarafından Sanayi-i Nefise'nin mimarlık bölümünün başına geçirdiği kişi, Alexandre Vallauri'dir. Vallauri, 25 yıl boyunca mimarlık eğitimi vermiştir²⁴⁸.

Vallauri, devlete, yabancı kurumlara ve şahıslara binalar yapmıştır. Devlete yaptıkları Sanayi-i Nefise Mektebi ve Arkeoloji Müzesi, Haydarpaşa Tıp Fakültesi'dir. Kurumlara yaptığı binalar, Galata Bankalar Caddesi'nde Osmanlı Bankası ve Tütün Rejisi Binası, Osmanlı Bankası'nın Eminönü'ndeki Yeni Cami şubesi, Cağaoloğlu'nda eski Duyun-u Umumiye binasıdır. Şahıslara yaptığı binalar, Pera Palas'ın karşısındaki Union Française'in sırasında 225 numarada yer alan ve günümüzde apartman olarak kullanılan Vallauri'nin kendi evi, Şişhane'de Decugis evi, Kadıköy Çiftehavuzlar'da Cemil Topuzlu Köşkü'dür²⁴⁹.

Abdülhamid Han Dönemi İtalyan Mimarları Raimondo D'Aranco, 1857'de Firuili'ye bağlı Gemonna'da inşaatçı bir ailede doğmuştur. 1880'de de Venedik mimarlık akademisini bitirmiştir²⁵⁰. Ziraat, Orman ve Maadin Nazırı Selim Paşa, II. Ulusal Osmanlı Sergisi Organizasyon Komitesi Başkanı sıfatıyla, Sultan II. Abdülhamit'e "Avrupa'da düzenlenmiş bu tür en ünlü sergilerin tasarımlarını sunduğunda Sultan, 1890 Torino Sergisini işaret eder. Ve İstanbul Sergisinin bu modele göre düzenlenmesi emrini verir. İtalyan Büyükelçiliği ile temas kurulurak Mimar Raimondo D'Aranco İstanbul'a davet edilir²⁵¹.

D'Aranco, Sultan Abdülhamid dönemi mimarî çalışmalarını özellikle başkentte gerçekleştirmiştir. Vallauri ile birlikte ortaya koydukları Mekteb-i

²⁴⁸ Mustafa Cezar, *Sanatta Batılılaşma...*, s.189.

²⁴⁹ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, 189.

²⁵⁰ Cengiz Can, *a.g.e.*, s.257.

²⁵¹ İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, *Osmanlı Mimarı D'Aranco 1893-1909 İstanbul Projeleri Restorasyonlar, Projeler, Kitaplar Sergi Kataloğu*, İstanbul 2006, s.34.

Tıbbiye-i Şahane (Eski Haydarpaşa Lisesi) en önemli çalışmalarından biridir. Saray mimarı unvanı ile Yıldız Sarayı bünyesinde yer alan, tiyatro, Limonluk Köşkü, Küçük Pavyon, Yaveran Köşkü, Bendegân (Özel) Dairesi, Şale'ye ait Merasim Köşkü, Sultan'ın özel dairesine bitişik hamam, Çini Fabrikası ve Istabl-ı Amire (Saray Ahır) yapılarının inşasında yer almıştır. D'Aranco Yıldız Sarayı dışında, Beşiktaş Şeyh Zafir Türbe Kitaplık Çeşmesi, Beyoğlu Botter Apartmanı, Tarabya İtalyan Sefareti, Kireçburnu Cemil Bey Yalısı, Şişli Etfal Hastahanesi Saat Kulesi, Bebek Mısır Konsoloslugu, Sultanahmet Yüksek Ticaret Mektebi, Sultan Ahmet Yeniçeri Müzesi, Orman ve Maadin Nezareti ile bugün mevcut olmayan Karaköy Camisi ve Kuruçeşme Nazime Sultan Yalısı'nın yapımında yer almıştır²⁵².

3.4. Serbest Mimarlık -Müteahhitlik Büroları

Tanzimat Dönemi'nde mimarlık alanındaki en önemli değişimlerden biri serbest mimarlık bürolarının kurulmasıdır. İlk büro sahibi diplomalı mimar Gaspare Fossati'dir. İstanbul'da büro sahibi mimarların kalıp projelerle müteahhitlik yaptığı, dönemin ilanlarında görülebilmektedir. İtalyan mimar Breschi için 1889/1890 yılına ait ilanda, 33 yıldır İstanbul'da bulunduğu, başkentin her yanında çok sayıda yapıları ile çok tanındığının, hem başkentte hem de çevrede götürü usulde müteahhitlik de yaptığının, saray, ev, anıtsal mezarlar vb. her türde çok geniş proje koleksiyonu olduğunun, başka şehirlere de istek üzerine çizim ve krokiler gönderdiğinin yazılıdır. Bu ilan, mimarın 1858'den bu yana İstanbul'da faaliyet gösterdiğini ve kalıp projelerle çalıştığını gösteren bir örnektir²⁵³.

Çoğunluğu Galata, Beyoğlu ve Eminönü'ndeki hanlarda yer alan mimarlık ve müteahhitlik büroları devletten ayrı olarak bazı girişimciler tarafından çalıştırılan mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Devlet elindeki mimar ya da mühendisleri "daire"lerde çalıştırırken alternatif mekânlar olarak ortaya çıkan "bürolar" mimarların müteahhitlik hizmetleri verdiği, çoğu iki ortaktan oluşan şirketlerdir.

²⁵²A. Şevki Duymaz, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta 2003, s.100.

²⁵³ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.86.

Ancak özel sektör ve kamu olarak kesin bir ayrımın olmaması “daire” mimarı olarak adları geçen kişilerin de “büro” kurmalarına izin verilir²⁵⁴.

Cesar Cervati'nin 1880'li yıllarda çıkarmış olduğu *Indicateur Ottoman Illustre* isimli ticaret yıllıklarında 6 mimarın serbest mimarlık bürosu geçmektedir. Bunlar; *Barborini Jean, Brechi A, Kokitli Eduart, Ortega Celestin, Prindisi George ve Vitalis Pierre'dir*. 1880 senesi yıllıklarında anılan 10 mimar; *Brechi A., Cingria Alphonse, Cociffi Eduart, Leoni Jacques, Leval R., Parigoris C.R., Serkis Bey Balyan, Tülbengian Ant., Valsamaki ve Zanno C.*'dir. 1889-1890 arası serbest büroların sayısı 16'ya çıkmıştır. *Aznavur R., Aznavur Ohannes, Brechi Alexandre, Campaniki Parochle, Chingria Alph., Cociffi Alexandre, Couppa Pelopidas, Dimadis Cons., Eram Zenope, Farra Paul, Ionnidi Vasilaki Bey, Keresteciyan Zerope Bey, Mimaridis Pierre, Perpignani Ant. N., Semprini, Tacdjian Israel, Tadeschi G., Vallury Alexandre'dir*²⁵⁵.

1894'te Antoine N. Perpignani St. Pierre Hanı'nda ilk mimarlık bürosunu açmıştır. St Pierre Hanı'ndaki bürosunda faaliyetlerini 1909'a kadar sürdürmüştür. Diğer taraftan, az iş kapasitesiyle çalışan müteahhitler için hanlarda büro tutmak lüks sayılabilirdi. 1896-1897 yılı *Anuaire Oriental'de**, Galata ve Beyoğlu'ndaki 78 han içinde faaliyet gösteren beş mimar adına rastlanırken, aynı bölgedeki sokaklar bölümü tarandığında elli mimar ismi tespit edilmiştir. Bu sonuç hem sokak bölümünde hem de han bölümünde adresleri olan mimarlar çıkarıldığında ulaşılan sayıdır. Dolayısıyla mimarların hanlarda büro tutmak yerine, evlerinden faaliyetlerini sürdürdükleri söylenebilir. 1891 yılı *Annuaire Oriental* adresler listesinde “Serkiz Balyan (mimar) ve Kirkor Nersisyan (banker)’ın aynı adreste bürolarının bulunduğu belirtilmiştir. (Beyoğlu Mis Sokak, 4 numara olarak kayıtlıdır.)²⁵⁶

²⁵⁴ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.210.

²⁵⁵ Cesar Cervati, *Indicateur Ottoman Illustre 1880*, s.145, *Indicateur Ottoman Illustre 1890*, s.601.

²⁵⁶ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.151-211.

**Annuaire Oriantel*; Cervati tarafından çıkarılan ticaret yıllıklarının 1891-1930 yılları arasına aldığı isimdir.

4. XIX. YÜZYILDA MİMARİ FAALİYETLERİ DÜZENLEYEN RESMİ VE ÖZEL KURUMLAR

Hassa Mimarlar Ocağının ihtiyaca cevap verecek niteliğini yitirmesi üzerine, kalfa ve müteahhitlik mesleğinin ortaya çıkması ile özel teşebbüsün yaygın olduğu XIX. yüzyılda levanten ve Avrupalı mimarlar, devletin büyük çaplı inşaat işlerinde görevlendiriliyordu. Tanzimat'la birlikte yenilenen devlet kurumları içerisinde inşaat ve bayındırlık faaliyetlerinin yürütülmesi için getirilen bir dizi düzenleme ile merkezi yönetim anlayışı; siyasetten, kültüre her alana yansıtılmaya çalışılıyordu. Bu kapsamda devlet merkezli, bayındırlık hizmeti sunulması amaçlanmıştır.

Mimari Faaliyetleri düzenleyen Resmî Kurumlar başlığında Hassa Mimarlar Ocağının kaldırılması ile birlikte yeniden düzenlenen mimarlık kurumunun geç dönemde uğradığı değişim ve dönüşüm hususuna değinilecektir. Ebniye Müdürlüğünden Nafiâ Nezaretine uzanan bu süreçte kurumlar arasındaki ilişkilere de yer verilmiştir.

Mimari Faaliyetleri Düzenleyen Özel Kurumlar başlığında ise Sultan II. Mahmut Dönemi'nden itibaren Osmanlı mimarlık kurumunda aktif rol alan Balyan Ailesinin yükselişi ve hizmetleri ve Sarkis Balyan'ın kurduğu, Osmanlı'nın ilk özel inşaat kurumu (şirketi) olan Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye'nin faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir. Balyan ailesinin Abdülhamid Han Devri'nde ortaya çıkarılan yolsuzlukları ve sonrasında yaşanan gelişmelere yer verilmiştir.

4.1. MİMARİ FAALİYETLERİ DÜZENLEYEN RESMİ KURUMLAR

Hassa Mimarlar Ocağında özellikle XIX. yüzyılda meydana gelen deformasyon, ocak ve mensupları üzerine yapılacak değişikliği mecbur kılıyordu. Ocak görevlilerinin içinde bulunduğu başboşluk, rüşvet, yolsuzluk ve ehliyetsizlik sebebiyle görevi ve sorumluluklarını yerine getirmeyen Hassa Mimarlar Ocağı kaldırılarak şehreminliği ile birleştirilip 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adı ile

yeniden kurulur ve Hassa Mimarlar Ocağının son başmimarı Seyyid Abdülhalim Efendi müdür olarak atanır²⁵⁷.

Avrupa'dan ilham alarak imparatorluğun merkez teşkilâtını yeniden düzenlemeye başlayan II. Mahmut, şehreminliği ile mimarbaşılık vazifelerinin birbirine karıştığını, esâsen şehremaneti hizmetinin müstakil bir memuriyeti gerektirecek kadar işi bulunmadığını ve şehreminlerinin "*fenn-i mimâriye vâkıf olmamaları cihetiyle bütün umûr-ı ebniye, Mi'marbaşı bulunanlar ma'rifetiyle görülmekte*" olduğunu göz önüne alarak 4 Kasım 1831'de bu iki memuriyetin birleştirilmesini uygun görmüştü²⁵⁸.

Bileştirilen iki memuriyetin yerine ise **Ebniye-i Hassa Müdürlüğü** kurulmuş ve son Sermimaran-ı Hassa Seyyid Abdülhalim Efendi "fenni mimari ve hendesede mahareti olmak hasebiyle..." Ebniye Müdürü olarak atanır. Yeni oluşturulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, protokolde Asakir-i Mansure Katipliği'nden sonra geliyordu. Ebniye Müdürleri törenlerde; büyük üniforma ve sırmalı çuha pantolon giyinecek, kılıç ve nişan-ı âli takacaklardı. Yapılacak resmi binaların planlarının hazırlanması, keşiflerinin yapılması ve inşaat aşamasında denetim görevi Ebniye Müdürlüğüne aitti. Özel binaların planlarını kontrol edip uygunluğunu tasdik etmek de yine müdürlüğün görevleri arasında idi²⁵⁹.

Ebniye Müdürlüğünün bünyesinde çalışmak üzere 1848 yılında Ebniye Meclisi kurulmuştur. Meclisin amacı, yapılması planlanan binaların, münakasaya çıkarılıp, kontratlarının hazırlanması ve inşaat malzemelerinin kalite ve fiyat kontrolünü sağlamak, bu konuda çıkacak anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmaktı. Meclisin reisliğini Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi yürütecek ve diğer üyeler başarılı mimar halifeleri ile binam işlerinden anlayan birkaç üst rütbeli devlet memurlarından seçilecekti. Meclisin 13 asil 2 yedek üyesi vardır. Bu isimler, *Meclisi Reisi* Seyyid Abdülhalim Efendi, *Azalar*: Ebniye-i Hassa Halifesi el-Hac Salih Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi el-Hac Esad Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi İsmail

²⁵⁷ BOA.,C.SM., Dosya No: 57, Gömlek No: 2860, Tarih:28.5.1247.

²⁵⁸ Şerafettin Turan, a.g.m., s.178.

²⁵⁹ Selman Can, "Sultan Abdülmecid Dönemi Mimarlık Örgütünün Yapısı ve İşleyişi", *Sultan Abdülmecid ve Dönemi*, İBB Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2015, s.422.

Ferruh Efendi, Ebniye-i Hassa Halifesi Hafız Ali Efendi, Ebniye-i Hassa Hulefası Mütetheyyizanından rütbe-i salise nişanını hamil Cazim Efendi, Rumeli Mesarifat Muhasebesi Ketebesindenhamis nişanını hamil Galip Efendi; Ermeni milletinden *Kirkor, Minas, Küçük Ohannes Kalfa*; Rum milletinden *Panayot, Todori, Onikos Kalfa*. Bunların yanısıra gerektiğinde görüşmelere katılacak olan Rum milletinden *Ohannes ve İstefan kalfalardır*²⁶⁰.

Ebniye Meclisinin yanı sıra 1855 senesinde bir de Meclis-i Münakasa oluşturulmuştur. “...*Kalfaların Ebniye Meclisi Azalığı'nda ve muteberandan bazı azaların da Meclis-i Münakasa'da istihdamı*” başlıklı bir arşiv belgesinde mesleğinde başarılı kalfaların Münakasa Meclisinde görev alması kararı belirtilmiştir²⁶¹. Münakasa Meclisinin görevleri ise Münakasa ihaleleri ile ilgilenmekti.

Ebniye-i Hassa Müdürlüğü, Her ne kadar “hassa” sözcüğü ile “saray kurumu” vurgusu yapılmış olsa da devlet genelinde hizmet vermiştir. Sultan II. Mahmut Han Devri'nin genel politikası olan merkezi otoriteye güç kazandırma çabaları kapsamında şekil alan Ebniye müdürlüğü; şehrin imar düzeni ve inşa faaliyetlerinin tek elden yönetilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu bağlamda XIX. yüzyılda mali, idari, hukuki ve askeri bürokrasiyi kontrol mekanizmasının bir parçası haline getirmek amacıyla Divan-ı Hümayun kaldırılmış ve yerine Avrupa tarzında Nezaretler (Bakanlıklar) kurulmuştur. Ebniye Müdürlüğü 1849 senesinde Devlet-i Âliyye'nin imar ve bayındırlık işlerini yürütmek üzere kurulan Nafiâ Nezaretine bağlanmıştır.

Ebniye Müdürlüğü görevini üç dönem Seyyid Abdülhalim Efendi, iki dönem Mühendis Abdülhalim Efendi yürütür. Seyyid Abdülhalim Efendi, Müdürlüğün kuruluş tarihi olan 4 Kasım 1831'den, Mart 1839'a kadar görev yaptıktan sonra yerini, Şumnu'da askeri binaların inşasını tamamlayan Mühendis Abdülhalim Efendi'ye bırakır. Sultan II. Mahmud Haziran 1839'da ölümü üzerine, Mühendis Abdülhalim Efendi, 5 Temmuz 1839'da II. Mahmud türbesinin inşasında görevlendirilir. Aynı tarihte Seyyid Abdülhalim Efendi, yeniden Ebniye

²⁶⁰ Selman Can, *Aynı eser.*, s. 20.

²⁶¹ BOA., A.MKT.NZD., Dosya No: 132, Gömlek No: 30, Tarih: 23.5.1271.

Müdürlüğü'ne atanır. Sultan II. Mahmud türbesindeki başarısından dolayı 6 Kasım 1840'dan 14 Temmuz 1847'ye Mühendis Abdülhalim Efendi ikinci defa Ebniye Müdürü olur. Bundan sonra Seyyid Abdülhalim Efendi son kez Ebniye Müdürü olur. 8 Mart 1849'da Ebniye Müdürlüğü, Ebniye-i Hassa Muavinliğine dönüştürülünce, Seyyid Abdülhalim Efendi, Ebniye Muavini ünvanıyla görevine devam eder²⁶².

Nafiâ Nezareti bünyesinde 1861 yılında Ebniye Müdürlüğünün tekrar kurulduğu görülmektedir. Ebniye Meclisi de tekrar kurulan müdürlüğe bağlanmıştır. Yeniden teşkilatlandırılan ebniye idaresinde (müdürlük) müdür, müdür muavini, keşif memuru, hesap işleri, yol yapım işleri ve mesaha memurları istihdam edilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere müdürlük görevine getirilen isimlerin ebniye konusunda yetkin olmadıkları görülmektedir. 1868-69'da, Ebniye İdaresi'nin Şehremaneti'ne devredilmiştir²⁶³.

Bina, yol, köprü inşası, koruların muhafazası gibi işlere bakmak üzere, 1848'de kurulan *Nafiâ Nezaretine*, nazır olarak İsmail Paşa atandı. Nazırın maiyetinde zikredilen konuların ayrıntılı bir biçimde ele alınması ve geliştirilmesinde kendisine yardımcı olacak bir meclisin varlığına duyulan ihtiyaç sonunda, Ticaret Nezareti bünyesinde bulunan ziraat meclisi Nafiâ Nezaretine nakledildi. Meclis, nezaretin ismine izafeten Nafiâ Meclisi adını aldı. Nafiâ Meclisi, tarım ve ziraat ile ilgili konulara bakacaktı. Nafiâ Nezaretinin görevleri arasına bina dâhil edilen binaların keşif ve tamirâtı da dâhil edildiği için, inşaat işlerinin tek merkezden yönetilmesi amacıyla Ebniye-i Hassa Müdürlüğü **Ebniye Muavinliği**'ne dönüştürüldü. Ebniye Müdürlüğünün emrindeki Ebniye Meclisi de buraya bağlanmış oldu²⁶⁴.

Ancak bu birleşmeden düşünüldüğü gibi bir verim alınamaz ve Ebniye Muavinliğinin ömrü çok kısa olur. Mimar yetiştirilmesi için gerekli altyapı hazırlanıp mimarlık eğitimi veren okullar açılmadığı gibi muavinliğin çalışanlarına yeterli maddi katkıda bulunulmadığından dolayı yolsuzlukların da önü alınamaz. Ebniye

²⁶² Selman Can, *a.g.e.*, s.21.

²⁶³ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.31-32.

²⁶⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.141-142.

Meclisi üyelerinin keşiflerde ve bina harçlarında bazı yolsuzluklara karıştıklarına dair yapılan şikâyetler üzerine Meclis-i Vâlâ'da bir heyet oluşturulup iddialar araştırılır. Yapılan incelemeler sonucunda İstanbul ve çevresinde boş arsalar üzerine uygunsuz bina yapıldığı, Ebniye Meclisinde de bu duruma göz yumulduğu ve ruhsat verildiği belirlenir. Ebniye Muavini Seyyid Abdülhalim Efendi'nin de ihtiyarlığından dolayı meclis üyelerinin yaptıkları işleri kontrol edemediği tesbit edilir. Bunun üzerine 16 Nisan 1852'de Ebniye Muavinliği kaldırılır ve Abdülhalim Efendi'de dört bin kuruş maaş ile emekliye sevk edilir²⁶⁵.

Ebniye-i Hassa Muavinliğinin kaldırılmasından sonra **Ebniye Meclisi**, Ticaret Nezâreti'ne bağlı Nâfia Meclisi'nde toplanır. Mimarlar, Ticaret Nâzırı'nın huzurunda haftada bir kaç gün toplanarak inşa ve tamir işleri ile birlikte ihalelere karar vereceklerdir. İstanbul çevresinde yer alan boş arsaların haritaları çıkarılarak plansız yerleşime izin verilmeyecektir. Bina ruhsatlarının da Ticaret Nezareti'nce mühürlenmesi kararlaştırılır²⁶⁶.

İmparatorluğun her tarafında inşaat izinlerinin İstanbul'dan alınması ve yönetilmesi uygun görülmüştür. Bu yeni sistemde ülkenin herhangi bir yerinde inşa olunacak bir bina için, olay önce Babıali'den Nafiâ Nezareti'ne, buradan da ebniye meclisine havale ile meclisçe kalfa ve adam gönderilerek gerekli keşif yapıldıktan sonra görüşülecek, konu, nafiâ meclisince de uygun bulunursa nazırın takriiriyle tekrar Babıali'ye takdim olunacak ve iradesi çıktıktan sonra nezarete de bilgi verilecektir. Herhangi bir binanın tamir işlemlerinin de aynı süreçten geçmesi gerekiyordu. Yetenekli mimar ve kalfa sıkıntısı çekilip, zaman zaman yabancılara başvurulduğundan bunun önüne geçmek ve bilgili eleman yetiştirmek için Kasr-ı Hümayun'dan mimar yetiştirilmesine başlanması da nezaretin sorumlulukları arasında bulunan bir diğer maddeydi. Nafiâ ve Ebniye Meclisleri, halkın yararına gördükleri bu gibi konulara dair layihalar tanzim edip Babıali'ye takdim etmek hakkına da sahiptiler²⁶⁷.

²⁶⁵ Selman Can, *Aynı eser*, s.22.

²⁶⁶ Selman Can, *Aynı eser*, s.23.

²⁶⁷ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.56 .

Şahsa özel inşaatların *yola* ya da kamu hizmet ve tesisleri için ayrılmış alanlara *tecavüz* etmesi gibi durumlarda meydana gelen şikâyetler de Ebniye Meclisi'ne bildirilmekteydi. Böyle durumlarda Ebniye Meclisi halifelerinden bir görevli şikâyet konusu inşaat alanını inceleyerek, hazırladığı keşif raporunda durumun esası hakkında bilgi hazırlardı. 1856 tarihli bir Ebniye Meclisi raporunda Arnavutköy İskelesi yakınlarında inşa edilen bir dükkânın yola tecavüz ettiği şikâyeti üzerine Ebniye hulefasından Hafız Ahmet Efendi tarafından hazırlanan keşif raporunda tecavüz edildiği beyan edilen mahalın sokak değil kiliseye ait bir alan olduğu notu düşülmüştür²⁶⁸.

Ticaret Nezaretine bağlı olarak işlerini yürüten Ebniye Meclisi, mimarların ve meclis üyelerinin maddi sorunları ciddi olarak çözümediği için, bir süre sonra yeniden şikâyet ve tartışmaların odağı olur. Çalışanların maaşları vaktinde ödenemediğinden yeniden yolsuzluklar baş gösterir. 1815 yılında Ramazan ayı öncesi, Meclisin kâtip ve memurlarının maaşı dokuz ay biriktiği için evlerine erzak alamayacak duruma gelmişler ve bu durum üzerine Maliye Hazinesinden 15 bin kuruş ödeme yapılmıştır²⁶⁹. Yapılan incelemeler sonucunda usulsüz ruhsat verildiği, keşif defterlerine ilaveler yapıldığı ve ihalelere fesad karıştırıldığı tesbit edilir. Örneğin 1859 yılı içerisinde Yalı Köşkü'nün yanında inşa olunan eşya anbarı ve nöbetçi karakolhanesinin gerçekte 136.000 kuruş olan masrafı, keşif defterlerinde 269.000 kuruş olarak gösterilmiştir. Aynı yıl içerisinde yapılan Süleymaniye Camii'nin tamiratında da 240.000 kuruş fazla ödeme yapılmıştır. Yolsuzlukları soruşturmak için oluşturulan komisyon raporlarına göre; Ebniye Meclisi katiblerinden Raşid Efendi'nin inşaat defterlerinde tahribat yaptığı ve böylece harcamaları kabarık gösterdiği anlaşılmıştır. Yine aynı soruşturma neticesinde, meclis başkanı Hacı Hafız Efendi'nin ve azadan Sabit Efendi'nin Yahudi Hayim'e Ortaköy'deki evi için usulsüz ruhsat verip rüşvet aldıkları ortaya çıkar. İsmi geçen görevliler Ebniye Meclisinden uzaklaştırılıp hapse mahkûm edilir²⁷⁰.

²⁶⁸ BOA, C.BLD., Dosya No:16, Gömlek No:795, Tarih: 27.12.1275.

²⁶⁹ BOA, İ.D., No: 20904, Tarih:04.10.12.

²⁷⁰ Selman Can, *a.g.e.*, s.23-24.

Yalı Köşkü'nde yolsuzluk yaptığı ortaya çıkarılan ebniye meclisi üyeleri Raşid ve Tahir Efendiler'in görevden men edildikleri halde, inşaat ve işlerinden anladıkları için farklı binaların inşaatlarına kalfa olarak istihdam edilmişlerdir²⁷¹.

Oya Şenyurt, Abdülaziz dönemindeki kalfaların yolsuzlukları ile ilgili, inşaat etkinliklerinin yoğun olmasının, çeşitli kayıt dışı borçlanmalara sebep olabildiğini, dolayısıyla, Abdülhamit döneminde hazineye ek yük getirecek bu türlü ödemelerden kaçınıldığını belirtmektedir. Abdülaziz döneminde inşa edilen Çırağan Sarayı'ndaki borç ve yolsuzluk büyük boyutlarda olduğu ve bu döneme ait yüklü borçları Abdülhamit yönetime geçtiğinde devralmak zorunda kaldığının ve bunun acısını da yapının müteahhitleri Kirkor Nersisyan ve Serkiz Balyan'dan çıkardığını aktarmaktadır²⁷².

Diğer taraftan, inşaat kurallarına uygunsuz davranmak inşaat sırasında yapılan maliyet artışlarından daha affedilemez bir durumdur. XIX. yüzyıl tanınmış kalfalarından Sarkis Balyan yılında Beyoğlu'nda, İngiltere Sefareti karşısında bulunan Duduodaları Sokak'ta, Meclis-i Vala Tahrirat Odası Kâtibi Kemal Bey'in iki ay önce evini inşa ederken damlalık olarak bıraktığı kısma duvar örerek hem o alanı zapt eden, hem de sokağı kapatan Ebniye Meclisi kalfalarından Sarkis Kalfa'nın yaptığı bu işin mühendisler tarafından kontrol edilmesi ve gereğinin yapılması ile ilgili bir bilgi bulunmaktadır²⁷³.

1853 yılına ait bir belgede Sarkis Kalfa'nın duvar yıkmaktan dolayı tutuklu bulunduğunu ve çöken duvarın kalfa tarafından yaptırılması karşılığında tahliye edileceği bildirilmektedir²⁷⁴.

Ebniye Meclisinde meydana gelen usulsüzlükler sonucunda mimarlık teşkilatının yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğu düşünülür ve 8 Eylül 1861'de hazırlanan bir nizamname ile Ebniye Meclisi çatısı altında çalışmak üzere, Ebniye Müdürlüğü yeniden kurulur. Yeni düzenlemelerle daha aktif hale getirilen Ebniye

²⁷¹ BOA, A.MKT.MVL., Dosya no:120, Gömlek no:5, Tarih: 10.03.1277.

²⁷² Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.141.

²⁷³ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.141.

²⁷⁴ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:85, Gömlek no:40, Tarih: 7.11.1269.

Meclisi idaresi, 1866 yılından itibaren Şehreminilik bünyesinde Hendesehane'ye bağlı bir birim olarak Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar görevine devam etmiştir²⁷⁵. 1868-1869'da, Ebniye İdaresi'nin Şehremaneti'ne devredildiği aşamada, Ebniye Meclisi bünyesinde hiçbir yabancı ya da gayrimüslim bulunmamakta ve 37 hulefa yani mimar ve mühendis, bu tarihte Ebniye Meclisinde görev yapmaktadır. Bu tarihten sonra Ebniye İdaresi, ebniye işlerinin belediye görevlerinden olduğu ileri sürülerek Şehremaneti bünyesine alınmıştır²⁷⁶.

Hassa Mimarlar Ocağının 1831'de kaldırılıp yerine Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulduğunda, Ebniye Müdürü Seyyid Abdülhalim Efendi tarafından hazırlanan bir layiha ile saray ve kasırların onarım ve bakımlarını üstlenecek **"Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü"** adı ile yeni bir birim oluşturulur. Daha önceleri Topkapı Sarayı içerisinde bir "Tamirat Ambarı" bulunmaktaydı ve sarayların bakımından sorumluydu. Şehremininin kontrolü altında çalışan Tamirat Ambarı'nda; Saray-ı Hümayun kalfası, bir anbarcı, bir kâtip ve yeteri kadar meremetçi bulunmaktaydı. Tamirat Ambarı, şehreminliğinin 1831'de kaldırılışından sonra başboş kalır ve Abdülhalim Efendi'nin layihası ile yeni yapısına kavuşur.

Abdülhalim Efendi'nin bildirdiği layihada yer alan öneriler doğrultusunda oluşturulan Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğünün sorumlulukları ve görevlileri şunlardır: Topkapı Sarayı'nın Enderun bölümündeki tamiratlar ile Dârüssaâdeâğası, Birun kısmındaki tamiratlar ile hazine-i hümayun kethüdası ilgilenecektir. Topkapı Sarayı'nda bulunan Tamirat Ambarı'na ek olarak Çırağan Sarayı içerisinde de bir anbar kurulacak ve her iki ambarın başına üçyüzer kuruş maaş ile iki müdür atanacaktır. Müdürlerin yanında yüzellişer kuruş maaş alan iki yardımcı tayin edilecek ve bunlar gerçekleştirilen tamiratların kontrolünü yapacaklardır. Yapılan her türlü harcamanın birer aylık periyotlar ile defterleri hazırlanacaktır. Gerektiğinde büyük inşa ve tamirat çalışmalarında yevmiyeli amele tutulup masrafları defterlere kaydedilecektir. Topkapı ve Çırağan Sarayı'nda bulunan iki ambar müdürlüğü bir

²⁷⁵ Selman Can, *a.g.e.*, s.37-38.

²⁷⁶ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.32.

süre sonra birleştirilip başına "**Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürü**" adı ile yeni bir müdür atanır²⁷⁷.

Bu müdürlüğün, 1863 yılı sonuna kadar faaliyet gösterdiği, bu tarihte, Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğünün lağvedilerek, Hazine-i Celile'den dörtbin kuruş maaşla, müdürü Hüseyin Efendi'nin başka bir görevde istihdam edilmesine karar verilmiştir. Dönemin kışla, karakol, nezaret binaları gibi pek çok kamu yapısının tamirinin, Ebniye-i Miriyye kalfaları tarafından, Ebniye-i Miriyye müdürlerinin kontrolünde yapıldığı anlaşılmaktadır²⁷⁸.

Ebniye-i Miriyye Tamirat Müdürlüğü 1861 yılı sonrasında **Ebniye-i Seniyye İdaresi**'ne dönüştürülmüştür²⁷⁹. Hazine-i Hassa Nezaretine bağlı bir müdürlük şeklinde idare edilen Ebniye-i Seniyye Anbarı İdaresi'nin vazifeleri iki ana bölüme ayrılıyordu. Bunlardan ilki müdürlüğün sorumluluğunda bulunan binaların belirli aralıklarla kontrollerinin yapılması, diğeri ise padişahın iradesi neticesinde yapılacak binların inşaları ve tamire ihtiyacı olduğu tesbit edilen yapılan onarıymıydı. Müdürlüğün sorumluluğunda bulunan Yıldız, Dolmabahçe ve Topkapı Sarayı ile kasr-ı hümayunlar kontrollerinin kolaylıkla yapılabilmesi için, buldukları mevkilere göre kendi içlerinde üç kısma ayrılmışlardı²⁸⁰.

Buna göre Yıldız Sarayı mabeyn-i hümayunuyla, bendegâna mahsus olan çeşitli daireler, Ayazağa, Maslak ve Nüzhetiye kasr-ı hümayunları birinci kısımdı. Harem ve Efendilere ait daireler ile Hırka-i Saadet ve Emanete mahsus yerlerin dışında; Dolmabahçe ve Topkapı Sarayı, Koşu Çağlayan ve Mirahor kasr-ı hümayunları ikinci kısmın içinde yer almışlardı. Beylerbeyi Sahilsarayı, Kalender, Beykoz, Tokad, Küçüksu, Hekimbaşı, Alemdağı kasr-ı hümayunları ise üçüncü kısımda bulunuyordu. Her bir kısımda yer alan binaların tamirlerinin tesbit edilmesi ve muhafazalarının sağlanması amacıyla, denetimlerini yapmak için bir kalfa ve bir mühendis görevlendirilmişti²⁸¹.

²⁷⁷ Selman Can, *a.g.e.*, s.25.

²⁷⁸ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.36.

²⁷⁹ Selman Can, *a.g.e.*, s.27.

²⁸⁰ Arzu T. Terzi, "XIX. Yüzyıl sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 16, İstanbul 1998, s.110.

²⁸¹ Arzu T. Terzi, Aynı makale, s.111.

Ebniye-i Seniyye İdaresi 17 Haziran 1920 yılında çıkarılan bir kararname ile Maliye Nezaretine bağlanmıştır²⁸². Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmadan önce şehremini ile mimarbaşılardan ortak yürüttüğü sarayların bakım onarım ve ihtiyaçlarının karşılanması görevlerinin Ebniye- Seniyye İdaresi tarafından devam ettirilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Tanzimat sonrasında kurulan modern anlamda belediye başkanlığı görevini karşılayan Şehremaneti ile Klasik Dönem saray görevlisi Şehremini görevlerinin birbiri ile karıştırılmaması gerekliliğidir. Klasik Dönem şehreminleri inşaatlar için gerekli malzemenin temin edilmesi ve giderlerin kontrol edilmesini sağlar, mimarbaşı ise inşaatların teknik boyutu ile ilgilenir, keşif ve plan hazırlıklarını yapardı.

24 Eylül 1826 tarihinde kurulan Evkaf Nezaretine bağlı olarak 1838 yılında kurulan **Evkaf Tamirat Müdürlüğü**'nün görevleri, eski eserler içinde yer alan camiler ve her türlü hayır eserlerinin tamirat ve korunmalarını sağlamak, bilumum inşaat ve tamiratı teftiş etmek, projeleri düzenlemek ve onay vermektir²⁸³. Ali Akyıldız, Evkaf Tamirat Müdürlüğü'nün 1853 yılında Ebniye-i Miriye Müdürlüğü'ne bağlandığını ancak beklenen verim alınmadığından bir süre sonra Miriye Müdürlüğü'nden alındığı bilgisini vermektedir²⁸⁴.

XIX. yüzyılda yenilenen Osmanlı kurumları arasında imara yönelik işlerin tek merkezden yönetilmesi için bakanlığa giden yolda atılan ilk adım 1837 yılında kurulan Nafiâ Meclisi olmuştur²⁸⁵. 1848 yılında **Nafiâ Nezareti**'ne çevrilen meclis, bayındırlık, sanayi, tarım, orman ve su ile ilgili işlerin kontrolünü sağlamıştır²⁸⁶.

Bina yapımı, önemli meseleler arasında bulunduğu Meclis-i Vâlâ'da uzun müzakerelere sebep olmuştur. Bina İnşasında kararlaştırılan güçlüklerin atlatılması ile ilgili bulunan çözümler ve yapılan binaların tehlikelerden korunması gibi konular müzakere edilmiştir. Müzakereler neticesinde taş binaların, ahşap binalara göre daha dayanıklı olduğu kanısına varılmıştır. Bu durumlar göz önüne

²⁸² Arzu T. Terzi, Aynı makale s.119.

²⁸³ Seyit Ali Kahraman, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s.6, 11, 15,16.

²⁸⁴ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s.153.

²⁸⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, s. 258.

²⁸⁶ Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafiâ Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2011, s.121-122.

alındığında inşa hakkında, özel kanunların kaleme alınmasının gerekliliği düşünülmüştür. İnşa konusunun nafiâ ile alakalı olması, nezaretin idaresinde bulunmasını gerektirmekteydi. Bu sebeple ebniye kanunlarının bir sureti de Nafiâ Meclisi'ne gönderilmiştir. Ebniye ile ilgili konular gereğine göre Babiâli'den Nafiâ Nezareti'ne havale edilir, Ebniye Meclisinde yapılan müzakerelerin neticesinde yazılan mazbatalar Nafiâ Meclisi'nde de görüşülüp incelendikten sonra Nafiâ Nezareti tarafından Babiâliye takdim edilirdi. Daha sonra yapılması gerekenler hakkında verilen irade Nafiâ Nezareti'ne bildirilirdi. Bina imarı için yapılacak çalışmalarında halkın yararının yanında hazinenin de menfaatinin gözetilmesi istenmiş, fakat bazı durumlar istisna tutulmuştur. Mesela tamir ve inşa olunacak binalara gerekli olan malzemelerin aciliyeti durumunda, malzeme değerinden fazla alınabilmesi için izin verilmiştir. Bu şekilde tasarruf yapılamayıp, masrafın arttığı görülmekteyse de işin bitirilmesine daha fazla önem verildiği ortaya çıkmıştır²⁸⁷.

Bilhassa İmar ve inşa işlerinin Nafiâ Nezareti bünyesine alınmasından sonra Nezarete bağlanan Ebniye Müdürlüğü, Ebniye Muavinliği, Ebniye Meclisi ile birlikte bu kurumların çalışanları ile birlikte imar faaliyetleri nizam ve kanunlara bağlı yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nde her sene İstanbul ve taşrada yapılmakta olan devlet binaları, Nafiâ Nezaretinin gözetimine havale edilmişti. Yapılacak olan devlet binalarının keşfinden sonra inşası için gerekli malzemenin hilesiz bir şekilde temin edilmesi kararlaştırılmış. Keşifte, yapılacak binanın sağlam olmasına özen gösterilmesi ve fazla masraf çıkmamasına dikkat edilerek çevreye zarar verilmemesi için itina gösterilmesi istenmiştir. Taşrada yapılan devlet binalarının keşfine ihtiyaç duyulduğu zaman Ebniye Meclisinden mimar kalfaları ve mühendislerin gönderilmesi ile bina için gerekli eşyaların tutarının öğrenilmesi mümkün olmuştur. Gönderilen kişi sadece keşif yapmakla kalmamış, aynı zamanda Nafiâ Nezareti tarafından sürekli kullanılan malzemelerin fiyat ve tutarının öğrenilmesi işini de üstlenmiştir. Bununla birlikte gerekli imar faaliyetlerinde, çalışmaların hızlandırılması için de çaba sarf etmiştir.

²⁸⁷ Aziz Tekdemir, aynı makale, s. 130-131.

4.2. XIX. YÜZYILDA İNŞAAT FAALİYETLERİNİ YÜRÜTEN İLK İNŞAAT ŞİRKETİ VE BALYAN AİLESİ

4.2.1. XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Ortamında Balyan Ailesi'nin Rolü

XIX. yüzyıl mimarlık ortamında isimleri en çok anılan isim şüphesiz Ermeni Balyan ailesi olmuştur. Osmanlı saray erkânı ile kurdukları yakın ilişkiler sayesinde saraya ait yapıların mimar ve müteahhitliğini yapan aile yaklaşık bir asır boyunca etkin olarak hizmette bulunmuşlardır.

Meşhur Balyan ailesinin atası sayılan Merametçi lakabıyla ünlü Bali Kalfa, Kayseri'nin Dere Vank köyünde doğmuştur. Doğum tarihi meçhul olup, sadece ölüm tarihi (16 Aralık 1803) bilinen Bali Kalfa, XVIII. asır başlarında Payitaht İstanbul'a göç ederek, Merametçi (Yapı Onarımcısı) olarak saray hizmetine girmiş ve bu dönemde tanıştığı Hassa mimarı bir Ermeni'nin kızı olan Filor Hatun ile evlenmiştir²⁸⁸. Üsküdar Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığında gömülü olan Bali Kalfa'nın mezar taşında, **Keresteci Usta Bali** yazmaktadır²⁸⁹. Mezar taşında belirtilen keresteci sıfatı asıl mesleği ile ilgili fikir edinmemizi sağlamaktadır.

Bali Kalfa'nın oğlu, Garabed Amira'nın babası, Minas Kalfa'nın damadı olan ve Balyan soyadını ilk kullanan Garabet Amira Balyan, II. Mahmut Dönemi Hassa mimarıdır. Gençlik yılları ve eğitimi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Babası Bali Kalfa'nın yanında yetiştiği bilinmektedir. Pars Tuğlacı, **Kirkor Balyan** (1764-1831)'ın III. Selim tarafından bir fermanla (1788-1807) Hassa Mimarlığına atandığını ve bu görevini II. Mahmut döneminde ve IV. Mustafa dönemlerinde devam ettirdiğini aktarmaktadır²⁹⁰. Ancak Selman Can, yapılan arşiv araştırmaları neticesinde XIX. yüzyıl başına ait tespit edilen Hassa Mimarlar Ocağı listesinde bu aileden hiçbir ferdin isminin geçmediğini, II. Mahmut tarafından 1831 yılında kaldırılan Hassa Mimarlar Ocağının yerine kurulan Ebniye Müdürlüğü döneminde

²⁸⁸ Levon Panos Dabağyan, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-ı Osmanlı Ermenileri*, Yedirenk Yay., İstanbul 2010, s.423.

²⁸⁹ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s.8.

²⁹⁰ Pars Tuğlacı, *Aynı makale*, s.8.

görevli mimar halifelerinin içerisinde de Balyan ailesine rastlanmadığını aktarmaktadır²⁹¹. 1802 tarihli BOA,C.MR., No:5481 kodlu arşiv belgesinde bu dönem görevli hassa mimarlar listesi verilmiştir. Ancak Can'ın da aktardığı gibi Balyan ailesine dair bir isme rastlanılmamıştır.

Bir vesikadan, Balyan ailesinden gelen ilk mimarın Kirkor Balyan anlamını çıkarmak mümkünse de Kirkor'dan önce Balyanlar'dan gelmiş mimarların mevcut olup olmadığını kesinlikle bilmemekteyiz. Kirkor Balyan'ın, Osmanlı padişahlarının Batılılaşma arzularına mimari alanda cevap verecek eserler ortaya koyması bakımından tutulduğu muhakkaktır. Öte yandan padişaha nüfuz edebilmek için bu yönde entrika kabul edilebilecek bazı hareketlerde bulunduğu işaret sayılacak bazı bilgi kırıntılarının tarihlere geçtiği de müşahade olunmaktadır. Nitekim Ebniye-i Hassa Müdürü Mimar Kırmımlı Mahmut Efendi'nin azledilip yerine Abdülhalim Efendi'nin tayinine Kirkor Balyan sebep olmuştur. Mahmut Efendi ile arası iyi olmayan Kirkor Kalfa, 1829 yılında Tarabya'da padişah atları için bir ahır yapılırken buradaki inşaatta çalışanları gizliden elde ederek ahırını çürük yaptırmış, inşaatın bitiminden 5-10 gün sonra ahırın çökerek içindeki atların ölmesi üzerine Mahmud Efendi Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nden azledilmiştir²⁹².

Kırmımlı Mahmut Ağa ile aralarındaki husumete binaen Selman Can, İnşa ve tamirat defterlerinde, "Rabbi sehil umüre Mahmut" (Rabbim, Mahmud'un işlerini kolaylaştır) mührünü kullanan Mahmut Ağa, Pars Tuğlacı'nın Kirkor Balyan'a mal ettiği Heybeliada Deniz Harp Okulunun mimarlığını yaptı (BA, HH, nr. 29310, 1243/1827-28) bilgisini vermektedir²⁹³.

1831 seneli, masraf ödemeleri hakkındaki belgeye göre Selimiye Kışlası'nın onarımı "Hassa mimarı Kirkor Efendi" tarafından yapılmıştır. 1836 tarihli bir başka belgeye göre, "Ebniye-i Şahane kalfalarından Kirkor Kalfa'nın damadı Ohannes (Serveryan) ile oğlu Garabet Kalfa'ya vergiden muafiyet fermanı" verilmesi, Balyan

²⁹¹ Selman Can, *Bilinmeyen Olayları...*, s.90.

²⁹² Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*, İşBankası Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1971, s.111-112.

²⁹³ Selman Can, "Kırmımlı Mahmut Ağa," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara 2002, s.46.

Ailesi'nin bu ilk fertlerinin kendilerini mimarlık alanında duyurmaya başladıkları döneme denk gelmektedir. Bazı yapıların inşa ve onarımında çalışan Kirkor Balyan'ın kardeşi "Evkaf-ı Hümayun meremmetçisi Senekerim Kalfa" (?-1833) da aynı dönemde faaliyet göstermiştir²⁹⁴.

Selman Can, Kirkor Kalfa'ya atfedilen eserlerden biri olan Nusretiye Camisi'nin mimarının Mehmet Rasim Ağa olabileceği üzerinde durmaktadır. Can, "1823-1826 yılları arasında inşa edilen Nusretiye Camisi'nin mimarı olduğu söylenen Kirkor Balyan, Cami'nin inşaatının başlamasından bir yıl önce Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki ihtilaflar nedeniyle karıştığı olaylardan dolayı 1822'de Kayseri'ye sürgüne gönderilmiştir ve birkaç yıl orada kalmıştır. Yapının planları hazırlanırken Kirkor Balyan Kayseri'dedir ve camii ile bir ilişkisi yoktur." Sözleriyle aktarmaktadır²⁹⁵. Kirkor Balyan'a, tıpkı Foti Kalfa gibi, muafiyet beratı verilmiştir. Ölümünden sonra, Kalfa Kirkor'a verilen muafiyet beratına istinaden damadı Ohannes ve oğlu Karabet'e de birer muafiyet beratı almıştır²⁹⁶. Bu hususta muafiyet beratlarının bazı durumlarda babadan oğula geçtiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Bali Kalfa'nın üçüncü oğlu Kirkor Balyan'ın kardeşi olan **Senekerim Balyan**(1768-1833)'ın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Pars Tuğlacı, Senekerim Balyan'ının mimarı olduğu bilinen tek eserin Beyazıt yangın kulesi olarak anılan Serasker Kulesi olduğunu ifade eder. Tuğlacı, ilk Serasker Kulesi'nin 1826 yılında Kirkor Balyan tarafından inşa edildiğini, 2 yıl sonra yapının, yeniçeri yandaşlarının çıkardığı isyan sırasında yandığını ve 1828 yılında Senekerim Balyan tarafından yeniden inşa edildiğini aktarmaktadır²⁹⁷. Ancak Kule'nin kitabesinde, II. Mahmut Han tarafından Sarasker binası ile birlikte kulenin de inşa ettirildiği okunmaktadır. (...binâ eyleyüp Eski Saray'ın Bâb-ı Serasker o şâh Nev be nev yapmakda anda bir nice binâ emredip, Serasker-i Sâbık Hüseyin Gâzi'ye Buldu bu Kaf-ı şeca'at kulle-i ra'nâ binâ eyleyüp, Serasker-i lâhık nezaret hüsnüne anı ma'na eyledi...) Eski Sarayın bulunduğu alanda Seyyit Abdülhalim Efendi'ye Seraskerlik binası yaptırılırken bir de yangın kulesi bulunmaktaydı. 1826 yılında yeniçeri ocağı

²⁹⁴ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.154.

²⁹⁵ Selman Can, *a.g.e.*, s.99.

²⁹⁶ BOA., C.M., No: 4451, Tarih: 17.05.1251, H.H., No:27724, 1251

²⁹⁷ Selman Can, *a.g.e.*, s. 102.

kaldırıldıktan sonra eski tulumbacılar ocağı yıkılıp, yerine Seraskerlik binası ile birlikte inşa edilen yangın kulesi, Seyyid Abdülhalim Efendi'nin hazırladığı BOA., MAD. 8959 numaralı 1826-27 tarihli keşif defterinde, kâgir temelli, kufeki taşından kürsü ve gövdeye sahip, meşe döşeme ve merdivenli dört kat küre ve bir kat manzara seyri için kasr şeklinde tanımlanmıştır. Kasrın çevresinde pencerelerin açılacağı ve üzerlerinin kurşun kaplı bir külah ile örtüleceği belirtilmiştir²⁹⁸.

Ayrıca Pars Tuğlacı'nın iddia ettiği üzere gerçekleşen yeniçeri yandaşlarının isyanı ile ilgili yaptığımız araştırmalarda bahse konu bir vak'aaya ulaşılmamıştır.

Kirkor Balyan'ın ilk çocuğu olan **Garabet Balyan** (1800-1866) hakkında, Levon Panas Dabağyan, Eğitim ve öğretimini evinde özel ders olarak ikmal etmiş, mimarlık bilgisini de babasının yanında çalışıp ameli olarak edinmiş olduğu bilgisini vermektedir²⁹⁹. Garabat Balyan'ın mimari çalışmalarına dair ilk örnek Dolmabahçe Sarayı'dır. Sarayın mimarı ya da kalfası olarak kaynaklar Garabet ve Nikoğos Balyan'ı adres göstermektedir. Sanayi dönemi düşüncelerini ve ürünlerini ülkeye getirmeye dönük çok önemli bir projenin güçlü bir parçası olan Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edilmesi, kalfalıktan kendini yetiştirmiş bir ailenin üyelerinin yükselişine tanıklık eder. Günümüz mimarları tarafından da isimleri oldukça iyi bilinen ve anlatılmaya çalışılan “kalfa hareketinin” en önemli üyelerinden olan Balyan ailesi, kalfalıktan yetişerek saray yapılarında tek başlarına “marka” olmayı becerebilmiş müteşebbislerdir. İhaleleri alarak yapı inşa etme fırsatını yakalayan aile, Abdülhamit dönemine kadar inşaat alanında faaliyet göstermişti³⁰⁰.

Önceki bölümlerde detaylı olarak incelediğimiz üzere, XIX. yüzyıl mimarlık ortamı, Klasik Dönem'den tamamen bağımsız bir yapıya bürünmüş, devlet eliyle özel girişimin desteklenerek müteahhitlik mesleğinin geliştirildiği bir dönem olmuştur. Bu konuda bilhassa Balyan ailesi üyelerine verilen “İnşaat Kalfası, Saray-ı Hümayun Kalfası, Ebniye-i Seniyye Kalfası” gibi ünvanlar, gerçekten mimar olan bazı sanatçılar için kullanıldığı gibi mimar olmayan fakat inşaat işlerine vakıf

²⁹⁸ Levon Panos Dabağyan, *a.g.e.*, s.429.

²⁹⁸ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.26.

kimseler için de kullanılıyordu. Örneğin İngiliz mimar Smith ve İtalyan mimar Fossati için bazı belgelerde Mimar, bazı belgelerde ise kalfa sıfatı kullanılmıştır. Bu sebeple XIX. yüzyıl inşaat ortamında mimar ve kalfa ünvanları ile anılan görevlilerin sanıldığı gibi mimar ya da sanıldığı gibi kalfa olmadıkları arşiv belgelerinde ortaya çıkarılmıştır. Örneğin Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olduğu düşünülen Karabet ve Ohannes Kalfalar ile ilgili hiçbir belgede mimar ünvanı kullanılmamıştır. Yine Balyan ailesinin en tanınmış isimlerinin Sarkis Balyan'ın Abdülhamit devrine kadar Ebniye Kalfası, Ebniye-i Seniyye Kalfası olarak isiminin geçtiği arşiv belgelerinde Abdülhamit Devri'nde Sermimar-ı Devlet ünvanı ile anıldığı görülmektedir. Örneğin 1878 yılına ait BOA., İ.DH., Dosya no:765, Gömlek no:62375 kodlu, *Serkiz Bey'in Sermimar ünvanıyla yad olunması* başlıklı arşiv belgesinden, Sarkis Balyan'a verilen ünvanın fahri bir paye olduğunu söylemek mümkündür.(EK-1) 1831 yılında kaldırılan Hassa Mimarlar Ocağı ile birlikte, devrin son sermimarı Seyyid Abdülhalim Efendi'dir.

Karabet ve Nikogos Kalfaların mimarı olduğu belirtilen Dolmabahçe Sarayı inşasında, Nikogos Balyan'dan önce Ohannes (Serveryan) kalfa ile çalışıldığı anlaşılmaktadır. Saray inşaatının tahsisatının Ohannes Kalfa'ya verilmesine yönelik bir belgede İnşaat yönetiminden sorumlu kişi olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰¹. Ancak Ohannes Kalfa'nın ilk aylardan sonra inşaatın neden ayrıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kevork Pamukciyan bu görüşü doğrulayacak nitelikte bilgiler vermektedir. Pamukciyan, "*Garabet Amira, 1854 yılı ilkbaharında, Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatının bitmesinden sonra Serveryan'ı işten çekilmeye mecbur kılmıştır. Zira oğullarının terakkisine mani olmasından korkmuştur. Belki bu sıralarda Hohvhannes Amira'nın oğlu Harutyun Serveyan'ın yıldızının parlaması da etkili olmuştur. Çünkü Garabet Amira çok evhamlı ve kıskanç bir kimse imiş*" olarak aktarmaktadır.

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olarak ortaya kesin bir delil konulmadan Garabet ve Nikogos Balyan ismi kullanılmaktadır. Birçok yayında kaynak olarak kullanılan ve 1852 yılında İstanbul'a geldiği sırada inşa halindeki Sarayı gezme

³⁰¹ BOA, D.DRB.d., No: 63

fırsatı bulan Fransız Theophile Gauter'in veriği bilgiler, yapının gerçek mimarını belirlememizden çok uzaktır. Yalnızca Nikogos Balyan'ın, Saray'ın bir bölümünün dekorasyonu ile ilgilendiğini belirtmektedir. Bu önemli Saray'ın inşası Batı basınında da kendisine yer edinir. İngiltere'de yayınlanan The Times Gazete'sinin 18 Ekim 1853 tarihli nüshasında Sultan Abdülmecit'in Dolmabahçe'de inşa ettirdiği saraydan bahsedilmektedir. İsim verilmeden mimarın bir Ermeni olduğu ve bu kişinin kısa bir süre Paris'te eğitim aldığı yazılmaktadır. Ayrıca gazetede, J. Smith'in saraya kış bahçesi inşa ettirdiği de bahsedilmektedir. 1852 ve 1853 yıllarına ait bu iki kaynaktan, Dolmabahçe Sarayı'nın gerçek mimarını tespiti çalışmak oldukça güçtür. Çünkü Saray'ın inşasına 1842 yılından önce başlanmış, 1856'da tamamlanmıştır. Saray'ın planları 1842 yılından önce çizilmiş olmalıdır. 1826 yılında doğan Nikogos Balyan'ın 16 yaşında bu işle görevlendirildiği düşünmek akla yatkın gelmemektedir. Dolmabahçe Sarayı, burada bulunan eski Beşiktaş Sahilsarayı'nın bölümleri belirli bir düzen içinde yıkılarak yapılmıştır. 15 yıla yakın devam edilen inşa sürecinde eski sarayın ayakta kalan bölümleri de onarılmıştır. T. Gautier, eski sarayın onarılan bazı bölümlerini gezdiğini belirtiyor. Bu durumda sarayın planlarını çizen mimar, aynı zamanda inşaatın bitimine kadar eski sarayın ayakta kalacak bölümleri için de bir tamirat yapmış olmalıdır. Osmanlı arşivinde, Cevdet Saray tasnifi içinde 6070 numarayla yer alan ve 21 Mart 1842 tarihli bir takirde, Ebniye Müdürlüğü sırasında Beşiktaş Sarayı'nın inşa ve onarım masrafları karşılığında Halim Efendi'ye Maçka'da bir arsa verildiği belirtilmektedir. Bu belge bize Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı olarak Seyyid Abdülhalim Efendi'yi işaret etmektedir³⁰².

Kevork Pamukciyan,1843-1856 yılları arasında Eski Çırağan Sarayını Garabet Balyan'ın yaptığını bildirir³⁰³. Pars Tuğlacı 1843 yılında temelleri atılmış ve Garabet Balyan tarafından inşa edildiğini iddia ederek Osmanlı arşiv belgeleri ile bu iddiayı desteklemektedir³⁰⁴. Oysa Tarih-i Lütfi'de Eski Çırağan Sarayı'nın açılış tarihi 1840 olarak verilmiştir³⁰⁵. Mustafa Cezar, Sultan Abdülmecid tarafından

³⁰² Selman Can, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlığı'nın Teşkilat Yapısı ve Balyanlar", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu*, Edt. Kemal Kahraman, Cilt I, TBMM Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2007, s. 72-74.

³⁰³ Kevork Pamukciyan, *a.g.e.*, s.140.

³⁰⁴ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s.59.

³⁰⁵ Münir Aktepe, *a.g.e.*, VI, s.100.

yaptırılan ve bugün ayakta olmayan I. Çırağan Sarayı'nın mimarının Kirkor Kalfa değil Seyyid Abdülhalim Efendi olduğunu aktarır. Pars Tuğlacı'nın dipnotta vermiş olduğu arşiv belgeleri ile ilgili, Çırağan Sarayı mimarının Garabet Balyan olduğuna dair tek bir kelimecik dahi bulunmadığını ve ilgili belgelerin sadece Saray'daki çalışmalar ve iç düzenlemelerle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Selman Can da Mustafa Cezar'ı doğrulamakta ve asıl mimarın Seyyid Abdülhalim Efendi olduğunu söylemektedir³⁰⁶.

Garabet Kalfa'nın 4 Nisan 1849 tarihinde Hazine-i Hassa'ya sunduğu arzuhalin hem tarihi hem de muhtevası dikkat çekici, zira bu tarih artık Ohannes Kalfa'nın adının Saray'ın kalfaları arasında geçmediği döneme denk düşer. Diğer yandan oğlu Nikogos'a Ebniye-i Hümayun Kalfası olarak 1.000 kuruş maaş tahsis edilmesini istemiş, hatta Karabet Kalfa'nın 1855'te yani sarayın inşasının sonlarına doğru, diğer oğlu Serkiz'i de kadrosuna aldığı ve kendisine maaş bağlattığı tespit edilmiştir. Bununla da kalmamış kısa zaman sonra Nikogos Kalfa'nın maaşı önce 4.000 kuruş daha sonra 5.000 kuruşa yükselirken Serkiz Kalfa'nın 1.000 kuruş olan maaşı 2.000 kuruş olmuştur³⁰⁷.

15 Mayıs 1859 tarihli, Kalfa Höce Karabet'in Beşiktaş Sarayı'ndan dolayı alacağı "esham-ı cedide" olarak tamamen ödenmesi gecikeceğinden birazının tedarik edilmesi başlıklı bir belgede³⁰⁸, Karabet Balyan'ın Beşiktaş Sarayı olarak geçen Dolmabahçe Sarayından alacak olduğu paranın temmuz ayı içerisinde, "esham-ı cedide" olarak ödenebileceğine ancak mayıs ayı içerisinde yazılan belgede, temmuz ayı ödemesi için gerekli iki aylık zamanın acil bitirilmesi gereken yapılar için geç bir zaman olacağı ve bu sebeple 2 bin kese hazırlanarak, Tophane-i amire Komisyonu aracılığı ile Karabet Kalfa'ya verilmesi için padişah'tan onay alındığı belirtilmektedir. Bir çeşit iç borçlanma olan ve ödemeyi ileri tarihe atan Esham-ı

³⁰⁶ Mustafa Cezar, *XIX.Yüzyıl Beyoğlusu*, s.298.

³⁰⁷ Cengiz Göncü, "Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Sürecinde Yeni Tespitler", *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s.243-244.

³⁰⁸ BOA., MKT.NZD., Dosya no:281, Gömlek no:51, Tarih: 12-10-1275.

Cedide usulü ödemelerle inşaat ödemelerinin yapıldığı başka örneklere de rastlanmıştır³⁰⁹.

Farklı isimlerin, Balyan ailesi ile aynı anda çalıştığı bilinmektedir. Camlı Köşk adıyla anılan, Dolmabahçe Sarayı'nın kara tarafındaki duvarlarının güney-batı köşesinde yer alan ve doğu-batı doğrultusunda uzun bir koridorla Sarayın Resmi Daire Bölümü'ne bağlanan bir seyir köşkü ve yan hacimleriyle ona bitişik bir kış bahçesinden oluşmaktadır. Ulaşılabilen belgelerden Camlı Köşk'ün İngiliz mimar William James Smith tarafından tasarlanıp gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır³¹⁰. Mimar Smith'le aynı dönem inşaat çalışmalarını sürdüren Garabet Balyan'ın bazı mali hususlarda Mimar Smith ile irtibat kurduğu anlaşılmaktadır. 07 Ocak 1850 tarihli bir belgede Mimar W. Smith marifetiyle Avrupa'dan getirilecek çini, çerçeveve oda kapıları için toplam 556 kese akçe küsür 318 kuruşun hızlı bir şekilde Hazine-i Hümayun'dan Mimar Smith ödemesi ile Garabet Kalfa'ya verilmesi istenmiş ve kabul olunmuştur³¹¹. Bu dönem Mimarlarından Smith tarafından belirlenen ve Avrupa'dan getirtilecek malzemelerin tutarı için ödemenin Karabet Kalfa'ya yapılması, Kalfa'nın mimari alandan ziyade inşaatın giderleri ile ilgilenen bir vasfının olduğunu ortaya koymaktadır.

Garabet Balyan'ın mimarı olduğu düşünülen yapılardan biri de Sultan II. Mahmut Han Türbesi'dir. Pek çok kaynakta geçen bu bilgi yanlıştır. Dönemin tarihçisi Lütfi Efendi Sultan Mahmut'un vefatı ve türbesinin inşası hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. (...*Hâkân-ı ğufrân nümâdun türbe-i şerîfesi sâbık Ebniye Müdürü Halîm Efendi ma'rifetiyle zaman-ı hazret-i Abdülmecid Hânî'de ma'-müştemilââtihâ bina kılınmıştır...*)³¹² Lütfi Efendi'nin bahsettiği Halim Efendi, Ebniye-i Hassa Müdürü Mühendis Abdülhalim Efendi'dir. Ayrıca Osmanlı

³⁰⁹ “Bir yandan yeni faizli ve faizsiz kâğıt paralar çıkarılarak bazı açıklar kapatılmaya çalışılırken, bir taraftan da *esham-ı cedide*, *esham-ı mümtaze* ve *esham-ı adiyeye* adıyla yeni iç borçlar oluşturuluyordu. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ilk defa 1854'te İngiltere'den 3 milyon sterlinlik bir dış borç almak zorunda kalacaktı. Bu dış borcu ardi ardına alınan diğerleri takip edecek ve 1875'de devlet resmen iflas edecekti. Bu dönemde alınmaya başlayan borçlar ancak 100 sene sonra 1954'te kapatılabilecekti”. Bkz... Güçlü Kayral, “Abdülmecid Dönemi'nin En Önemli Mali Reformu/Sorunu: Kâğıt Para” *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı 10, İstanbul 2012, s.30

³¹⁰ Afife Batur, a.g.m., s.9.

³¹¹ BOA., D.DRB.İ Dosya No: 27, Gömlek No:23, Tarih: 07 Ocak 1850.

³¹² Yücel Demirel, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Cilt VI, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.1005

arşivlerinde Abdülhalim Efendi'nin türbenin yanında bir adet kütüphane ve Mekteb-i Maasrif-i Adliye binası inşa ettiğine dair belgeler mevcuttur³¹³.

Garabet Balyan'ın oğlu **Nikogos Balyan** 19 Kasım 1826 tarihinde İstanbul'da dünyaya gelmiş, 27 Şubat 1858'de ölmüştür. Panos Dabağyan ve Pars Tuğlacı, Nikogos Balyan'ın 1842'de Fransız gemisi ile Paris'e eğitim almaya gittiğini ve *Sainte Barbe Yüksek Okulunun* mimarlık bölümünü bitirdiğini aktarmıştır. Ancak İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Görevlisi Aygül Ağır'ın Sainte-Barbe koleji mimarlık bölümü arşiv sorumlusu Marie Andree Corcuff ile kurduğu irtibat neticesinde Corcuff'tan gelen 22 Temmuz 1999 tarihli mektupta; *Sainte-Barbe Koleji'nin, hiçbir meslekle ilgili ön hazırlık eğitimi bulunmayan sadece bir orta öğretim kurumu olduğu, 1860 öncesi ile ilgili belgelere ulaşılamadığından sadece Nikogos Balyan'ın oğlu Levon Balyan'ın adına rastlandığı belirtilmiştir.* Leon Balyan'ın bu orta öğretim kurumuna yazılması için anne Balyan ve İstanbul'dan Bilezikçıyan isminde bir kişinin çaba gösterdiği anlaşılmıştır. İstanbul'dan yazışmaları yürüten Bay Bilezikçıyan, Sainte- Barbe Koleji müdürüne yazdığı 12 Mart 1873 tarihli mektubunda ailenin Leon'un Latince ve Almanca dillerinden muaf tutulmasını istediğini, Doğu'da mimarlık mesleğini düşünenler için bu dilleri öğrenmenin gereksiz olduğunu yazmaktadır. Bu yabancı dillere ayrılacak zamanı öğrencinin bir mimarın sahip olması gereken matematik, çizim ve desen derslerini güçlendirmesi için kullanılmasında fayda olduğunu belirtmiştir. Nitekim Levon Balyan'ın Sainte-Barbe Koleji'nde öğrenim durumunu gösteren 1873-74 tarihli bir belgede genel dersleri çok iyi olmayan gencin, desen dersinde çok başarılı olduğu ifade edilmiştir³¹⁴.

Nikogos Balyan ilgili Osmanlı arşivlerinde bulunan bir belgede içinde bulunduğu fakirlikten kurtarılması için şehremanetine gönderilen bir yazıda, "*Sermimar-ı Devlet müteveffa Serkiz Bey'in biraderzadesi olup, vaktiyle Paris Sanayi-i Nefise mektebinde ikmal-i tahsil etmiş olan, Levon Nikogos Balyan Bey, pek ziyade duçar-ı fakr-u zaruret olup, ecdanının hizmet-i masbukasına mükafaten,*

³¹³ BOA, DH.İ., No: 64, Tarih: 01.04.1255.

³¹⁴ Aygül Ağır, "Balyanlar'ın Eğitimleri Üzerine Notlar", *Afife Batur'a Armağan*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2005, s.66.

kendisinin akdarı istida olunmuş ve mütevaffa-ı müşarünileyhin biraderi Simon Bey dahi, zaruret-i mülahazesiye şerefsadır olan irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi üzerine emanet hendesehanesinde müstahdem olduğu halde, o da mukaddema vefat etmiş olduğundan 1500 kuruş maaşla mümaileyhin yerinde istihdamı muvafık şemi merhamet-i seniyye-i cenab-ı padişahi olacağı cihetle olvechile istihdamı hususunu arz ve istidatına cür'et kılınmış olmakla ol babda emr-u ferman, hazret-i veliyyül emrindir. (Şehremini Mustafa)³¹⁵sözleri geçmektedir.

Belgeden de anlaşılacağı üzere Balyan ailesi'nin maddi sıkıntıları devlet tarafından giderilmeye çalışmıştır. Nikogos Balyan'ın maddi imkânsızlıklarının Sarkis Balyan'ın ölümünden sonra ortaya çıkması ise dikkat çekicidir. Ayrıca Nikogos Balyan'ın Paris'te eğitim gördüğüne dair o dönemde de iddialar olduğu ve ailenin kendini bu şekilde tanıttığı anlaşılmaktadır.

Pars Tuğlacı, Küçük Mecidiye/Çırağan Camisi'nin Nikogos Balyan tarafından inşa edildiğini aktarmaktadır³¹⁶. Ancak Nikogos'un kardeşi olan Sarkis Balyan, 1857'de yayımlanan bir makalede Çırağan Camisi'nin Garabet Balyan tarafından yapıldığını bildirmiştir. İstanbul Ansiklopedisi'nde "Nikogos Balyan" maddesini yazan Kevork Pamukciyan ise Çırağan Camisi'nin mimarı olarak Nikogos Balyan'ı gösterir. Bu durumda caminin Balyanlar'dan hangisi tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir³¹⁷.

Nikogos Balyan'ın inşa ettiği düşünülen bir diğer yapı ise Büyük Mecidiye/Ortaköy Camii'dir. Pars Tuğlacı'nın Nikogos Balyan'a atfettiği yapı ile ilgili Kevork Pamukciyan, Ortaköy Camiinin Mimarının şimdiye kadar Nikogos Bey olduğu zannedildiğini, asıl mimarının Garabet Balyan'ın kızkardeşinin oğlu olan Harutyun Serveryan olduğunu iddia etmiş ve Ermenice bir gazete olan Hayastan (Ermenistan)'ın 1846 yılının 153. sayısını adres göstermiştir. "*Sultan Abdülmecid, sâdikane hizmetlerinden ve inşa ettiği görkemli binalardan dolayı, Harutyun Ağa'ya murassa kıymetli bir İftihar Nişanı tevdi' etti.*

³¹⁵ BOA., YMTV., Dosya no:269, Gömlek no:76, Tarih: 10.10.1322.

³¹⁶ Pars Tuğlacı, a.g.e., s.172.

³¹⁷ Semavi Eyice, "Küçük Mecidiye Camii", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, s.528.

Az sonra Sultan, ehemmiyetsiz bir bina olan Hırka-i Şerif Dairesi'nin, muhteşem bir şekilde onarılmasını arzu ettiğinden, bu görevi de onun uhdesine vermişti. Bir müddet sonra, çoktan beri yanıp harabe halinde bulunan Ortaköy Camisi'nin yeniden inşasını da ona teslim etmişti. Ancak, genç bir mimarın, padişahla tesis ettiği bu samimiyet, bazı kimselerin ve bilhassa dayısı Garabed Amira (Balyan)'nın kıskançlığına mucip olmuştur³¹⁸.

1854 yılında inşa edilen³¹⁹ ve Ermeni camiası içerisinde dahi tartışma konusu olan Ortaköy Camisi'nin mimarına dair yapılan Osmanlı arşivi taramalarımızda Cami inşasına nezaret eden ve yaptıkları işlerden dolayı kendilerine ödemedeki bulunulan isimler arasında Garabed Kalfa, İstefan Kalfa ve Artin Kalfa'nın da isimleri geçmektedir³²⁰. Bahsi geçen isimlerin yapının müteahhitlik aşamasında devreye girdikleri görülmüştür. BOA.,EV.d, 14135, 19 Aralık 1850 tarihli defterden inşaatı, Artin Kalfa'nın yerine İstefan Kalfa'nın devraldığı, devir teslimden önce Ebniye Meclisi azaları ve kalfaları tarafından masraf keşfi yapıldığı anlaşılmaktadır. Caminin İstefan Kalfa'ya devredilmesi ile ilgili aynı zamanda Evkaf Nezareti tarafından 03.10.1850 bir derkenar yayınlanmıştır³²¹. İnşaata dair tutulan kayıt defterlerinde caminin bölümler halinde değişik ustalar eliyle inşa edildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yapılan icmal defteri taramalarında Nikogos Balyan ismine dair bir kayda rastlanılmamıştır. Sarayın mimarına ilişkin araştırmalar neticesinde, 1848 tarihli, BOA.,EV.d, 13498 numaralı Ortaköy Camii keşf-i evvel defterinde, saray inşaatının giderlerinin sıralandığı ve maliyet cetvelinin yazılı olduğu bölümün sonunda Seyyid Abdülhalim Efendi'nin mührü göze çarpmaktadır. Bölüm sonunda Abdülhalim Efendi'nin düştüğü notta; daha önce yanmış olan ve yeniden inşa edilecek olan caminin bir maketinin hazırlandığı belirtilmiştir. *"...dilnişin üzre iki minareli olarak müceddeden inşayı mukteza-ı irade-i seniyyeden olduğundan, cami-i şerif-i mezkûrun yaptırılmış olan bir kıt'a mücessem modeli..."*

³¹⁸Kevork Pamukciyan, a.g.e., 143-154.

³¹⁹"Bir müddetten beri müceddeden yapılmakta bulunan Boğaziçi'nde kâin Ortaköy Câmî-i şerîfi gâyet metîn ve her taraflı müzeyyen ve ra'sîn ve dil-nişin olarak o esnâda binâsı rehîn-i hüsn-i ihtitâmoldu. Rebî'ü'l-âhirin beşinci (26 Aralık 1854) Cum'a selâmlığının orada icrâsıyla küşâd olundu". Münir Aktepe, a.g.e., Cilt 9, s.110

³²⁰ BOA., İ.MV., NO: 9912, İ.DH., No: 19254.

³²¹ BOA.,A. MKT.NZD., Dosya No:15, Gömlek No:50, Tarih: 26.11.1266.

Bu da cami mimarının Seyyit Abdülhalim Efendi olduğu ihtimalini güçlendirmektedir.

Garabet Balyan'ın oğlu, Sarkis ve Nikogos Balyan'ın kardeşleri olan **Agop Balyan** 1837 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1875 yılında ölmüştür. İlköğrenimini özel öğretmenlerden aldıktan sonra öğrenimini tamamlamak için 1855'te Paris'e gönderildi. Burada Sainte-Barbe okulunda 1858 senesine kadar mimari okudu. Aynı zamanda Avrupa'nın bazı şehirlerini gezdi. Bilhassa Venedik ve Viyana şehirlerinde gördüğü ünlü mimari anıtlardan fazlaca esinlendi Berc Erziyan, Agop/Hagop ve Sarkis Balyan'dan; *1866 da, babaları Garabet Balyan'ın ölümünden sonra, Sarkis ve Hagop Balyan birlikte Hassa Mimarları olarak faaliyete başladılar. Sarkis Balyan san'atkâr - mimar olmaktan ziyade mühendis-mekanisyen olup, inşaat çalışmalarında plân ve desen hazırlamaktan ziyade, işin müteahhitlik ve inşaatçılığını yapmıştır. Atılgan ve müteşebbis mizaçlı olduğundan, resmî formaliteleri ve bilhassa Sultanlar ve devlet ricali ile temasları kendisi kurup, daima ön plânda bulunurdu. Böylece, hemen hemen Hagop Balyan'la birlikte inşa edilmiş binaların yapımı kendine atfedilirdi. Saray ve köşklerin plâni ve desenleri umumiyetle Hagop Balyan hazırlar ve Sarkis Balyan bunları Sultanlara takdim ederdi. Bununla beraber Sarkis Balyan birçok teknik bulgularıyla söz konusu inşaatları hem ucuza maletmiş, hem de daha kısa zamanda tamamlamıştır. Avrupalı teknisyenler bu hususları defalarca belirtmişlerdir. Hagop Balyan aslında sanatkâr ruhlu ve bilhassa mütevazı mizaçta bir şahıs olduğundan, kardeşinin bu şekilde ön plâna geçmesini yadırgamayıp hoşgörü ile karşıladı³²². Sözleri ile anlatmaktadır.*

Ermeni yazarların pek çoğunun vermiş olduğu yanlış bir bilgi burada da göze çarpmaktadır. 1866 Hassa Mimarı olarak görev aldıkları belirtiliyor. Ancak 1831 yılında Hassa Mimarlar Ocağı kapatılmış ve Hassa Mimarlığı ünvanı da kaldırılmıştı. Nikogos Balyan'ın Eğitimi ile alakalı Aygül Ağır'ın Sainte-Barbe Okulu arşiv birimi ile yapmış olduğu yazışmalar neticesinde bu okulun bir ortaöğretim seviyesi olduğu ve herhangi bir mesleki bölüm eğitimi vermediği ortaya çıkmıştır. Berc Erziyan'ın

³²² Berc Erziyan, "Bu Şehre Damgasını Vuranlar: Balyanların Türk Mimarlığı'na Getirdiği Büyük Katkı", *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, 1976, s. 6.

üstünde durduğu konuların en önemlisi de Sarkis Balyan'ın, mimardan ziyade müteahhitlik yaptığı ve devlet ricali ile arasının fazlasıyla iyi olduğu bilgisidir.

Agop Balyan'ın kardeşi Sarkis Balyan ile birlikte mimarlığını yaptığı bilinen yapılar arasında Beylerbeyi Sarayı ilk sırada gelir. Sultan Abdülaziz tarafından yıktırılıp yerine Sarkis Balyan'a baştanbaşa mermer kaplı olarak yaptırılan sarayın yapım tarihi 21 Nisan 1864'tür. Saray'ın planları Agop Balyan tarafından yapılmıştır³²³. Beylerbeyi Sarayı'nın inşaatının başkalfası olarak Serkiz Balyan geçmektedir³²⁴. Ayrıca Serkis Kalfa ile birlikte Beylerbeyi yapı kompleksinin tamamlanmasında farklı inşaat kalfalarının da isimleri geçmektedir. Adı geçen kalfalar Hacı Mıgırdıç, Yuvan ve Senekerim Kalfalardır. Bu isimler sarayın belli bölümlerinin inşâsını üstlenmişlerdir. Üstlenilen yapıların sorumlusu olarak inşaatta çalışacak işçilerin istihdamı ile işin belli bir sürede teslimi gibi hususları taahhüt etmişlerdir³²⁵. Beylerbeyi Sarayı'nda kalfaların yanında Bina Eminleri (Müdürü) de göre almışlardır. Görevli bina müdürlüğünü Mehmed Efendi, Mahmud Efendi ve Rıfat Efendi yürütmüştür³²⁶.

23 Eylül 1888 tarihli, Beylerbeyi Sarayı ve Göksu Kasrı'nın tamirine ait keşif defterinde, götürü usulü ile gerçekleştirilecek tamirat ve inşaat ihalesinin Serkiz Balyan tarafından üstlenildiği anlaşılmaktadır. Beylerbeyi Sarayı ve ek binaları ile Göksu kasrının tamiratının toplam maliyeti olarak 9800 lira belirlenmiştir. Masraf cetvelinin yanında kontrata ek olarak Hazine-i Hassa tarafından bazı kaideler de belirtilmiştir. Buna göre Müteahhitin keşf-i evvel defterinde belirlediği bedele göre 14 haftalık zaman içerisinde inşaat tamamlanacaktır. Ayrıca gerçekleştirilecek tamirat sırasında bütün işlemlerin fenne uygun olunacağı, sayanıklı ve süslemelerin aslına uygun düzenleneceği şartı da dikkat çekmektedir. Kontrat belgesinin hazinede, padişahıtave Serkiz Balyan'da kalmak üzere üç nüsha olarak hazırlandığı belirtilmektedir. Belgenin sonunda, 11 Eylül 1304 tarihi, Hazine-i Hassa Nezareti

³²³ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s.207.

³²⁴ BOA., HH.EBA., 2/10 lef. 3; 2/30.

³²⁵ BOA., HH.EBA., 9/20.

³²⁶ HH.EBA., 14/37, lef. 6.

mührü, hazinenin muhasebecisi İbrahim Abdullah ve Müteahhit Serkiz ismi yazmaktadır³²⁷.

Ailenin en ünlü ferdi olan **Sarkis Balyan** (1831-1899) Garabet Balyan'ın oğlu, Nikogos, Agop ve Simon Balyan'ın kardeşidir. İlköğrenimini aile çevresinde aldı. Pars Tuğlacıyan'ın aktardığına göre Sarkis Bey, babası tarafından 12 yaşındayken 1843'te Paris'e gönderildi. İki yıl öğrenim gördükten sonra Türkiye'ye döndü. Birkaç yıl babasının yanında çalıştıktan sonra 8 Eylül 1848'de öğrenimini ilerletmek üzere tekrar Paris'e gönderildi. İlk Sainte-Barbe Koleji mimarlık bölümünü bitirdi. Sonra Ecole Des Beaux Arts'ın Mekanik Tamamlayıcı Dallar Bölümünü bitirdi (1855). İstanbul'a dönünce, babasının yanında Nikogosla birlikte çalışarak stajını yaptı³²⁸. Balyanlar'ın eğitimine dair Aygül Ağır'ın Ecole Des Beaux Art'ta Balyan ailesinden hiçbir ferdin eğitim almadığını ilgili okulla yaptığı yazışmalar neticesinde kanıtlamıştır. Nitekim 1998 yılında yayımlanan Beaux Art arşiv kataloğunda da Balyanların adına rastlanmaz. Ancak; Archives Nationales'te sadece Sarkis Balyan'ın kimlik bilgilerini içeren Fransızca ve Ermenice hazırlanmış bir belge bulunmuştur. 24 Ekim 1848 tarihini taşıyan bu belge düzenlendiği sırada, 1831 doğumlu Sarkis'in 17 yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgenin Sarkis Balyan'ın akademiye başvuru girişimi olma ihtimalini göstermektedir. Sarkis Balyan'ın Sainte-Barbe kolejinde mimarlık bölümünü bitirdiği ile ilgili ise arşiv sorumlusu Maria Andree Corcuff'tan gelen 1999 tarihli mektupta, Sainte-Barbe'nin hiçbir meslekle ilgili ön hazırlık eğitimi bulunmayan sadece bir orta öğretim kurumu olduğu ve 1860 öncesi belgelere ulaşılmadığından yalnızca Nikogos Balyan'ın oğlu Leon Balyan'ın Sainte-Barbe'de eğitim aldığını bildirilmiştir³²⁹. Şu halde Sarkis Balyan ve hiçbir Balyan ferдинin Beaux Art'ta eğitim almadığı bilgisi kesinlik kazanmaktadır.

Sarkis Balyan'ın Beaux Art'ta eğitim aldığı iddia edilen tarihlerde ise İstanbul'dadır. 7 Ağustos 1853 tarihli bir belgede duvar yıkmaktan dolayı tutuklu bulunan Serkis Kalfa'ya babası Garabet'in kefil olması ve yıktığı duvarı tamir

³²⁷ BOA.,YMTV., Dosya no:35, Gömlek no:48, Tarih:17.01.1306.

³²⁸ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s. 237.

³²⁹ Aygül Ağır, *a.g.m.*, s.66.

edeceğini taahhüt etmesi şartıyla tahliye edildiği bilgisine ulaşmaktayız.(...*Serkiz Kalfa'nın şimdiye değin hapsi ve duvar-ı mezkûrun ber minval-i muharrer, kendilerine yaptırılması kafi görüneceğine ve ba'de ezin böyle hilaf-ı rıza bulunmayacağını Karabet Kalfa dahi gelüb taahhüt eylediğine nazaran, mersumun ticarethanece kavi kefilî olunarak...*)³³⁰.

Tahliye edildikten 2 ay sonra 3 Ekim 1853 tarihinde Meclis-i Vala Tahrirat Odası Kâtibi Kemal Bey'in, Beyoğlu'nda inşa ettiği evin yanında damlalık olarak bıraktığı arazisine yapılan müdahalenin meni' başlığı ile yayımlanan bir belgede ise Kemal Bey'in, İngiltere Sefareti karşısında bulunan Duduodaları Sokak'taki evini inşa ettiği sırada, damlalık olarak bıraktığı kısma duvar örerek hem o alanı zapt eden, hem de sokağı kapatan Ebniye Meclisi kalfalarından Serkiz Kalfa'nın yaptığı bu işin mühendisler tarafından kontrol edilmesi ve gereğinin yapılması kararı çıkarılmıştır³³¹.

Sarkis Balyan'ın tutuklanmasına sebep olan vukuattan 1 sene sonra; bu kez Ayasofya'da inşa ettiği bir han çatısının yıkılmış ve han sahibi Hacı İbrahim Ağa, Sarkis Balyan'ı Ticaret Nezareti'ne şikayetetmiştir. Şikâyet üzerine, 10 Aralık 1854 tarihinde Serkiz Kalfa tarafından uygunsuz şekilde inşa edilen Hacı İbrahim Ağa'ya ait Ayasofya'daki Han'ın yıkılmış çatısının tamir ettirilmesi kararı çıkarılmıştır³³². İlgili karar metni şöyledir:

Ticaret Nezaret-i Celilesi'ne

Hacı İbrahim Ağa'nın Ayasofya'da mutasarrıf olup Serkiz Kalfa marifetiyle henüz tamir ve inşa ettirmiş olduğu hanın sakafı münhedim olduğundan bahs ile bil'keşif icabının icrası istidasıyla takdim eylediği müzekkere-imanzur-u valâları buyrulmak üzere leffen irsal kılınmış olmakla usul ve nizamına tevfikân icabının icrası mütevakkıf himem-i behiyyeleridir efendim. Ba-emr-ü ferman hazret-i veliyy'ül-nimâ.

³³⁰ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:85, Gömlek no: 40, Tarih:7.11.1269.

³³¹ BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:93, Gömlek no:50, Tarih: 29.12.1269.

³³² BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:122, Gömlek no:66, Tarih: 19.3.1271.

Sarkis Balyan'ın Osmanlı'nın son başmimarı olduğu ve kendisinden sonra başmimarlık ünvanının kaldırıldığı bilgisi de yanlıştır³³³. Öncelikle sermimarlık ve hassa mimarlığı gibi unvanlar 1831 yılında Hassa Mimarlar Ocağının kaldırılması ile birlikte son bulmuştur. Osmanlı arşivlerinde Sarkis Balyan için sermimar devlet olarak bahsedilmiş ve hatta bu ünvanla ilgili II. Abdülhamit Dönemi'nde sermimarlık ünvanı verilmesine dair 1878 senesinde bir belge yayımlanmıştır³³⁴. Sarkis Balyan'a verilen unvan ile ilgili Feridun Akozan ve Selman Can, bu belgenin bir ferman değil irade olduğu konusunda hemfikirdir³³⁵. Yine bu ünvanın verilmesi ile alakalı Mustafa Cezar, hayli düşündürücü bulmaktadır. Nitekim Sarkis Balyan Başmimarlığa getirilirken onun maaşının ödenmesi konusunda padişahla hükümet arasında bir anlaşmazlık sezilir haldedir zira onun maaşı 1877'de kesilmiştir. Sebepsiz yere maaşı kesilemeyeceğine göre bir kusurunun bulunması, padişahın yazısına rağmen iki yıl müddetle ödenmemesi ise ortada kanun ve mezuatla çatışan pek önemli bir mevcudiyeti gerektirir³³⁶. Bahsi geçen belge metni şöyledir:

“Ma'ruz-u Çâker-i keminelidir ki, Uluufetlû Sarkis Bey hazretlerinin eba ve ecdadı birkaç yüz seneden beri Saltanat-ı Seniye'nin hidemat-ı mimariyesinde bulunduğu gibi kendüsünün fenn-i mimari ve hendesede asarıyla müsbet olan kemal-i maharetibir imtiyazı mahsusa nailiyeti mucip görülmüş olduğundan, müşarileyhin zatına mahsus olmak üzere, «Ser Mimar-ı Devlet» ünvanı ile yad olunması ve hazinesi celileden zaten muhsup olup bir aralık kat olmuş olan maaşının dahi kemakân ifa kılınması şeref-sünuh ve sudur buryulan iradei seniye-i cenabı şahane mantuk-u miinifinden olmağla ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyy'ül-emrindir. “27-Rebül evvel-1295”

Sarkis Balyan ismi, bilhassa Çırağan Sarayı inşasından sonra ün kazanmıştır. Çırağan Sarayı'nın bazı yabancılar tarafından da beğenilmiş olması, onun Padişah

³³³ Ayrıca Pars Tuğlacı'nın bahsettiği üzere (s.435) Sarkis Balyan'dan sonra sermimarlık ünvanı ortadan kalkmış değildir. 1305 tarihli bir belgede Sermimar Ohannes Efendi vasıtasıyla Yıldız Sarayı'nda yapılan harcamaların aktarıldığı bir belgeden, bu ünvanın hiçbir şekilde bir kadro olmadığı ve Sarkis Bey sonrasında da fahri bir paye olarak verildiği anlaşılmaktadır. BOA.,Y.MTV., Dosya no:33, Gömlek no:27, Tarih: 11.9.1305

³³⁴ BOA., DH.İ., No: 62375, Tarih:27.3.1295.

³³⁵ Selman Can, a.g.e., s.91, Feridun Akozan, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyanlar Adlı Kitap ve Gerçekler*, İstanbul 1983, s.5

³³⁶ Mustafa Cezar, a.g.e., s.117.

nezdindeki itibarını artırmıştır. Bununla ilgili Mustafa Cezar, 1871 yazında İstanbul'u ziyareti sırasında Çırağan Sarayı'nı da gezen Lord Danlek, sarayın bu yüzyılda Avrupa'da inşa edilen sarayların hepsinden mükemmel ve sağlam olduğunu ifade ettikten sonra, böyle güzel bir sarayın mimarı olması bakımından saray baş mimarı Serkis'e tebrik ve takdirlerini bildirmişti. (Basiret, 27 Rebiülahir 1288-1871 No: 417). İngiliz lordunun devlet erkânı ile birlikte Çırağan Sarayı'nı gezmesini belki de Sarkis Balyan hazırlamıştı. Zira kendini tanıtmak için fırsatlar yaratan Sarkis Balyan'ın 1872 yılında Çırağan'ın fotoğraflarını Avusturya İmparatoru Fransuva Josef'e yolladığı, bunun üzerine imparatorun da onu bir nişanla taltif ettiği görülmektedir. Nitekim 1872 Mayıs'da Sarkis Balyan'a Devlet-i Aliyye tarafından Rütbe-i Balâ tevcih edilmiştir³³⁷.

Yeni Çırağan ilgili ise Pars Tuğlacı, 1863-1866 yılları arasında yapılan ve 1910'da yanan bu yapının tüm ayrıntılarıyla planlarını Nikogos Bey, yapımını Agop Bey, müteahhitliğini de Sarkis Bey'in gerçekleştirdiğini aktarmaktadır³³⁸. Tarih-i Lütfi'de Yeni Çırağan Sarayı için 1871 yılında tamamlandığı ifade edilmiştir³³⁹.

Sarayın mimarı Nikogos Balyan'dır. Yeni Çırağan Sarayı'nın mimarı olarak birçok kaynakta Serkis Balyan'ın ismi geçmesine rağmen saray ile ilgili olarak incelenen hiçbir belgede bu bilgiyi doğrulayacak açık bir kayda rastlanılmamıştır. Saray inşaatında görevli kalfalardan biri olarak görülen Serkis Bey, Kardeşi Agop Balyan ile birlikte sarayın müteahhitliğini de yapmıştır. Ancak Serkis Balyan'a saray inşaat alanının bir resim odası oluşturulmuştu. Bu oda için alınan malzemelerden anlaşıldığına göre burası Balyan'ın bazı detay plan çizimlerini yaptığı bir merkezdi. Ayrıca yine bu bölümde Osmanlı mimarisinde bir gelenek olarak uygulanan, yapılacak olan binanın bir maketinin hazırlanması işi de Serkis Bey tarafından gerçekleştirilmiş ve Çırağan Sarayı'nın maketi hazırlanarak Sultan Abdülaziz'in beğenisine sunulmuştur³⁴⁰.

³³⁷ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.116,117.

³³⁸ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s.241.

³³⁹ Münir Aktepe, *a.g.e.*, Cilt 13, s.10.

³⁴⁰ Selman Can, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Kültür Bak. Yayınları, Ankara 1999, s. 17.

Çırağan Sarayı inşaatı Devlet-i Aliyye'nin ağır iktisadi buhranları içerisinde gerçekleşmiştir. Sultan Abdülaziz'in 15 yıllık saltanatı süresince toplam olarak 250.273.924 lira iç ve dış borç alımı olmuş ve bu borçların % 5'i saray ve kasırlara harcanmıştır. Saray'ın yapım çalışmaları boyunca genellikle faizle borçlanma yoluna gidilmiş ve bunun karşılığında da vilayetlerin vergileri dahi ipotik altına sokulmuştu. Yapılan borçların geri ödemesi sarayın yapımı tamamlandıktan 10 sene sonrasına kadar devam etmiştir. İnşaatın çok uzamasından dolayı bir an önce bitirilmesi için 22 Temmuz 1871'de Mösyö Petraki, Mösyö Flodu ve Şişmanoğlu Yevani Efendi'den aylık %1 faizle 125.000 lira alınmıştır. Mösyö Kamara'dan 1871 senesi Temmuz ayının onbeşinden, Aralık ayının on beşine kadar ayda 16.666 lira 66 kuruş olmak üzere senelik % 12 faizle 100.000 lira daha alınmıştır³⁴¹.

Kimi belgelerden, Kirkor Nersisyan'ın bazı kişilerden faiz karşılığı para toplayarak Çırağan Sarayı'nın yapımı için finansman sağladığı anlaşılmaktadır. Nersisyan ve Balyan'ın ortak başka işler yapmış olmaları da muhtemeldir. Çünkü 1891 yılı *Annuaire Oriental* adresler listesinde her ikisinin adresi "Serkiz Balyan (mimar), Kirkor Nersisyan (banker) Beyoğlu Mis Sokak, 4 numara" olarak kayıtlıdır. Çırağan Sarayı'nın yapımı emaneten Serkiz Balyan'a verilmiştir³⁴².

Dolmabahçe Sarayı, Gümüşsuyu Kışlası, Zincirlikuyu Kasrı ve Çırağan Sarayı, Ortaköy'deki Zekiye ve Fehime Sultan Sarayları, Balyan ailesinin götürü usulü inşa ettiği tespit edilebilen yapılarındandır³⁴³.

Aksaray'daki Pertevniyal Valide Sultan Camisi'ni de Sarkis Balyan'ın tasarladığı bilinmektedir. Caminin mimarı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Doğan Kuban, pencerelerdeki neo-gotik üslubun Balyanlarda görülmediğini bu sebeple yapının mimarının Pietro Montani olduğunu aktarmaktadır. Nurcan Yazıcı, yapıda Montani'nin teorilerine uygun bir görünümün sergilenmesi, Montani'nin yapıyla bir şekilde ilgili olduğunu en azından, yapının tasarımına katkıda bulunduğunu bildirmektedir. Ahmet Lütfi Efendi Cami'nin açılışı ile ilgili Ahmet Lütfi Efendi, "(5 Nisan 1872) günü gâyet mutantan olarak resm-i küşâdı icrâ olunmuştur... Hizmet-i

³⁴¹ Selman Can, *aynı eser.* s.34-35.

³⁴² Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.151.

³⁴³ Oya Şenyurt, *aynı eser*, 208.

inşâiyyede bulunanlara alâ-mekâdirihim taltifât-ı aliyye icrâ buyurulduğu misillü Sermi'mâr Serkiz Bey'e murassa' bir kıt'a enfiye tabakası ihsân buyurulmuştur"³⁴⁴. Bilgisini aktarmaktadır. Caminin resmi açılışı sırasında Sultan Abdülaziz tarafından Serkiz Bey'e enfiye tabakası hediye edildiği bahsinden kaynakla, cami mimarının Serkiz Kalfa olması kuvvetle muhtemeldir.

Balyan Ailesinin tanınan son ferdi olarak **Simon Balyan** ismi geçmektedir. Garabed Amira'nın oğlu, Nikogos, Agop ve Sarkis'in kardeşidir. İstanbul'da 1846 yılında doğmuş ve 21 Aralık 1894 tarihinde ölmüştür. Hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Maçka Karakolhanesi'ni Sarkis Bey'le birlikte inşa ettiği etmiştir³⁴⁵. Bugün İstanbul Teknik Üniversitesinin kullanımında olan Maçka Silahhanesi ve hemen yanındaki karakol binası Sarkis Balyan'ın önemli uygulamalarından birisidir. 1873'te, masrafları Abdülaziz tarafından karşılanmak üzere, Maçka'da bir Esliahane inşasına karar verilmiştir. İki yıl gibi kısa bir sürede tamamlanan bina, neoklasik üslupta büyük boyutlu bir yapıdır³⁴⁶.

Balyan ailesinin saraya yakınlıkları sayesinde devlet kadrolarında istihdam edildiği ve bununla ilgili Saray'a ricacı oldukları görülmektedir. Simon Bey'in kendi ağzından yazılmış olan bir belgede Simon, küçük yaşından beri inşaat işlerinde hizmet ettiği ve zaten hizmet-i mimariyede oldukça bilgi sahibi olduğundan, şu aralık boşta olduğu için evlatları ve ailesiyle beraber sefil, perişan ve duçar olduğundan kendisine uygun bir işe yerleştirilirse Padişah hazretlerine hayatı boyunca ve gündüz duacı olacağını yazmıştır. Rumi takvimle 5 Teşrinievvel 1308 tarihi atılan istida altında rusumu-u maktua pulu üzerinde kulları Simon yazısı okunmaktadır³⁴⁷.

Simon Bey'in 1310 tarihli arşiv belgelerinde Serkiz Bey'in aracılığıyla Şehremaneti'ne yazılan bir belgede Simon Bey'in 2500 kuruş maaşla hendesehanede istihdam edilmesi kararı yer almaktadır³⁴⁸. Serkiz Bey'in saraya olan yakınlığı sayesinde aile fertlerinin istihdamı ve statülerinin de yükseltildiği görülmektedir. 27

³⁴⁴ Münir Aktepe, *a.g.e.*, Cilt 14, s.15.

³⁴⁵ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, s.321., BOA., HH., No: 17123 Maçka Karakolhanesi ile ilgili SerkizBey'in verdiği keşif defteri.

³⁴⁶ Nurcan Yazıcı, *a.g.e.*, s.161.

³⁴⁷ BOA., İ.HUS., Dosya No: 6, Gömlek No:1310 Ca039, Tarih: 14.5.1310.

³⁴⁸ BOA., DH.MKT., Dosya No: 2037, Gömlek No:112, Tarih: 3.06.1310.

Ramazan 1306 tarihli belgede Simon Bey'in rütbe-i haliyesi, saniye-i sınıf derecesine çıkarılmıştır³⁴⁹.

“XIX. Yüzyıl İnşaat Ortamında Balyan Ailesinin Rolü” başlığımızda; Balyan ailesinin mimarı olduğu bilinen bazı yapıların mimarı değil müteahhitleri oldukları, son dönem araştırmalarında Balyan ailesinin hiçbir ferdinin bilindiği gibi Paris'teki Ecole de Beaux Art'ta mimarlık eğitimi almadığı ancak ailenin mimari bilgilere de haiz çok yönlü bir karaktere sahip olduğu, XIX. yüzyıl inşaat sektöründe ortaya çıkan kurumsal ve sistemsel değişimlerin beraberinde gelen müteahhitlik mesleğinde etkin bir rol aldıkları ve ailenin girişimci özellikleri sayesinde inşaat sektöründe ün kazanmasını sağlayan belli başlı inşaat faaliyetlerini ele almış bulunmaktayız. Bundan sonraki kısımlarda aile tarafından kurulan ve Osmanlı'nın ilk inşaat şirketi olan Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye'nin kuruluşu, faaliyetleri ve şirketin lağvediliş sürecini inceleyeceğiz.

4.3. OSMANLI'NIN İLK İNŞAAT ŞİRKETİ: ŞİRKET-İ NAFİA-I OSMANİYE

Sarkis Balyan'ın Devlet-i Aliyye gözündeki itibarının bir hayli yüksek olduğu, gerek yurt içi gerekse yurt dışı bağlantıları sayesinde saray bağlantılarının kuvvetlendiği gözlemlenmektedir. Sarkis Kalfa, İnşaat sektöründe edinmiş olduğu bu itibar ve saygınlığı Osmanlı'nın ilk inşaat şirketini kurarak perçinleyecek ve yalnızca inşaat değil, nafiâ hizmetlerinin birçok alanında (demir yolu, deniz ulaşımı, maden arama) ihalaleler olarak mevcut mal varlığını kat be kat artıracaktır.

20.03.1873 tarihli bir belgede Ebniye-i Âliye Kalfası Sergiz Bey'in Şirketi Nafiâ-i Osmanî adıyla bir şirket teşkiline dair bir bilgi bulunmaktadır³⁵⁰. 27.03.1873 tarihli diğer bir belgede ise binalar için Avrupa'dan ithal edilen malzemeleri üretmek üzere Şirket-i Nafiâ-i Osmaniye adıyla imtiyazlı bir şirket kurulması için Ebniye-i Seniye Kalfası Serkiz Bey'in istidasının uygun olduğu ve şirketin kuruluş maksadı ile ilgili detaylı malumat verilmiştir. “...Serkiz Bey'in istidasında bulunduğu şirket

³⁴⁹BOA., i.DH., Dosya No: 1136, Gömlek No:88697, Tarih: 02.06.1310.

³⁵⁰ BOA.,İ.MMS., Dosya No: 45, Gömlek No:1918, Tarih: 21.01.1290.

*hakkında ifa eylediği layiha üzerine, şura-yı devletten tanzim olunan mazbata ancak hass-ı vükelada led'el-kiraat meallerinden müsteban olduğu vechile şirket-i mezkûrda mahal-i mahrusa-ı mülukanede her nev ameliyat-ı me'muriyeyi icra etmek inşa-ı lazimesini imal için destgah ve fabrikalar inşası münafi-i umumiyyeye müteallik sair mevadı vücuda getirmek maksadıyla...*³⁵¹ Sultan Abdülaziz Han'ın desteği ile kurulan Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye'nin ve diğer kurulacak şirketlerin tabii olacakları emr-i âli ile birlikte Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye nizamnâmesi 01.07.1873 tarihinde yazılmıştır.³⁵²

Devlet kaleminden bizzat yazılan nizamnâmenin yanında 1290 tarihli, matbu yazı ile basılan ve üzerinde "Lazkiye'de Tab olunmuştur" notu bulunan bir nizamnâme nüshası daha bulunmaktadır³⁵³. Resmi evrak ile matbaa basımı nizamnâmelerin, içeriği aynı olmakla birlikte matbaa basımı nüshada "suret-i ferman-ı hümayun" başlıklı bir girizgâh metni bulunmaktadır.

Nizamnâmenin Devlet-i Aliyye tarafından gönderilen ferman-ı hümayun kısmında, şirketin amaçları sıralanmıştır. Buna göre her çeşit ebniye inşasıyla kaldırım yapmak, kanallar inşa etmek, nehir ve çayların çevresini düzenlemek, bataklık kurutmak, padişaha ait arsalarda olmak üzere devlet arsalarına önemli yapılar bina etmekve arsa satış işlemleri ile ilgilenmek; taş, kereste, demir, tuğla, kiremit ve diğer inşaat malzemelerinin imalatını yapmak, demiryolları ve yol yapım inşası ve ve tamirâtı yapmak, ormanlardan kereste için ağaç kesmek ve inşaatla ilgili tüm detaylı işleri icra etmek olarak belirtilmiştir.

Yalnızca bina inşaatı, inşa malzemesi için fabrika değil, yol, köprü ve demiryolu da inşa edecek olan bu şirkete 35 yıllık imtiyaz verilmiştir. Şirket sermayesi, 1 milyon Osmanlı lirasından ibaret olup her biri onar liralık 100 bin hisseye bölünmüştür. Şirket, 6 kişilik bir ortaklar grubundan oluşmuştur. Şirket bünyesinde, aynı zamanda bu kurucu ortakların her birinin üye olduğu bir meclis

³⁵¹ BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 451, Gömlek No:3, Tarih: 28.01.1290.

³⁵² BOA.,İ.MMS., Dosya No: 46, Gömlek No:1972, Tarih: 05.05.1290.

³⁵³Nizamnâme Nüshası için bkz., Atatürk Kütüphanesi, Demirbaş No: Bel_Osm_0.03227, Yer no:1290 H.

³⁵³ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.162.

kurulmuştur. **Serkiz Bey** reis olmak üzere diğer kurucu üyelerin isimleri *Mösyö İstafanorali, Mösyö Kamara, Mösyö İstefanoviç, Mösyö Flori, Mösyö Alfred Vilkenson, İzzetlü İvan Efendi Şişmanoğlu'dur*. Serkiz Bey'in ortak olduğu isimlere dikkat edilirse Çırağan Sarayı'nın inşası sırasında maddi yetersizliklerden dolayı belirli oranda faizlerle devlete borç veren *İvan Şişmanoğlu ve Kamara'nın* şirket kumpanyasında yer bulmasının tesadüften ibaret olmadığı kesindir. Dönemin ünlü bankerleri olan hissedarlarla kurulan şirketin 1 milyon liralık sermayesi düşünüldüğünde Serkiz Balyan'ın dönemin koşullarında ne kadar büyük kazançlar elde ettiği ortaya çıkmaktadır.

Yapılar için Avrupa'dan ithal edilen inşaat malzemelerini üretmek için imtiyaz usulü kurulan şirket aynı zamanda borsaya bağlı olarak çalışmakta ve Osmanlı tahvillerinin değerini koruyan en emin mali kurumlardan biri olarak anılmaktadır³⁵⁴.

Serkis Kalfa'ya ait bu örnekler, XIX. yüzyılda gayrimüslimlerin zenginleşmek için hiçbir fırsatı kaçırmayışlarına, kendilerine gösterilen iyi niyet ve itimadı bile çoğunlukla bu yolda kullanışlarına, böylece hristiyan tebaanın kısa zamanda memleketin çok geniş çapta ticari hayatına, endüstriyel kuruluşların da bir kısmına hakim vaziyete gelişlerine, sömürücü bir ticaret burjuvası manzarası kazanışlarına ait ibret verici tipik misallerdir.³⁵⁵

Sarkis Bey'in, Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye'nin kuruluş amaçları arasında bulunan, Avrupadan getirilen inşaat malzemelerini Osmanlı'da üretmek için kuracağı fabrika ile ilgili hükümet tarafından kolaylık sağlandığı görülmektedir. Bu hususta 26.09.1873 tarihli bir belgede Şirket-i Nafiâ'nın inşası için iktiza eden fabrikaların Boğaziçi sahilinin Anadolu tarafında uygun bir yer bulunması³⁵⁶. 04.08.1874 tarihli bir başka belgede ise Şirket-i Nafiâ-i Osmaniye tarafından fabrika inşa olunmak üzere Boğaziçi'nin Serviburnu mahallinde Serkiz Bey'in seçecek olduğu yerlerin raporu sunulmuştur³⁵⁷. Tüm araştırmalarından sonra Sarkis Bey'in, İstanbul'un en

³⁵⁵ Mustafa Cezar, *a.g.e.*, s.117.

³⁵⁶ BOA.,ŞD., Dosya No: 2876, Gömlek No:6, Tarih: 3.08.1290.

³⁵⁷ BOA.,ŞD., Dosya No: 2407, Gömlek No:17,Tarih: 21.06.1291.

güzel yerlerinden birini fabrika inşa etmek amacıyla seçtiği görülmektedir. 18 Mayıs 1879'da Bâbiâli'ye sunduğu bir istidasında Serkiz Bey, Kuruçeşme açığında bulunan adanın kendisine terk edilmesini talep etmiştir³⁵⁸. Serkiz Bey'in Kuruçeşme adasına yönelik istidası ile ilgili yayınlanan 19 Ocak 1880 tarihli bir belgede, Sermimar Serkiz Bey'in Kuruçeşme açığında bulunan sığ mahallin etrafına rıhtım inşasıyla, üzerine imalat-ı nafiâya uygun bir fabrika yapılmak üzere kendisine terk ve temlik istidası üzerine gereğinin yapılması emri aktarılmıştır³⁵⁹. (EK-3) 18 Şubat 1880'de ise Serkiz Bey'in istediği olmuş ve Kuruçeşme açığındaki ada kendisine verilmiştir³⁶⁰. Mahalin Serkiz Bey'e verilmesi ile ilgili pek çok kaynakta Sultan Abdülaziz'in bu adayı kendisine "hediye" ettiği bilgisi geçmektedir; fakat işin aslı, bu bilgi ile kesinlikle örtüşmemektedir. Arşiv belgeleri ile açıktır ki; bu ada, Sarkis Bey'e fabrika yapması ve ada etrafına da rıhtım inşa etmesi şartıyla taahhüt edilmiştir. Fakat geçen süre zarfında ne ada üzerine fabrika ne de etrafına rıhtım yapılmıştır. İlgili inşaatların, devletin resmi evrakında taahhüt edilmesine rağmen yerine getirilmemesi ise dönemin idari anlamda yaşadığı boşluğun göstergesidir. Sarkis Bey, bu inşaatları gerçekleştirmediği gibi adaya üç katlı bir köşk inşa ettirerek yerleşir. Pars Tuğlacı, Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul'a gelen ünlü Rus ressam Ayvazovski'nin, 2 ay boyunca Sarkis Bey'in Kuruçeşme'de bulunan adacığındaki konağında ağırlandığını aktarmaktadır³⁶¹.

11 Kasım 1873 tarihli bir belgede Bandırma'dan Balıkesir'e ve oradan Kasaba'ya (Turgutlu), Mersin'den Tarsus'a, Tarsus'tan Adana'ya teminatsız demiryolu inşa etmek üzere 99 senelik imtiyaz ihsanıyla Serkiz Bey'e ihale edildiği anlaşılmaktadır³⁶². Devlet-i Aliyye'den imtiyaz alınmış olmasına rağmen demiryolu inşaatlarına bilinmeyen bir sebepten ötürü başlanmamıştır. Mersin-Tarsus-Adana Demiryolu inşaatına, Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde 1 Ocak 1883 tarihinde çıkarılan bir irade-i seniyye ile Osmanlı uyuğundan Mehmed Nihad ve Kostaki Teoridi isimli iki girişimci'ye verilmiştir. Aynı belgede Şirkete, *...İhsanıyla Dersaadet ve Bandırma beyninde dahi bilâimtiyaz vapur işletmesi için ruhsat*

³⁵⁸ BOA., İ.DH., Dosya No: 785, Gömlek No: 63793, Tarih: 20.05.1296.

³⁵⁹ BOA., ŞD., Dosya No: 100, Gömlek No: 11, Tarih: 9.02.1297.

³⁶⁰ BOA., İ.MMS., Dosya No:65, Gömlek No:3089, Tarih: 07.03.1297.

³⁶¹ Pars Tuğlacı, *Ayvazovski Türkiye'de*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983, s.53.

³⁶² BOA., İ.MMS, No:3344, Tarih: 21.02.1300.

verildiği görülmektedir³⁶³. 1870 yılında çalışmaları başlayan Haydarpaşa-İzmit demiryolu, yabancı şirketlere ihale edilmeden bizzat devlet tarafından yapılan ilk demiryolu olma özelliğini taşımaktadır. Abdülaziz Devri fen memuru olan Mojel Bey tarafından yapılan keşif raporunda toplam uzunluğu 90 km olarak belirlenen bu yol inşası, üç ana kısma ayrılarak taşeronlara devredilmiştir³⁶⁴. 21.07.1873 tarihli bir belgede, Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye'nin, İzmit demiryolunun 50 kilometrelik kısmının inşasına talib olduğu okunmaktadır³⁶⁵. Ancak yapılan araştırmalar neticesinde, bu hattın inşası ile ilgili şirkete ait verilmiş bir imtiyaz bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Şirketin, inşa işleri dışında kömür çıkarma imtiyazı elde ettiğine dair belgeler bulunmaktadır. Kastamonu vilayeti dâhilinde Bartın ve Cide kazalarında 40 yıl süreyle kömür çıkarma imtiyazını elde etmiştir. 20379 dönümlük arazinin sınırları, kuzeyde Dehrinç Tepesi, Deniz Tepesi, Kapu Dağı, Avret Kayası, Bekir Paşa Kayası; doğuda Alaçam tepesi; güneyde Sakalar Dağı, Gökçe Tepesi, Boğa, Bektensi ve Harib köyleri; batıda Laz Bekiroğlu Tepesi, Helvacıoğlu Tepesi ve Cerh tepesi arasındaki hattın oluşmaktaydı³⁶⁶. Serkiz Bey'in, şirket adına yapılacak olan kömür aramaları için Sinop ve Batum taraflarına personel gönderdiği ve gönderilen adamlara mani olunmaması gerekliliği konusunda Maliye Nezareti'ne yazılmış bir tezkire bulunmaktadır³⁶⁷. İmtiyaz metni içerisinde, kömür işletmesi yapılacak bölgeye bir liman ve bu limana uzanan bir şimendifer hattı yapma şartı yer almasına rağmen, Sarkis Balyan bu şartı yerine getirmemiştir.

Serkiz Bey'in aldığı imtiyazla birlikte başlayan kömür arama çalışmalarının hızlı bir şekilde sonuç verdiği görülmektedir. 10.03.1875 tarihli bir belgede, Cide-Pelit Ovası'nda kömür madeni bulan Serkiz Kalfa, maden aramaları sırasında birlikte çalıştığı Mehmet Mazhar Efendi'ye ödediği senedin Babıâli'ye takdimi sırasında, Mehmet Mazhar Efendi ile işlerinin kalmadığına dair arzihal bildirmiştir.³⁶⁸ Mehmet Mazhar Efendi ile ilgili arşiv belgelerinde krom ve kurşun madeni imtiyazı da

³⁶³ BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 468, Gömlek No: 25/26, Tarih: 20.09.1290.

³⁶⁴ Cemil Öztürk, "Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demiryolu", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, Edt., Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1995, s.271-281.

³⁶⁵ BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 459, Gömlek No: 27, Tarih: 25.05.1290.

³⁶⁶ BOA.,MV., Dosya No: 179, Gömlek No:78, Tarih: 16.9.1331.

³⁶⁷ BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 466, Gömlek No:96, Tarih: 27.08.1290.

³⁶⁸ BOA., ŞD., Dosya No: 2881, Gömlek No:42, Tarih: 12.02.1292.

aldığına dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca, Kastamonu vilayeti dâhilinde Kozkeçe mevkiinde bulunan kömür madeni imtiyazının 1872 yılında Mehmed Mazhar Efendi'ye verildiği ve Mazhar Efendi'nin Serkis Kalfa ile aynı yıllarda, Kastamonu dâhilindeki pek çok yerde ihlaleler aldığı anlaşılmaktadır³⁶⁹. Serkis Bey'in kısa süren iş ortaklığı neticesinde Mazhar Efendi ile işinin bittiği konusunda Babıâliyi haberdar etmesi, sektör içerisindeki rekabet ortamı hakkında ipuçları vermektedir.

II. Abdülhamit Han Dönemi'nde Sarkis Balyan ile ilgili 1882-1886 yılları arasında yapılan bir soruşturmada, inşa ettiği yapıların birçoğunda yolsuzluk yaptığı ve zimmetine para geçirdiği, 300.000 lirayı aşkın miktarda haksız kazanç elde ettiği ortaya çıkarılmıştır³⁷⁰. (EK-4) Soruşturmanın akabinde ise kömür madeni de dahil tüm mal varlığına el konulmuştur³⁷¹. Ancak 1888 yılında sarayın başhekimini Ermeni Mavroyani Efendi'nin aracılık etmesi ile Sultan II. Abdülhamid tarafından affedilmiştir³⁷². Sarkis Balyan'ın 1899 yılında vefat etmesi üzerine 15.07.1912 tarihli bir irade-i seniyyede ile Cide ve Bartın kazaları arasında müteveffa Serkis Balyan uhdesindeki kömür madeni imtiyazının 40 uzatılarak veresesine ihale edileceği ve uzatılan imtiyaz müddeti ile ilgili yeni mukavelenamesi tanzim edileceği bildirilmiştir³⁷³.

Necdet Sakaoğlu, maden işletmesinin Sarkis Balyan'ın varisleri tarafından devraldıktan sonra, Amasra Boztepe'de bulunan Romalılardan kalma antik sur kulelerinin 1911'de sökülerek Büyük Liman mendireğinin yapımında kullanıldığını belirtmiştir. 1873'te Amasra ve Cide kömür yataklarının imtiyazını kırk yıl süreyle elde eden Serkis Balyan'ın taahhütleri arasında bir mendirek yapımı da vardı, fakat ocaklar yeterince çalıştırılmadığından bu iş yapılmamıştı, ölümünden sonra varisleri, imtiyaz süresinin dolmasına yakın hükümete başvurarak aile imtiyazını yenilettiler. Mukaveleye, eski şartnamede yazılı liman ve şimendifer imtiyazının'da konulması için, yoğun girişimlerde bulundular. Konu, İstanbul'da Sadaret, Ticaret ve Ziraat Nezaretleri, Şura-yı Devlet gibi yüksek kademelerde uzun görüşmelere konu oldu.

³⁶⁹ BOA., ŞD., Dosya No: 498, Gömlek No: 19, Tarih: 22.05.1289.

³⁷⁰ BOA., YPRK.AZN., Dosya No: 2, Gömlek No:49, Tarih: 13.10.1303.

³⁷¹ BOA., YPRK.HH., Dosya No:13, Gömlek No:22, Tarih: 19.06.1301.

³⁷² BOA., Y.MTV., Dosya No:54, Gömlek No:38, Tarih: 09.02.1309.

³⁷³ BOA., MV., Dosya No:227, Gömlek No:155, Tarih: 29.07.1330.

Bu arada Balyan ailesi de bir olupbitti hazırlamak düşüncesiyle ve önceki sürenin dolmamasından yararlanarak sözü edilen mendireği, kaleleri ve tarihi eserleri sökerek inşa etti. Nihayet 1913'te “*mezkûr kömür madeni ile dekovil hattı temdid ve liman inşası, Sarkis Bey ve vereselerinin bir kusurları söz konusu olmadığı surette yapılamadığı ve imtiyazdan da bir fayda sağlayamadıkları dikkate alınarak dekovil hattının, liman yapımı ile birlikte kömür imtiyazının kırk sene daha varislere ver hattın yalnız kömür nakline mahsus, limanın ise nakliyatı kolaylaştırmak maksadına yönelik bulunması dekovil hattının güzergâhının Devletçe tayin edilmesi, liman projesinin de varislerce hazırlanıp Ticaret Nezareti'ne tevdi edilmesi...*” yeni imtiyaz sözleşmesine yazıldı³⁷⁴.

04.01.1921 tarihli bir belgeden, Sarkis Balyan'ın varisleri olan Leon Balyan ve Mimar Leon tarafından Cide ve Bartın kömür madeni hisselerinin, Şirket-i Ticariye ve Sanayiye ve Maliye Osmanlı Anonim Şirketi'ne devr ve ferağ edildiği anlaşılmaktadır³⁷⁵.

Sarkis Kalfa'nın, Kastamonu çevresi dışındaki kömür madenlerinin imtiyazını almak için çaba gösterdiği anlaşılmaktadır. Sarkiz Bey, bugün, Bulgaristan sınırları dahilinde bulunan Tırnova'ya bağlı Trabna ve İlina karyelerindeki maden kömürü çıkarılması imtiyazının Şirket-i Nafiâ-i Osmaniye'ye verilmesi için 17.11.1873 tarihinde talepte bulunmuştur³⁷⁶.

Serkiz Bey'in şirket kurulduktan sonra tamirat işlerine de baktığı anlaşılmaktadır. 1894 senesinde İstanbul'da meydana gelen deprem, il sınırları içinde 474 kişinin ölümüne, 482 kişinin yaralanmasına, 387 dayanıklı yapı ve 1087

³⁷⁴ Necdet Sakaoğlu, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, Zonguldak Valiliği Yayınları II, İstanbul 1987, s.162.

³⁷⁵ BOA., BEO., Dosya No: 4669, Gömlek No: 350172, Tarih: 24.04.1339.

³⁷⁶ Ancak kendisinden 7 ay önce devrin İdare-i Nehriye Reisi Dilaver Paşa'nın Tırnova Kömür Madeni imtiyazının kendisine verilmesi istediği anlaşılmaktadır.1867 yılında Ereğli Kömür Maden-i Hümâyûnu yöneticiliği yapan Dilaver Paşa'nın bir süre sonra İdare-i Nehriye başkanlığına getirildiği ve kendisinin girişimleri ile Tırnova'daki kömür madenin Tuna Nehri Yönetimince işletildiği anlaşılmaktadır.

(BOA.; A.MKT.MHM., Dosya No: 452, Gömlek No: 46, Tarih: 9.02.1290, A.MKT.MHM., Dosya No: 372, Gömlek No: 96, Tarih: 13-09-1283, İ.MVL., Dosya No: 133, Gömlek No: 5705, Tarih: 20.5.1290).

ev, 299 dükkânın büyük ölçüde hasar görmesine yolaçmıştır³⁷⁷. Depremin ardından 08.08.1894 tarihinde Şehremanetine *Hareket-i arzdan düçar-ı hasar olan bi'l-cümle emakin-i emiriyenin sürat-i kâmile ile icra-yı tamiri ve Sermimar Serkez Bey maiyyetine icabı kadar memur ve kalfa tayin edilmesine dair bir yazı gönderilmiştir.*

4.3.1. Sarkis Balyan'ın Yolsuzluk Soruşturması ve Paris'e Kaçışı

Sarkis Balyan'ın Şirket-i Nafiâ-ı Osmaniye'nin kuruluşu birlikte artan şöhreti, tüm ihtişamı ile devam ediyorken 1880 yılında hakkında yolsuzluk soruşturması açıldı. Esasında 1880 yılına gelmeden önce, 1878 yılında Sarkis Balyan'a "sermimarlık payesi" nin verildiği belge de maaşının bir aralık kesildiği bilgisine ulaşılmaktadır. (...bir aralık kat olmuş olan maaşının kemakân ifa kılınması şerefsünuh ve sudur buryulan iradei seniyye...) Mustafa Cezar'a göre Sarkis Kalfa'nın maaşı 1877'de kesilmiştir. Sebepsiz yere maaşı kesilemeyeceğine göre Sarkis'in bir kusurunun bulunması, padişahın yazısına rağmen 2 yıl müddetle ödenmemesi ise ortada kanun ve mevzuatla çatışan pek önemli bir yönün mevcudiyeti gerektiriyordu. 1878 yılına ait belgelerde (BOA, İMM, No:2797, İDH., No: 63427), Sarkis Balyan'ın yaptığı birkaç yüz bin liralık geniş inşaat işleri için araştırma komisyonu kurulduğuna, komisyonun hazırladığı raporlarda taahhütlerin tam yerine getirilmediğine, ayrı ayrı inşaat komisyonlarınca yapılan keşifler arasında fiyat farklarının bulunduğu, bu sebeple inşaatı yürüten Sarkis'in istediği paranın ödenemeyeceğine dair geniş tafsilat vardır³⁷⁸.

Sultan Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra Çırağan Sarayı ile olarak Abdülaziz döneminden kalan hesapların kontrolü amacıyla 1880 yılında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun oluşturulmasının sebebi sarayın yapımında çalışan işçilerin ve bazı esnafın ücretlerini halen alamamalarından dolayı yaptıkları başvurulardı. Sarayın müteahhitlerinden Nersisyan Kirkor 1871 senesinden kalan

³⁷⁷Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Ankara 1997, s. 171.

24.009.522 kuruş alacağıının dokuz yıldır ödenmediğini, bu yüzden kendi borçlarını da ödeyemediğinden dolayı ticari itibarının kalmadığından bahsediyordu³⁷⁹.

Çırağan Sarayı yolsuzlukları tahkikatında inşaatın başlangıcı olan 20 Ocak 1863'ten sona erdiği tarih 27 Eylül 1871'e kadar inşaat için yapılan harcamalara dair tutulan defter ve kayıtlar incelenmiş 8 Nisan 1881 tarihinde tamamlanmıştır. Tamamlanan raporda ortaya çıkan sonuç ise bir hayli şaşırtıcıdır. Toplam harcama 237.739.316 kuruş 39 paradır. 11 Şubat 1879 tarihine değin toplam harcama miktarının 227.680.55 kuruşunun ödendiği, geri kalan borcun 10.48.761 kuruş 38 paralık kısmının ödenmediği anlaşılmıştır. Kereste masraflarının toplam tutarı 13.833.634 kuruştur, bu borcun 7.290.356 kuruşu ödenmiş olup, 6.061.800 kuruş ödenmemiştir. Saray müteahhitlerinden Nersisyan Kirkor'un 16 Ekim 1880 tarihli beyanında 24.009.522 kuruş alacağı olduğuna dair matlubunun da abartılı olduğu anlaşılmıştır. Kirkor'a ödenecek meblağ 2.409.522 kuruş olarak tespit edilmiştir. Araştırmanın en önemli sonucu ise Sarkis Balyan ve Kirkor'un Çırağan Sarayı inşaat defterleri ile ilgili sahte defter düzenledikleri ve zimmetlerine yaklaşık 220.00 liraya yakın para geçirdikleri anlaşılmıştır³⁸⁰.

29 Nisan 1888 tarihli belgede Sarkis Balyan'ın soruşturma sürerken kaçarcasına İstanbul'u terk etmiş ve Paris'e kaçmıştır. Konu ile ilgili komisyon yöneticisi Hasan Fehmi Paşa'nın Hazine ve Eski Sermimar Serkiz Balyan arasında geçen hesaplarda, Balyan'ın borçlu ve haksız olduğu ortaya çıkınca hastalığını mazeret göstererek *adeta firar suretiyle Dersaadet'i terk etmiş*, Parise gittikten bir süre sonra, İstanbul'a dönmek için padişahтан müsaade istediği ancak devlet tarafından sürgüne gönderilmesi ve uzaklaştırılması söz konusu olmadığı için müsaade-i seniyye'ye ihtiyaç olmadığı anlatılmaktadır. Konu; Fransız Sefareti'ne bildirilerek Balyan'ın İstanbul'a dönmesi kendi kararına bırakıldığı anlaşılmaktadır³⁸¹.(EK-5)

³⁷⁹ Selman Can, *Belgelerle Çırağan...*, s. 34-35.

³⁸⁰ BOA, Y.MTV, Dosya No:6, Gömlek No: 5, Tarih : 08.05.1298, Ayrıca bkz. Selman Can, a.g.e., s.36.

³⁸¹ BOA., İ.DH., Dosya No: 1078, Gömlek No: 84586, Tarih: 17.8.1305.

Yalnızca Çırağan Sarayı yolsuzlukları değil, Abdülaziz zamanında Serkiz Balyan tarafından yapılan tüm inşaatların da masrafları listelenmiştir. Buna göre Maçka'daki karakol binası, Eslihanenin pencere şebekeleri, Zincirlikapı Kasrı'nın inşaat masrafı ve kasrın ek yapıları olan mutfak, demir kuşluk, arabalık ve güvercinliğin inşaat masraflarının çıkartıldığı belgede çıkarılan bu bedeller, Çırağan Sarayı'ndaki yolsuzluğuna sayılarak Serkiz Balyan'a ödenmemiş, borçlarından düşülmüştür³⁸².

Sultan Abdülhamid devrinde yaptığı yapıların da araştırıldığı komisyon raporunda Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminde yaptığı yapılardan toplam 300.000 lirayı aşkın miktarda parayı zimmetine geçirdiği ortaya çıkmıştır³⁸³.

Sarkis Balyan'ın yaptığı yolsuzluklar ve zimmetine para geçirme davalarıyla Cinayet Mahkemesi'nde yargılanmıştır. Bu belgelerde kendisinden sabık sermimar olarak bahsedilmektedir. Mahkeme, Serkiz Bey'i zimmetine geçirdiği paraları ödemeye ve 4 yıl hapse mahkûm etmiştir. Bununla ilgili de tüm emlakinin haczedilerek, satılması kararı çıkarılmıştır. (19.06.1884)³⁸⁴.

Sarkis Balyan 1899'da Kuruçeşme Adası'ndaki evinde öldüğünde büyük inşaat yolsuzluklarını da ardında bırakmıştır. 1882 yılı başlarında Çırağan Sarayı'nın inşaatında çalışanların, on yılı aşkın bir süredir yapının müteahhitleri olan Sarkis Balyan ve ortağı Nersisyan Kirkor'dan ücretlerini alamamaları üzerine saraya yaptıkları şikâyetler sonucunda açılan soruşturmada iki yüz yirmi bin lira yolsuzluk tespit edilir. Soruşturmanın başlatılmasından sonra Sarkis Balyan böbrek rahatsızlığı gerekçesiyle Sultan II. Abdülhamid'den özel bir izin alarak tedavi olmak için Paris'e gitmiştir. Davayı yürüten Müdde-i umumi (savcı) Abdülatif Efendi, Sarkis Balyan'ın Paris'ten ortağı Nersisyan Kirkor'a gönderdiği Ermenice bir mektubu ele geçirip tercümesini dava dosyasına koymuştur. Belgede *ortağından inşaat kayıtları için sahte defter düzenlemesini istemesinin yanında, bir başka ilginç husus ise Sarkis*

³⁸² BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:1, Gömlek no:40.

³⁸³ BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:2, Gömlek no:49, Tarih: 17.10.1303.

³⁸⁴ BOA., Y.PRK.AZN., Dosya no:2, Gömlek no:22, Tarih: 25.08.1301.

Balyan'ın Türkçe bilmiyor oluşudur. Bu mektup şöyledir: (BOA.Y.EE. No:2361/35.)³⁸⁵

"Paris 28 Mayıs 1882 Rifatlı Kırkor Efendi"

*10 Mayıs 1882 ve 22 Mayıs 1882 tarihiyle gönderdiğin mektub ve defter şimdi 28 Mayıs'da elime yetişti. Ve vakit kaybetmeyerek imzaladım ve mühürledim bugün postaya gönderdim. Mektubun içinde yazmış idim ki komisyona gönderdiğim defterimin içinde ne imza ne mühür var ise tıpkısını bu yeni gönderdiğim defterin içine dahi koyayım. Fikrimde kalmamış olduğu için imzamı Ermenice kurufat ile koydum ve altına benim resmi ser mimar-ı devlet mührümü koydum. Eğer ister isen değiştireyim ol vakit bana yaz ki tophanenin mührünü koy yahut sermimar-ı devlet mührü koy ve defteri mezkûru yeniden bana gönder ve derakib mühürlerim ve yollarım. Şimdi senin fikrini açmak için sana bir şey teklif edeyim bunun üzerine iyi düşün eğer ister isen. **Haçik'in ve Avadis'in yanlarında bulunan defterleri mahv etmek, yeniden bir defter yapmalı ve o yapılan defterin içinde mukaddem bana verilmiş olan defterlerinizden zikr etmeyiniz.** Öyle bil ki Haçik ve Avadis kendi kendileri yanından ve kendilerinden bu defterleri yapmış olsunlar ve senin imzanı da kalpazanlık ile yani takliden koymuş olsunlar lakin şimdiki bana gönderdiğin defterin içinde takdir edersin ki Haçik'in ve Avadis'in yanındaki defterler senin bana vermiş olduğun kendi muhasebesinin defterieridirler ve kaybolmuşlar. Anın için ben zannederim ki bu yeni defter bize faydalı olacak yerine bize ziyarı vardır Türkçe hurufatla mektupların karşılığını eğerçi uzun olursa mektubun mealini Ermenice hurufat ile Karakine'ye yazdır ki ben de ne maddesi için imza koyacağımı anlarım şimdiye kadar bana gönderilmiş olan Türkçe yazı ile evrakların kaffesini mühürledim ve tarafına gönderdim lakin içinde ne olduğunu bilmem yalnız senin tarafından gönderilmiş olduğu için emniyet ettim ve imzamı koydum sen iyi bilirsin ki ne asır içinde yaşıyoruz ve başıma neler geldi Karakin 'e söyle benim tarafımdan zat-ı şahaneye takdim olunacak bir arzuhal yazsın ve bana*

³⁸⁵ Selman Can, *Bilinmeyen Aktör...*, s.94-95.

anı gönder ki mühürleyeyim ve ben doğrudan doğruya zat-ı şahaneyeye göndereyim. Lakin arzuhal çok uzun olmasın çünkü zat-ı şahane okumaz. Arzuhalim meali şu olacak birinci benim kendisine olan muhabbetim ve sadık bendesi olduğum, ikinci hastalığım hasebiyle Avrupa'ya gitmem için bana irade buyurmaları ile beni ölüm pençesinden kurtardığı, üçüncü burada bulunduğum iki ay müddet içinde eğer kendisine bir hizmette bulunmak lazım ise bana irade buyursun ki der-akib icra edeyim. Bu yazılacak arzuhalin kopyasını Ermenice hurufatla bana gönder ki ben de okuyayım. Ben burada yeniden biraz keyfimi bozdum lakin hekim bir şey değil diyor. Çektiğin hastalığın neticesidir ve lazım gelir ki kendine iyi bakasın ve kökden bu hastalığın önünü alasın zira olabilir ki yeniden taş peyda olsun. Almanya suları sana iyi gelmez dedi Dişi'ye yahut Nis'e gitmelisin veyahut eğer Almanya ya gidecek olur isen Karspan'a gidesin dedi sağ ol. İmza Sarkiz Balyan

El konulan mal varlığı içerisinde, 1883 yılında İcadiye Çamlıca Caddesi'nde bulunan 5.000 adet çeki taşı da bulunmaktadır. Bu taşların aile fertleri tarafından, İcadiye'de inşa olacak kiliseye satılması girişimine Hazine-i Hassa Nezareti tarafından engel olunmuş ve hacze dâhil olduğu bildirilmiştir³⁸⁶. Serkiz Bey'in 300 bin lirayı aşkın miktarı zımmetine geçirmiş olduğu, devletten bir alacağının olmayacağı, hatta şu vaziyette Hazine-i Hassa-ı Şahane'nin, *Serkiz Bey'den 700 bu kadar bin lira ve kendilerinin istidalarına göre amele ve saire dahi 31.000 lira kadar alacaklı görünmüştür*. Bu şartlardan ötürü de tüm mal varlığına el konulması ve alacaklılara ödenmesi kararı alınmıştır. Serkiz Bey'in mallarının değeri ve alacakları toplandığında ancak 25.000 lira elde edilebilmektedir³⁸⁷.

Serkiz Bey'in haczedilen mal varlığı arasında Abdülaziz tarafından fabrika ve rihtim yapması için verilen ancak bu inşaatları taahhüt etmesine rağmen yerine getirmeyip özel mülk olarak kullandığı ve 3 katlı olarak inşa ettiği Kuruçeşme Adası açığında bulunan köşkü de dâhil edilmiştir. 31 Mart 1902 tarihli bir belgede Kuruçeşme'de Sultan Abdülmecit Vakfı'na ait olan ve Serkiz Bey'e senevi mukataalı

³⁸⁶ BOA., Y.PRK.HH., Dosya No:12, Gömlek No: 18, Tarih: 29.05.1301.

³⁸⁷ BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:2, Gömlek no:49, Tarih: 17.10.1303.

olarak verilen hanenin, vefatı üzerine mahlûl kalması ve vergi borçları da bulunması sebebiyle anahtarının Bahriye Nezareti'ne teslim edildiği bildirilmiştir³⁸⁸.

15.04.1884 tarihli bir belgede Sarkis'in; Mösyö Krivas, Mösyö Hayman ve Mösyö Vivoda isimli şahıslara da borçlu olduğu, Galata'daki depozito mağazasının, Mösyö Hayman namına hacedildiği ve Kastamonu Vilayeti Kapusu Köyü'nde bulunan kömür madeni temettunun Mösyö Krivas namına ve zimmet-i mahkumesinin ödenmesi için emlak ve akarının hacedildiği ifade edilmektedir³⁸⁹.

Sarkis Bey, 1891 yılında Paris'ten İstanbul'a gönderdiği bir mektupta maddi sıkıntılarının bir hayli arttığını, Paris Sefareti tarafından onaylanan 150.000 Franklık senedi faizi çok yüksek olduğu için 10 senedir ödeyemiyor olduğunu, Beyoğlu'nda bulunan evini satmak zorunda kaldığını Hazine-i Hassa'ya beyan etmiştir. 13.09.1891 tarihli Hazine-i Hassa Nezareti tarafından yazılan bir belgede Sermimar Sarkis Bey'in emlakının kendisine teslimi edilmesine dair irade buyrulduğundan, emlak ve akarına müdahaleye gerek kalmadığı bilgisi verilmektedir. İşin ilginç tarafı II. Abdülhamid Han'ın, Sarkis Kalfa'yı affetmesi için aracı olan ismin, sarayın başhekimisi Rum Mavroyani Paşa olmasıdır³⁹⁰.

Affedildikten sonra tüm emlak ve akarı gibi Kuruçeşme adasındaki köşkü de iade edilen Sarkis Balyan 1899 yılında bu evde ölmüştür. Pars Tulacı, Kuruçeşme Adası'nın Sarkis Bey'in ölümünden sonra varisleri tarafından Şirket-i Hayriye Vapur işletmesine kiralanarak uzun yıllar kömür deposu olarak kullanıldığını ifade eder³⁹¹. Galatasaray Spor Kulübü, bu adayı 1957 yılında satın almış ve Su Ada ismini almıştır.

El konulan bir diğer varlık da Bartın ve Cide Maden kömürü işletmeleri idi, fakat Sarkis Balyan'ın 1899 yılında vefat etmesi üzerine 15.07.1912 tarihli bir irade-i seniyyede ile Cide ve Bartın kazaları arasında müteveffa Serkez Balyan uhdesindeki kömür madeni imtiyazının 40 uzatılarak veresesine ihale edileceği ve uzatılan

³⁸⁸ BOA.,DH.MKT., Dosya no: 463, Gömlek no:10, Tarih: 21-12-1319.

³⁸⁹ BOA.,Y.PRK.HH., Dosya No: 13, Gömlek No: 22, Tarih:19-06-1301.

³⁹⁰ BOA.,Y.MTV., Dosya No: 54, Gömlek No: 38, Tarih: 09.02.1309.

³⁹¹ Pars Tuğlacı, *a.g.e.*, 240.

imtiyaz müddeti ile ilgili yeni mukavelenamesi tanzim edileceği bildirilmiştir³⁹². 04.01.1921 tarihli bir belgeden, Sarkis Balyan'ın varisleri olan Leon Balyan ve Mimar Leon tarafından Cide ve Bartın kömür madeni hisselerinin, Şirket-i Ticariye ve Sanayiye ve Maliye Osmanlı Anonim Şirketi'ne devr ve ferağ edildiği anlaşılmaktadır³⁹³.

Serkiz Balyan'ın bu olaylardan sonra zimmetine geçirdiği paranın nereye harcandığı veya nerede saklandığını sorgulayan bir belgeye rastlanmamıştır. Adli işlemler kendisi yurt dışındayken gıyabında çözümlenmeye çalışılmıştır. Burada en dikkat çekici nokta Balyan'ın inşaat etkinliğini sona erdiren bir yasaklamayla da karşılaşmamasıdır. Kendisinin “Sermimar” olarak anılması için karar çıkartmayı başaran, tek saray ya da padişah mimarı olan Serkiz Balyan'ın, imparatorluğa geri döndükten sonra Yıldız Sarayı'nın bazı bölümlerinde çalıştığı bilinmektedir. Ama en önemlisi, 1890 yılında sultanlar için inşa edilecek olan Ortaköy Sahil Sarayları'nın müteahhitliğini üstlenmesidir³⁹⁴.

Çırağan Sarayı yolsuzluğu ile birlikte, Sarkis Balyan tarafından yapılan diğer tüm yolsuzlukların ortaya çıkması sonucu, Balyan ailesinin fertlerinin maddi sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Nitekim Nikogos Balyan'ın işsiz kaldığı ve farkirlik içinde olduğunu belirten bir evrakta kardeşi Simon'un vefatından kalan 1500 kuruş maaşla görevli olduğu hendesehanede görevlendirilmesi kararı alınmıştır³⁹⁵.

³⁹² BOA., MV., Dosya No:227, Gömlek No:155, Tarih: 29.07.1330.

³⁹³ BOA., BEO., Dosya No: 4669, Gömlek No: 350172, Tarih: 24.04.1339.

³⁹⁴ Oya Şenyurt, *a.g.e.*, s.155.

³⁹⁵ BOA., YMTV., Dosya no:269, Gömlek no:76, Tarih: 10.10.1322.

5. SONUÇ

Son Dönem Osmanlı Mimari Anlayışının Sosyal Yapıya Ve Mimarlık Kurumuna Etkileri konulu tez çalışmamızda mimari ve sosyal yapı arasındaki ilişkinin klasik ve geç dönemdeki yasımları ele alınmıştır. Sosyal hayata yön veren mimarlık mesleğinin XIV. ve XVI. yüzyıllarda Türk Osmanlı toplumundaki yeri ve önemi vurgulanmıştır. Sarayın, yani siyasi erkin hizmetinde çalışan bu kurum, varlığını sürdürdüğü müddetçe içinde bulunduğu dönemin; siyasi, kültürel ve sosyal yapısını maddi kültür kalıntıları olan eserlerine işlemişlerdir.

Geleneksel ve İslami öğretiler çerçevesinde teşkilatlanmış klasik Osmanlı Şehir yönetimi, XIX. yüzyılda Devlet-i Aliyyenin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda çok yönlü girdiği değişim ve dönüşüm sürecinin getirilerine paralel olarak revize edilmiştir. Tanzimatla birlikte temelleri atılan modern belediyeçiliğin ilk adımları olan, nezaretlerin kurulmasıyla; genelden özele, büyükşehirden taşraya ülkenin hemen her yerindeki idari organizasyonların değişim ve dönüşümü gerçekleşmiştir. Bilhassa Payitaht İstanbul'da XIX. yüzyılda meydana gelen demografik, sosyal ve ekonomik dönüşümler, İstanbul'un klasik Osmanlı şehri olma özelliğinin çok dışında yeni bir kent dokusu kazanmaya başladığı bir süreçtir. Galata ve Pera bölgesinden Levanten ve yabancıların ekonomik üstünlük kazandığı bu yeni dönemde, konut değişikliğinin öncüsü apartman kültürünün sosyal hayata girmesi ile birlikte, Osmanlı toplumu için yeni bir yaşam kültürü ortaya çıkmıştır.

Bu değişimin en önemli faili olan Mimarlık kurumuHassa Mimarlar Ocağında özellikle XIX. yy'da meydana gelen deformasyon, ocak ve mensupları üzerine yapılacak değişikliği mecbur kılıyormuştur. Ocak görevlilerinin içinde bulunduğu başboşluk, rüşvet, yolsuzluk ve ehliyetsizlik sebebiyle görevi ve sorumluluklarını yerine getirmeyen Hassa Mimarlar Ocağı kaldırılarak, şehreminliği ile birleştirilip 1831'de Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adı ile yeniden kuruldu.

Tanzimatla birlikte temelleri atılan modern belediyeçiliğin ilk adımları olan, nezaretlerin kurulmasıyla; genelden özele, büyükşehirden taşraya ülkenin hemen her yerindeki idari organizasyonların değişim ve dönüşümü gerçekleşmiştir. Bilhassa

Payitaht İstanbul'da XIX. yüzyılda meydana gelen demografik, sosyal ve ekonomik dönüşümler, İstanbul'un klasik Osmanlı şehri olma özelliğinin çok dışında yeni bir kent dokusu kazanmaya başladığı bir süreçtir. Galata ve Pera bölgesinden Levanten ve yabancıların ekonomik üstünlük kazandığı bu yeni dönemde, konut değişikliğinin öncüsü apartman kültürünün sosyal hayata girmesi ile birlikte, Osmanlı toplumu için yeni bir yaşam kültürü ortaya çıkmış bulunuyordu. XIX. Yüzyılın Osmanlı Başkenti; yalnızca idari alanda değil, mimarisi, imar faaliyetleri, sokakları, yolları, kafeleri, ticarethaneleri, sağlık sektörü ile bütüncül bir değişime uğramıştır. Bu yenilikler, sosyal hayatın da artık köklü bir değişime uğradığının önemli bir kanıtı haline gelmiştir. Yüksek beden duvarlı, mahremiyet felsefesi ile örülü klasik Osmanlı evinin yerini apartmana bırakmasıyla, erkek egemen ve dindar toplum yapısı üzerine külliye etrafında şekillenen şehirlerde günlük yalamı da etkiliyordu. Yüksek duvarların dışının namahrem sayılması anlayışı yerini; kadın-erkek ilişkilerinin konut dışına taşmasına ve kadının yüksek duvarların dışına çıkmasına bırakmıştır.

Mimari de ve dolayısıyla sosyal hayattaki değişikliklerin aktörleri olan mimarlar ise çalışmamızın son bölümünde yer bulmuştur. Mimari faaliyetleri düzenleyen resmi kurumların yanında artık müteahhitlik denilen yeni bir meslek ortaya çıkmıştı. Müteahhitlik sistemi içinde serbest mimar bürolarının da yer bulmasıyla şehir imarı, artık saray gözetiminde tek elden yürütülmüyordu. Bilhassa son dönem serbest ve devlet gözetiminde çalışan mimarların Avrupa'dan getirilmesi ya da gayrimüslim tebaadan seçilmesi de yine Batılılaşma çabalarının bir sonucu olmuştur.

Bu bağlamda Osmanlı'nın tanınmış simalarından Balyan Ailesinin bu mimari ve sosyal dönüşüme etkileri de son bölümde ele alınmıştır. Osmanlı'nın ilk inşaat şirketini kuran Balyan Ailesinin yapmış olduğu ve yaptıkları düşünülen eserler incelenmiş, şirketin götürü usulü ile tamamladıkları inşaat faaliyetleri arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

İnceleme neticesinde Balyanlar'a atfedilen bazı mimari eserlerin gerçek mimarlarının farklı isimleri oldukları sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- AFYONCU, Fatma, *XVII Yüzyılda Hassa Mimarları Ocağı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, I. Baskı, Ankara 2001, s.10
- AĞAR, Serkan, “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, *TBB Dergisi*, Sayı 73, 2007, s. 372-432
- AĞIR, Aygöl, “Balyanlar’ın Eğitimleri Üzerine Notlar”, *Afife Batur’a Armağan*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 65-71
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Belediye Teşkilatı ve Belediye Kanunları*, OSAV Yayınları, İstanbul 2005.
- AKIN, Nur, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul 1998.
- AKOZAN, Feridun, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyanlar Adlı Kitap ve Gerçekler*, İstanbul 1983.
- AKPOLAT, Servet, *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1991.
- AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- AKYILDIZ, Ali, “Meclis-İ Vala-yı Ahkam-ı Adliyye”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, Ankara 2003, s. 250-251
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Yay.Haz., Sami Önal, İletişim Yayınları, İstanbul 1998,
- ARTIKOĞLU, Pınar, “Batılılaşma’nın Osmanlı Aile Yaşamındaki İzleri”, *Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik -38. İcanas Kongresi Bildirileri*, C.I, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.47-58
- ASLANAPA, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1986,
- ATASOY Nurhan, *Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yedigâr-ı İstanbul*, İstanbul: Akkök Yayınları, 2007.

- ATSIZ, Hüseyin Nihal, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, I. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- AYDIN, Mahir, “Faş Kalesi”, *Osmanlı Araştırmaları VI*, İstanbul 1986, s. 67-138.
- BAKIR, Batül, *Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul’da Etkileri*, Nobel Yayınları, İstanbul 2003.
- BATUR, Afife. “Art Nouveau Mimarlığı ve İstanbul”, *Mimari Akımlar*, Cilt I, YEM Yayınları, İstanbul 1996, s. 94-117.
- BATUR, Afife, ”Dolmabahçe Sarayı’nda Bir İngiliz Mimar William J. Smith ve Camlı Köşk”, *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı 8, İstanbul 2011, s.9-21.
- BAYSUN, Cavit, “Mustafa Reşit Paşa’nın Siyasi Yazıları”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 11/15, İstanbul 1960.
- BEYDİLLİ, Kemal, “III. Selim Devrinde Verilen Bazı Muaf Ve Müsellemlik Beratları Hakkında: Foti Kalfa’nın Beratı” *Osmanlı Türk Diplomatigi Semineri (30-31 Mayıs 1994)*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995. s. 75-89.
- BOZKURT, Gülçin, “19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekân Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi”, *Journal of the Faculty of Forestry, Istanbul University* 2013, 62(2):37-70.
- CAN, Cengiz, *İstanbul’da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1999.
- CAN, Selman, *Belgelerle Çırağan Sarayı*, Kültür Bak. Yayınları, Ankara 1999.
- CAN, Selman, “Kırımlı Mahmut Ağa”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, Ankara 2002, s. 465-466
- CAN, Selman, *Osmanlı Mimarlık Teşkilatının XIX. Yüzyıldaki Değişim Süreci ve Eserleri İle Mimar Seyyid Abdülhalim Efendi*, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002.
- CAN, Selman, “Son Dönem Osmanlı Mimarlığında Ermeniler”, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, Cilt IV, Erciyes Üniversitesi Yayını, Kayseri 2007, s. 235-244.

- CAN, Selman, “Son Dönem Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı”, *Sanat Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, Sayı 12, 2007, s.106-115.
- CAN, Selman, “XIX. yy’da Osmanlı Mimarlığının Teşkilat Yapısı ve Balyanlar”, *150.yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu*, Cilt I., Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul 2007, s.64-78.
- CAN, Selman, *Bilinmeyen Aktörleri ve Olayları ile Son Dönem Osmanlı Mimarlığı*, Erzurum İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İstanbul 2010.
- CAN, Selman, “Sultan Abdülmecid Dönemi Mimarlık Örgütünün Yapısı ve İşleyişi”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi*, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s.422-437.
- CANSEVER, Turgut, *Osmanlı Şehri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- CEBECİ, Dilaver. *Tanzimat ve Türk Ailesi: Sosyal Değişme Açısından Tanzimat İstanbulunda Türk Ailesi Üzerine Bir İnceleme*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993,
- Ceride-i Havadis Gazetesi, 21 Şaban 1256, s. 9-11.
- CERVATİ, Cesar, *Indicateur Ottoman Ilustre*, 1880, *Indicateur Ottoman Ilustre* 1890.
- CEZAR, Mustafa, *19. Yüzyıl Beyoğlusu*, Akbank Yayınları, İstanbul 1991.
- CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi*, Erol Kerim Aksoy Vakfı Yay., Cilt I, İstanbul 1995,
- CEZAR, Mustafa, *Sanatta Batı’ya Açılış ve Osman Hamdi*, İşBankası Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1971.
- ÇELİK, Gülfettin, “İstanbul Kaynak Suları (Teşkilat ve İşleyişi ile)”, *XIV. Türk Tarih Kongresi (9-13 Eylül 2002) II/I*, Ankara 2005, s.791-825.
- DABAĞYAN, Levon Panos, *Geçmişten Günümüze Millet-i Sadıka-ı Osmanlı Ermenileri*, Yedirenk Yay., İstanbul 2010.
- DEMİRARSLAN, Deniz, “Batılılaşma Sürecinde Türk Barınma Kültüründeki Değişim Ve Konuttaki Yansımaları”, *Kültürel Değişim, Gelişim Ve Hareketlilik -38. İcanas Kongresi Bildirileri*, C.I, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 209-220.

- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (Eski ve Yeni Harflerle)*, 24. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2007.
- DOĞAN, İsmail, *Osmanlı Ailesi: Sosyolojik bir Yaklaşım*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001
- DUYMAZ, A. Şevki, *II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta 2003.
- DÜNDAR, Abdülkadir, *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi: (XVIII. ve XIX. yüzyıl)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000
- ELDEM, Edhem, Daniel Goffman, Bruce Masters, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti; Halep, İzmir ve İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- ELİSSEEFF, Nikita, “Fiziki Plan”, *İslam Şehri*, Edt. R.B.Serjeant, İstanbul 1992, s. 121.
- ERDENEN, Orhan, “Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatları”, *Mimarlık*, Sayı 27, İstanbul 196, s.15-18
- ERDENEREN, Orhan, “Eski Mimarlarımızın Yetişmeleri” *Mimarlık Sayı 32*, İstanbul 1966, s.19-22.
- ERGİN, Osman Nuri, *İstanbul Şehreminleri*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1996,
- ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İBB Kültür Daire Başkanlığı Yay., Cilt 3, İstanbul 1995.
- ERKAN, Nihal Ekim, “Ebniye Nizamnâmelerinden Şehir Planlama Teorisine Uzanan Yol: İstanbul’da Şehir Planlama”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 4, Ekim 2012, s.1-14.
- ERZİYAN, Berc, “Bu Şehre Damgasını Vuranlar: Balyanların Türk Mimarlığı’na Getirdiği Büyük Katkı”, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi*, 1976, s.6-7.
- EYİCE, Semavi, “Cami”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, s.56-90.
- EYİCE, Semavi, “Küçük Mecidiye Camii”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, Ankara 2002, 527-528.

- FİLİZ, Çağman, “Mimar Sinan Döneminde Sarayın Ehl-i Hiref Teşkilatı”, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1988, s.73-77.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Risale-i Mimariyye- Mimar Mehmed Ağa- Eserleri”, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, TTK Yay., Ankara 1976, s.113-176.
- GÖNCÜ, Cengiz, “Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Sürecinde Yeni Tespitler”, *Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)*, İBB. Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2015, s.232-341.
- HOCAOĞLU, Mehmed, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, Kamer Yayınları, İstanbul 1998,
- İ.B.B. ATATÜRK KİTAPLIĞI SAYISAL ARŞİVİ, Demirbaş No: PVS_Evr_04940, Tarih: 6.R.1279
- İ.B.B. ATATÜRK KİTAPLIĞI, Demirbaş No: PVS_Evr_03530, Tarih:1287
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, “Osmanlı Eğitim ve Bilim Müesseseleri”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt I, İstanbul 1999., s.223-359.
- İNALCIK, Halil, “Edirne'nin fethi”, *Edirne'nin Fethi 600. Yılı Armağan Kitabı*, Ankara 1965, s.137-159.
- İNALCIK, Halil, Arı, Bülent, “Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalcık'ın Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, 2005, s.27-56.
- İSTANBUL ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ, *Osmanlı Mimari D'Aranco 1893-1909 İstanbul Projeleri Restorasyonlar, Projeler, Kitaplar Sergi Kataloğu*, İstanbul 2006.
- KAÇAR, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)”*Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İstanbul 1998, s.69-137.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, *Evkaf-ı Hümayun Nezareti*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006,

- KARA, İsmail (Prj. Koord), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi-I*,
Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., Ankara 1992.
- KARACA, Mehmet (Ed.), *İstanbul Teknik Üniversitesi Ve Mühendislik Tarihimiz*,
Mavi Ofset Basım Yay., İstanbul 2012.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988.
- KARPUZ, Haşim, *Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri*, Ankara,
1993.
- KAYRAL, Güçlü, “Abdülmecid Dönemi’nin En Önemli Mali Reformu/Sorunu:
Kâğıt Para” *Milli Saraylar Dergisi*, Sayı 10, İstanbul 2012, s.23-35.
- KEPECİOĞLU, Kamil, *Tarih Lügatı Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri*
Temel Sözlüğü, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 1999.
- KOCAMEMİ, Şemsettin Sabri, “Yeni Camiî”, *İncelemeler*, Kişisel Arşivlerde
İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi, Camiler-Dosya No- 102, İstanbul,
<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/handle/11498/2581?show=full>, 19.8.952.
- KOÇU, Reşad Ekrem, “Ev, Apartmanlar”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 10, Koçu
Yayımları, İstanbul 1971, s.5404-5405
- KOS, Karoly, *İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara
1995,
- KUBAN Doğan, “Osmanlı’da Barok ve Rokoko Mimari üsluplar”, *Sabah Ülkesi*
Dergisi, Sayı 44, 2015, s.56-63.
- KUBAN, Doğan, *İstanbul Yazıları*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul
1998.
- KUBAN, Doğan, “Türkiye’de Malzeme Koşullarına Bağlı Geleneksel Konut
Mimarisi Üzerine Bazı Gözlemler”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı 36, Ankara 1966,
s.15-20.
- KUBAN, Doğan, *Osmanlı Mimarisi*, YEM Yayınları, İstanbul 2007.
- KUNTER, Halim Baki, “Fâtilh Ve Fâtilh Devri Eserleri Hakkında Muhtasar
İzahat”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 4, 1958, s.331-333.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Bina Emîni”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt VI,
İstanbul 1992, s.179.
- KÜÇÜKBATIR, Hamit, “Altunizade İsmail Zühdi Paşa”, *Diyanet Vakfı İslâm*
Ansiklopedisi, Cilt II, Ankara 1999, s. 545.

- LANCE, Adolphe, *Exposition Universelle de Paris en 1855*, Paris 1855.
- MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul 1991.
- MERİÇ, Ümit, *Seyyahların Aynasında Şehirlerin Sultanı İstanbul*, Albaraka Türk Yayınları, İstanbul 2010.
- MİMAR M. Vedat, “İstanbul İkametgâhları”, *Mimar*, Sene 1, Sayı 10, İstanbul 1931, s.322-325.
- MÜLAYİM, Selçuk, “XIX. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’u”, *İstanbul: Şehir Ve Medeniyet*, Haz. Ş. Kamil Akar, Klasik Yayınları, I. Basım, İstanbul 2004, s.81-96.
- NEUMANN, Christoph K., “Modernitelerin Çatışması Altıncı Daire-i Belediye: 1857-1912”, *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Edt.,Yavuz Köse, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.426-454.
- O’MEARA, Simon *Mekân Ve Müslüman Şehir Hayatı: Fes Labirentinin Sınırlarında*, Açılım Kitap, İstanbul 2004, s. 86-87.
- OKTAY, Tarkan, *Osmanlı’da Büyükşehir Belediye Yönetimi İstanbul Şehremaneti*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.
- ORTAYLI, İlber, “Levantenler” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. Ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1994, s.204-207
- ORTAYLI, İlber, *Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayın, İstanbul 1985.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, Doğan Basımevi, Ankara 1979, s.298.
- ÖNCEL, Ayşe Derin, *Apartman; Galata’da Yeni Bir Konut Tipi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.320
- ÖZTÜRK, Cemil “Tanzimat Devrinde Bir Devletçilik Teşebbüsü: Haydarpaşa-İzmit Demiryolu”, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, Edt., Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1995, s.271-288.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt II, M.E.B Yay., Ankara 1993.
- PAMUKCIYAN, Kevork, *Zamanlar- Mekânlar- İnsanlar*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2003,
- REFİK, Ahmet, *Türk Mimarları*, Sander Yayınları, İstanbul 1937.

- Sayı 3, Temmuz 1996, s.67-81.
- SAMANCI, Özge, “Alafranga Tatlıcılık ve Pastane Kültürü Tatlı Tarihin İzinde”, National Geographic Traveler, Eylül 2013, s.41-45
- SCHMİTT, Oliver Jens, “Uzun 19. Yy’da İstanbul ve İzmir’de Levantenler; Uluslarüstü Bir Mezhep Grubunun Oluşumu ve Kimliklerin Oyunu” *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Edt., Yavuz Köse, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s.131.155.
- SENİ, Nora, “Kamondolar ve 19. Yüzyıl İstanbul’unda Bıraktıkları İzler”, *İstanbul Dergisi*, Sayı 15, İstanbul 1995, s. 24-30
- SEVÜK, İsmail Habib, “Yeni Camiin Sonsuz Kıymeti”, *Türkiye Turîng Ve Otomobil Kurumu Dergisi*, Eylül 1953, s. 5-7.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Yerel Yönetim Metinleri IV: Şehremâneti’nin Kuruluşu Ve Şehremâneti Nizâm-nâmesi” *Çağdaş ve Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Mayıs 1996, s.75-82.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Bir Belge: Yerel Yönetim Metinleri (V): Turuk ve Ebniye Nizam-nâmesi ve Getirdikleri”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 5,
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, “Yunan İhtilali Ve II. Mahmud’un Politikaları”, *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 12, 2004, s.49-56.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- SEZER, Hamiyet, “1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Ankara 1997, s.169-197.
- SIGERIST, Stefan, “19. Yüzyılda Konstantinapolis’teki İsviçreliler”, *İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente*, Kitap Yayınevi, Edt., Yavuz Köse, İstanbul 2011, s.156-175.
- SÖNMEZ, Zeki “Osmanlı Mimarisinin Gelişiminde Hassa Mimarlar Ocağı’nın Yeri, Örgütlenme Biçimi ve Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye*, Sayı 34, 2000, s.404-409.

- Alp Sunalp, “19. Yüzyıl Galata ve Pera Apartman-Konutlarında Orta Sofa- Hol Tipolojisinin Gelişimi”, *Osmanlı Mimarlığının 7 yüzyılı: “Uluslarüstü bir Miras”*, YEM Yayınları, İstanbul 1999, s. 303-307.
- ŞAHİN, İlhan, “Şehir”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 38, Diyanet Vakfı yay., Ankara 2010, s.446-449.
- ŞENYURT, OYA, “Geç Osmanlı İnşaat Ortamında Bina Eminliği” *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi (METU JFA)*, sayı 25/2, 2008. s.151-169.
- ŞENYURT, OYA, “II. Abdülhamit Döneminde İki Ünlü Saray Mimarının Siyasi İlişkileri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt III, Sayı 11, 2010, s.539-548
- ŞENYURT, OYA, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Hâssa Başmimarları”, *TÜBAV Bilim Dergisi*, Cilt II, Sayı IV, 2009, s.489-503.
- ŞENYURT, OYA, “Türkiye’de yapı üretiminde modernleşme ve taahhüt sisteminin oluşumu” YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.
- ŞENYURT, OYA, *Osmanlı Mimarlık Örgütlenmesinde Değişim ve Dönüşüm*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2011,
- ŞENYURT, OYA, “Küçüksu Kasrı’nın İnşaat Bedelindeki Anlaşmazlık: Rus Konstantin Kalfa’nın Alacakları”, *Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2008, s.219-229.
- ŞENYURT, Oya “İnşa Kuralları, Mimari Algı ve Mekân Kullanımı Bağlamında Osmanlı Toplumunda “Cumba”/ “Şahnişin”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi* 1(1), 2016, 87-103.
- ŞİRKET-İ NAFİA-I OSMANİYE NİZAMNAMESİ, İ.B.B. Atatürk Kütüphanesi, Demirbaş No: Bel_Osm_0.03227, Yer no: 1290 H.
- TANJU, Bülent, *Tereddüd ve Tekerrür Mimarlık ve Kent Üzerine Metinler: 1873-1960*, Mas Matbaa, İstanbul 2007, s.107
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Türk İstanbul”, *Yaşadığım Gibi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s.164-170
- TATLI, Bekir, *Mimari Hadisleri*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2012.

- TEKDEMİR, Aziz, “Tanzimat Dönemi Nafiâ Nezareti”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2011, s. 109-132.
- TEKELİ, İlhan, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul 1996, s.19-30.
- TEKELİ, İlhan, “Türkiye’de Kent Planlaması Düşüncesinin Gelişimi”, *Yapı Dergisi*, Sayı 291, Şubat 2006, s.37-41.
- TERZİ, Arzu T., “XIX.Yüzyıl Sonlarında Ebniye-i Seniyye İdaresi (Görevleri ve Teşkilatı)”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 16, İstanbul 1998, s.109-119
- TUĞLACI, Pars, *Ayvazovski Türkiye’de*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1981.
- TURAN, Şerafettin, “Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt I., 1963, s.159-202.
- TUZTAŞI, Uğur, Aşkun, İlgi Yüce “Klasik Dönemden Batılılaşmaya Osmanlı Mimarlığında İdealleştirme Olgusu ve Batı Mimarlığıyla Olan Mukayesesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt 38, 2011, s.213-235.
- TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 608
- US, Hakkı Tarık, *Meclis-i Mebusan Cerideleri (1293)*, Cilt II, Vakıf Yayını, İstanbul 1954.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilâtı*, TTK, Ankara 1984.
- ÜSDİKEN, Behzat, *Pera ve Beyoğlu’nda*, Kentbank-Creative Yayıncılık, İstanbul 2000.
- YAVUZ, Yıldırım, “Mimar Kemalettin Bey”, *ODTÜ. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 1981, s.53-76.
- YAZICI, Nurcan, “Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı”, MSGSÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- YAZICI, Nurcan, “Bilinmeyen Yönleriyle Mimar Montani Efendi”, *Arkitekt*, Mart-Nisan, İstanbul 2003, s.42-47.

- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, Cilt 5, İstanbul 1982.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Filiz, "Klasik Dönem Osmanlı Sanatı", *Türkler*, Cilt 11, Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.825-839.
- YERLİKAYA, İlhan, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı (Teşkilat)*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, s.130-140.
- YILDIZ, Muharrem, "İzmir Levantenleri Üzerine İnceleme", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 13, 2012, s.36-54.
- YILMAZ, İbrahim, Dikmen, S. Ümit, "Osmanlı Döneminde Kullanılan Yaklaşık Maliyet Tahmin Yöntemleri", *6. İnşaat Yönetimi Kongresi*, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, Bursa 25-26-27 Kasım 2011, s.223-234.
- YÜCEULUĞ, Ratip, "Türkiye'de İstatistik Öğretimi Ve İstatistik Çalışmaları İmparatorluk Ve Cumhuriyet Devirlerinde" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Ankara 1949, s.292-326

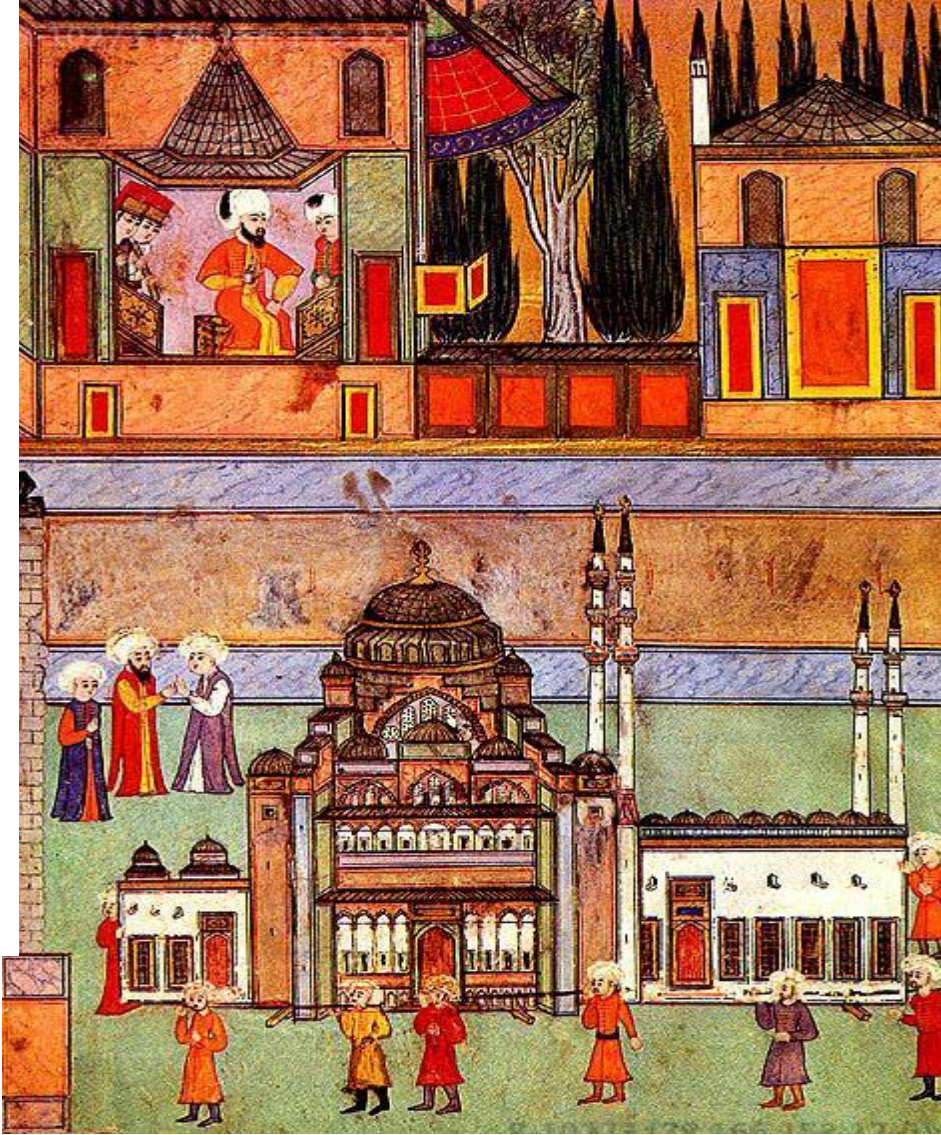
BİRİNCİ ELDEN ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA.,A.DVNSMHM.d., Dosya No: 22, Gömlek No:42, Tarih: 21.01.981.
- BOA., A.MKT.MHM., Dosya No: 452, Gömlek No: 46, Tarih: 9.02.1290,
- BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 372, Gömlek No: 96, Tarih: 13-09-1283
- BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 451, Gömlek No:3, Tarih: 28.01.1290
- BOA.,A.MKT.MVL, Dosya No:146, Gömlek No:56, Tarih:18.11.1278
- BOA.,A.MKT.NZD., Dosya No:104, Gömlek No:54, Tarih: 09.03.1270
- BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:122, Gömlek no:66, Tarih: 19.3.1271.
- BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:269, Gömlek no:87, Tarih: 17.04.1275
- BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:85, Gömlek no:40, Tarih: 7.11.1269
- BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:85, Gömlek no:40, Tarih: 7.11.1269
- BOA., A.MKT.NZD., Dosya no:93, Gömlek no:50, Tarih: 29.12.1269
- BOA., BEO., Dosya No: 4669, Gömlek No: 350172, Tarih: 24.04.1339
- BOA., C.AS, Dosya No: 1022, Gömlek No: 44799, Tarih: 12.10.1197.
- BOA., C.M., Dosya No: 4451, Tarih: 17.05.1251,
- BOA., D.DRB.d., Dosya No: 63
- BOA., DH.İ., Dosya No: 62375, Tarih:27.3.1295.
- BOA., DH.MKT., Dosya No: 2037, Gömlek No:112, Tarih: 3.06.1310
- BOA.,DH.MKT., Dosya no: 463, Gömlek no:10, Tarih: 21-12-1319.
- BOA., H.H., Dosya No:27724, 1251
- BOA., HAT, Dosya No:597 Gömlek, No :29307, Tarih :29.12.1234
- BOA., HH., Dosya No: 17123
- BOA., HH.EBA., 2/10 lef. 3; 2/30
- BOA., HH.EBA., 9/20.
- BOA., HR.İ., Dosya No: 4813, Tarih: 25 Mayıs 1853.
- BOA., HR.MKT., Dosya no:60, Gömlek no:75, Tarih:16.09.1269
- BOA.,İ.MVL., Dosya No:244, Gömlek No:8855, Tarih:13.11.1268
- BOA., İ.DH., Dosya No: 1078, Gömlek No: 84586, Tarih: 17.8.1305
- BOA., i.DH., Dosya No: 1136, Gömlek No:88697, Tarih: 02-06-1310
- BOA., İ.DH., Dosya No: 19254
- BOA., İ.DH., Dosya No: 785, Gömlek No: 63793, Tarih: 20.05.1296

BOA., İ.HUS., Dosya No: 6, Gömlek No:1310 Ca039, Tarih: 14.5.1310
BOA.,İ.MMS., Dosya No: 45, Gömlek No:1918, Tarih: 21.01.1290
BOA.,İ.MMS., Dosya No: 46, Gömlek No:1972, Tarih: 05.05.1290
BOA., İ.MV., Dosya No: 9912,
BOA., MAD. Dosya No; 8959, Tarih: 09.09.1242
BOA., MAD.d. 19534.
BOA.,MF.MKT., Dosya No:156, Gömlek No:122, Tarih:2.06.1310
BOA., MKT.NZD., Dosya no:281, Gömlek no:51, Tarih: 12-10-1275
BOA., MV., Dosya No:227, Gömlek No:155, Tarih: 29.07.1330.
BOA., ŞD., Dosya No: 100, Gömlek No: 11, Tarih: 9.02.1297
BOA.,ŞD., Dosya No: 2407, Gömlek No:17,Tarih: 21-06-1291
BOA.,ŞD., Dosya No: 2876, Gömlek No:6, Tarih: 3.08.1290
BOA., ŞD., Dosya No: 2881, Gömlek No:42, Tarih: 12.02.1292
BOA., ŞD., Dosya No: 498, Gömlek No: 19, Tarih: 22.05.1289
BOA., Y.MTV, Dosya No:6, Gömlek No: 5, Tarih : 08.05.1298,
BOA.,Y.MTV., Dosya No: 54, Gömlek No: 38, Tarih: 09.02.1309
BOA.,Y.PRK.AZN., Dosya no:2, Gömlek no:22, Tarih: 25-08-1301
BOA.,Y.PRK.HH., Dosya No: 13, Gömlek No: 22, Tarih:19-06-1301
BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:1, Gömlek no:40, Tarih: -
BOA., Y.PRK.HH., Dosya No:12, Gömlek No: 18, Tarih: 29.05.1301.
BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:2, Gömlek no:49, Tarih: 17.10.1303.
BOA., Y.PRK.HH., Dosya no:2, Gömlek no:49, Tarih: 17.10.1303.
BOA., YMTV., Dosya no:269, Gömlek no:76, Tarih: 10.10.1322
BOA., YMTV., Dosya no:269, Gömlek no:76, Tarih: 10.10.1322
BOA., YPRK.AZN., Dosya No: 2, Gömlek No:49, Tarih: 13.10.1303.
BOA., YPRK.HH., Dosya No:13, Gömlek No:22, Tarih: 19.06.1301.
BOA., A.DVN.MKL., Dosya No:10, Gömlek No:7, Tarih:02.26.1288
BOA., A.MKT., Dosya No:18, Gömlek No:55, Tarih: 14.10.1265
BOA., A.MKT.MHM., Dosya No: 468, Gömlek No: 25/26, Tarih: 20.09.1290
BOA., A.MKT.NZD., Dosya No: 132, Gömlek No: 30, Tarih: 23.5.1271.
BOA., A.MKT.NZD., Dosya No:15, Gömlek No:50, Tarih: 26-11-1266
BOA., C.AS., Dosya No: 1051, Gömlek No: 46167, Tarih: 12.2.1203.

BOA., C.M., Dosya No:3964
BOA., C.ML., Dosya No: 612, Gmlek No: 25245, Tarih: H.29.02.1220
BOA., C.SM., Dosya No: 57, Gmlek No: 2860, Tarih:28.5.1247
BOA., HAT, Dosya No: 1490, Gmlek No: 32, Tarih: H. 22.12.1219
BOA., HH.EBA., 14/37, lef. 6
BOA., İ.MM., Dosya No: 175, Tarih: 7.6.1264
BOA., İ.MMS, Dosya No:3344, Tarih: 21.02.1300
BOA., İ.MMS., Dosya No:65, Gmlek No:3089, Tarih: 07-03-1297
BOA., İ.MVL., Dosya No: 133, Gmlek No: 5705, Tarih: 20.5.1290)
BOA., MAD.d. No: 1313.
BOA., MV., Dosya No: 179, Gmlek No:78, Tarih: 16.9.1331
BOA., YMTV., Dosya no:35, Gmlek no:48, Tarih:17.01.1306
BOA., YPRK.HH, Dosya No:18, Gömlek No: 45, Tarih: 29-09-1307
BOA.,A.MKT.MHM, Dosya No: 283, Gömlek No:66, Tarih: 29.05.1280
BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 459, Gömlek No: 27, Tarih: 25.05.1290
BOA.,A.MKT.MHM., Dosya No: 466, Gömlek No:96, Tarih: 27.08.1290
BOA.. D..BŞM.BNE.d., No: 16222, Tarih: 14.04.1306

RESİMLER

Resim 1: Surname-i Hümayun, “Mimarlar Locası”

Resim 2: XIX. Yüzyılda Bâb-ı Seraskeri, Bayezid Yangın Kulesi

Kaynak: Nurhan Atasoy, *Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümlerinden Yadigâr-ı İstanbul*, İstanbul: Akkök Yayınları, 2007. s.74

Resim 3: XIX. Yüzyılda II. Mahmud Türbesi ve Çemberlitaş

Kaynak : Nurhan Atasoy, *a.g.e.* s.278

Resim 4: XIX. Yüzyılda Aksaray Valide Sultan Camii

Kaynak : Nurhan Atasoy, *a.g.e.* s.122.

Resim 5: Sokak ve Bina Düzenine Dair Belediye Emirlerinin 1910 Yılı Kalem Dergisinde Karikatürize Edilmiş Hali.

Kaynak: Haz. Şefik Memiş, Osmanlı'dan Günümüze Karikatürlerde Belediye Zabıtası, İBB Zabıta Daire Başkanlığı Yay., İstanbul 2008. s.8-9.

1. **Madde:** Dükkânlardan sokağa 1 cm bile çıkıntı ihdası memnudur.
2. **Madde:** Her Dükkâncı günde iki defa dükkânının önünü bol su ile yıkayacaktır.
3. **Madde:** Küfeciler mütemadiyen seyyar bir halde buluşup, müşteriye bir şey satmak için yolun en tenha ve nisbeten yaya geçişi az olan yerde duracaktır.
4. **Madde:** Dükkânların tenteleri kaldırımdan iki mürtefi olacaktır.
5. **Madde:** Eşya sandıkları sokakta açılmayıp, dükkânlar içinde açılacaktır.
6. **Madde:** Her satıcı tezkeresinde mukayyet miktardan fazla küfesinde eşya bulunduracak olursa fazlası müsadere olunacaktır.
7. **Madde:** Belediye Memurlarından maada kimse sokağa ağaç vs.dikmeye mezun değildir.

Belediyeler herkesin ağızını kapatmak için sokakları sık sık süpürmekten başka çare bulamıyorlar.

Resim 6: Belediyelerin Temizlik Çalışmalarını Gösteren Karikatür (Kalem Dergisi 1910)

Kaynak: Şefik Memiş, a.g.e. s.10.

Resim 7: Sultanahmet Soğuk Çeşme Sokağı'nda Bulunan Cumbalı Evler

Kaynak: Ülkü Yıldız

**Resim 8: Beyoğlu Kumbaracı Yokuğu,
46 No'lu Apartmanın Balkonu**

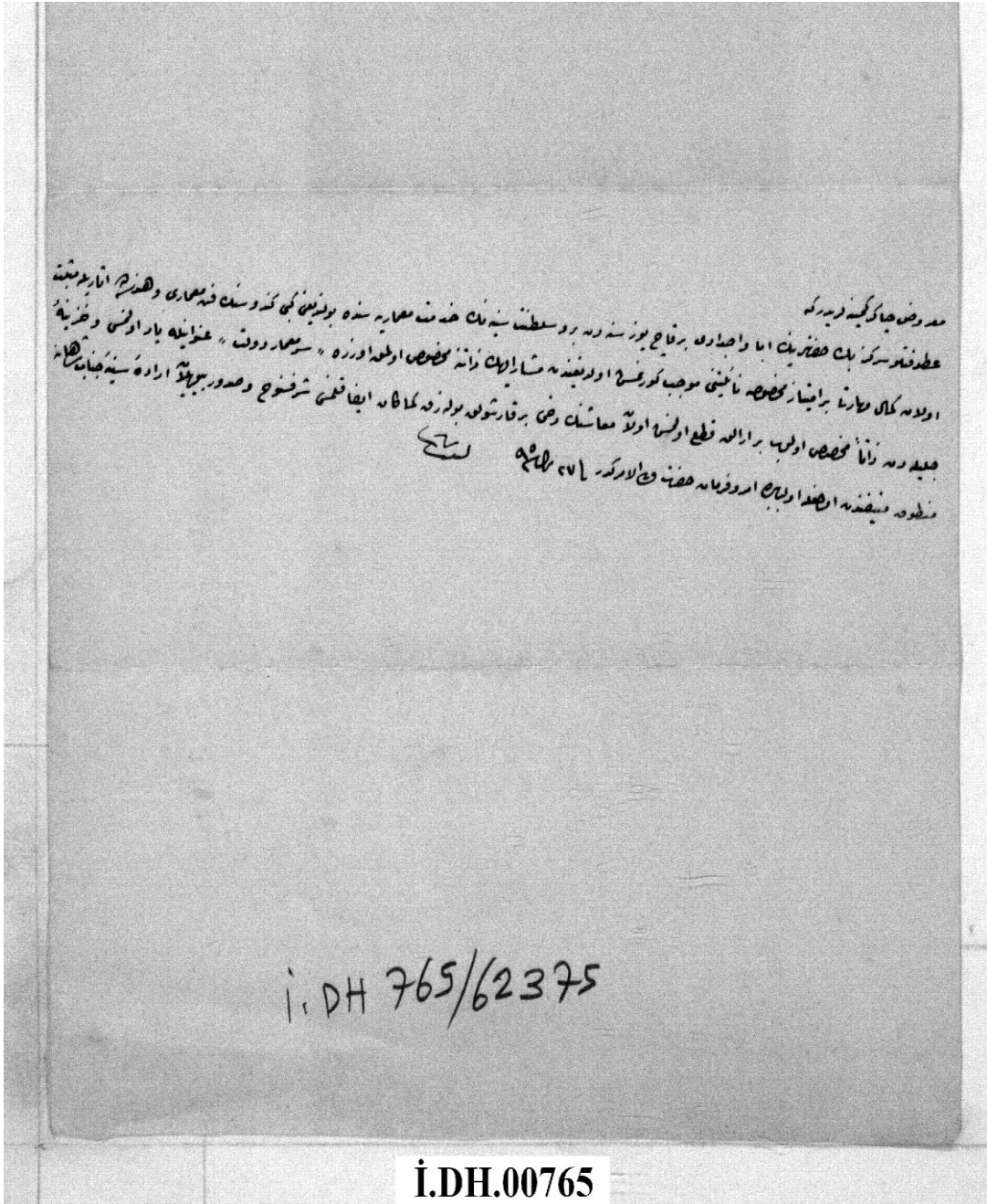
**Resim 9: Osmanbey-
Halaskargazi Cad. 208
No'lu Apartmanın Balkonu**

Resim 10:Osman Bey-Zafer Sokak 19 No'lu Apartmanın Balkonu

8,9,10 Numaralı Resim Kaynak: Oya Şengör-Sheree Barka, İstanbul'un Balkonları, Çitlembik Yayınları, İstanbul 2004. s.,30, 93, 95.

BELGELER

EK-1:BOA., İ.DH., Dosya no:765, Gömlek no:62375

Serkiz Bey'in Sermimar ünvanıyla yad olunması.

EMPIRE OTTOMAN.
VILLE DE CONSTANTINOPLE
6me CERCLE MUNICIPAL.
ANNÉE 1286
EXERCICE XIII.
RÉCÉPISSE
DE LA TAXE IMMOBILIÈRE.
N° 1.352.

مستأجر ملک صاحبی حسابہ اولہرق
کرایہ محسوبا اشبو سندک جاری اولہرق
اقبونی تادیہ ایلمیلور
اصحاب املاک انصاری صحت اوزره تخفیف
اولہمیلور مرکز دارہہ اخبار الہ تصحیح
ابتدیسلی رجا اولور

HOTEL MUNICIPAL.
Quittance de Piastres
payées par M. *Joseph G. G. G.*
année, du 143 Mars 1870 jusqu'au 1/13 Mars 1871 comptée à raison de 200 sur la rente estimative des
immeubles sis *à l'Hotel Municipal*

پورہ ایکین غروس *Hotel Municipal*
پورہ ایکین غروس *Hotel Municipal*

امستائہ طابہ
دارہ شادسد
بلدیہ
سنہ ۱۳

مقبوض سدنی
اون بلدیہ سنہ
اشبو ۱۲۸۶ سنہسی ویرکوسوب محسوبا اشبو
پورہ ایکین حسابی اوزره لکڑ غروس جار اہک
نام کسندن اخذ اولمشدر

نوم	سوقاق	املاک نوعی	واردات نمبر	RENTES ESTIMATIVES.
۱۸	صالحیہ	کام	۸۵۰۰۰	۲۰۰
۲۰	ردروا کرایہ			۱۰
۲۰	طیارو رداک			۱۰

Le Propriétaire *Joseph G. G. G.*
Le Percepteur *Joseph G. G. G.*
Taxe à 200

Le Percepteur
Joseph G. G. G.
۱۲۸۶

Le Percepteur
Joseph G. G. G.
۱۲۸۶

EK-2:İBB. Atatürk Kitaplığı, Demirbaş No:PVS_Evr_03530, Tarih:1287.

Baş Ağa Çakır Ağa'nın Cemal Paşa Sokağı'ndaki tiyatro dükkânına ait Altıncı Belediye Dairesi'ne ödediği vergisine dair makbuz senedi.

بوغاز ايجره قورجی هم قه سزه کایه افغانه لر بر ییکاهنه واقع نسانه طای نام صلحه محلی املا ایله افتم در تملک ذراع
 مقدری محل حاصل اولیک اوزرینه فاریق نساکی اجماع رخصه اعطاسی عطف اولو سرکز ملک حضرتی ایزه و ایسه اولدیفنده
 و حالولک محل مذکورده اولملو فاریق نامی ایسه ایستوب هفت ای حجه سانه بولنمیز افغانه لر ایلو انواع مفرات صوب
 اوله حضرتیه تکلم مذکور سینه محافظه عافانه من خصصین بر قطعه مهور و منعی استعانام ایله عنی سا حاقی را اصحاب طفرزیه
 سقم معدی حقیق و کالیه مطلقه عرضیده اولنه سنی تقدیم فغانه استعانام تذکره سانه ایله اوقاف هم منی نظریت
 جلدینه نبار و کیفیه باخصه کونریه استعانام ملک ذمی عاده سلم بانه معلقات اونی ارا و استما جویسه ایسه استعانام
 کوه نظریت سار لیلک جویا و رود ایزه تذکره سینه فاریق نسانه مخالفه ایزه کویا قیاضی صاحبی اولو اوزر اولو نظریت
 ماعدا استعانام سکا لر ذمی توقیف قدرته باطلی کونریه یوب و کوی ایسه کیفیه سوزی دولت حواله جویسه ایسه استعانام
 سالفالباه موقع تزحیه مزاره وضع ایلنجی ایستای طعی و معلل بر فاده و استعاره ایسا فلنمه اولدیفی و بوغاز ایسی و سار
 بو مللو محذوره فاریق نسانه منوعی و سوزده متعدد نوزایله مزاحمه کونریه و طغله بونک اوزرینه ساق محتواه هفت
 ظل الیج دروزج عمال و اولاد لر اوله اسکا له مملوک بولنمیز خجانه لر زده سب و روز حضور و اختراع سبیله برار حلال سوزده
 طعولای ذمی مفد و تزحیه رضای و اجماع انتضای هفت نظریت و ای علی حساب ضد بو تخموی قائل اولدیفی اضی تیه بونک و ایسه
 بونک سبیله ایبو مفد و تزحیه و حضور بریه محافظه جویقلعیز استعانام با مجبوریه جرات فلنمه و ایسی هم عدل عمال حساب
 داو ایزیری جولدج اولباج اروزمانه هفت و ش لاولد -

EK-3:BOA., ŞD., Dosya No: 100, Gömlek No: 11, Tarih: 9.02.1297

Sermimar Serkiz Bey'in Kuruçeşme açığında bulunan sığ mahallin etrafına rıhtım inşasıyla üzerine imalat-ı nafiaya uygun bir fabrika yapılmak üzere kendisine terk ve temlik istidası üzerine gerekenin ifası.

EK-3:BOA., ŞD., Dosya No: 100, Gömlek No: 11, Tarih: 9.02.1297

Sermimar Serkez Bey'in Kuruçeşme açığında bulunan sığ mahallin etrafına rıhtım inşasıyla üzerine imalat-ı nafiaya uygun bir fabrika yapılmak üzere kendisine terk ve temlik istidası üzerine gerekenin ifası. (Rıhtım Krokisi)

عبدلہ نفع بجمعہ

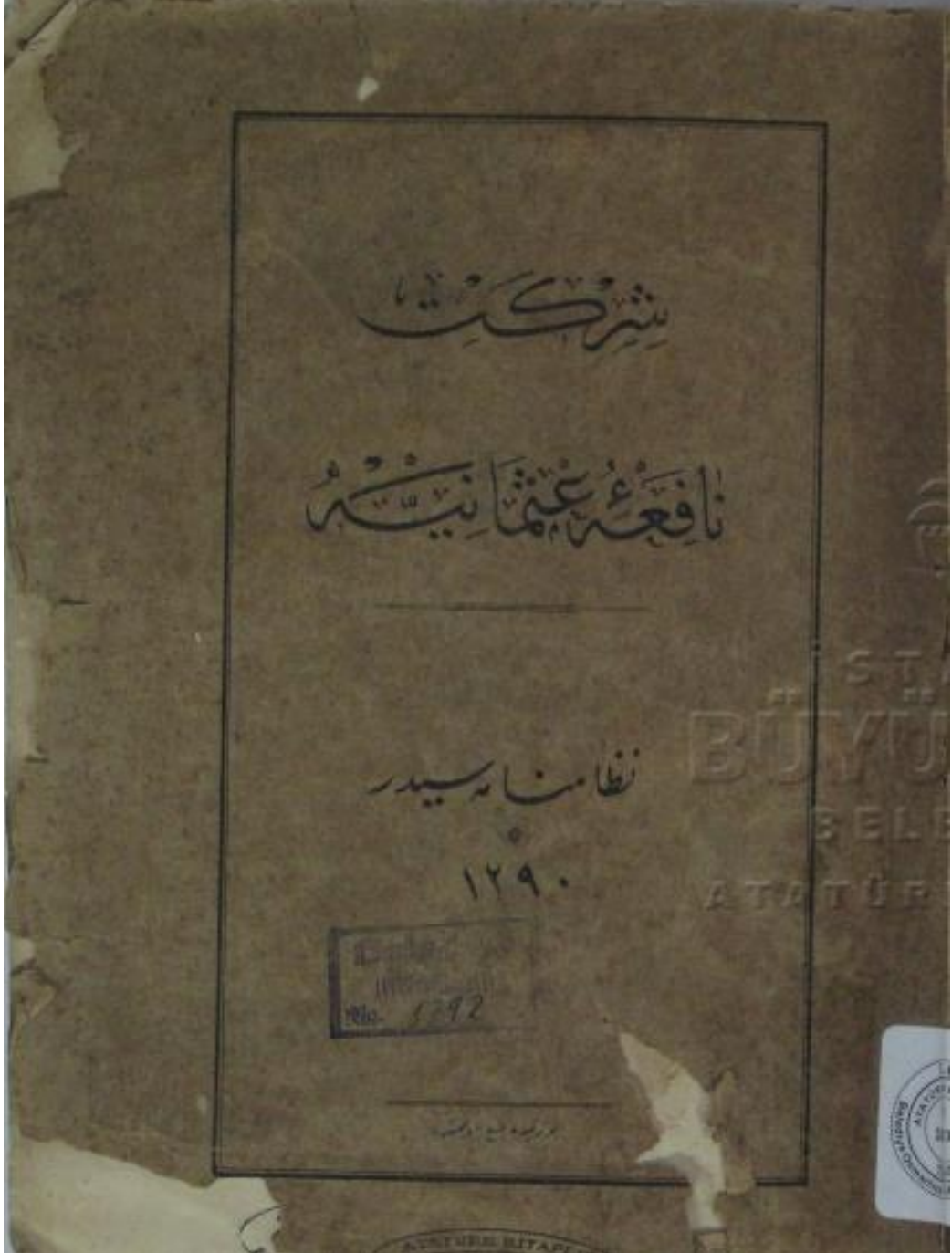
دولتو اقدم ہفتاری
 سرمیمار سانبہ مرکز نیک حکم و حسابت زاید حکوم اولیئین بالغ کدینک نامیدہ استیفائی بحکم مجوز اولیہ اولادہ فروض حضورہ
 رخصت وقت قرہہ النسی و حضورہ قرہہ خاصہ شہادتہ برادہ اول قصبہ سانبہ احتیاجت مقرر قیسوسہ موقوفہ زایدہ بقدم
 اتمہ اولیئین نیکہ عاقبتہ انجمنہ عدلیہ مولدہ بوردلیئین استخارہ فدیئینہ و کیفیت بیخوس قیسوسہ نیکوم وقت استفسار
 بوندیقہ بنا اجراء ایضاً حضورہ ایضاً ایستزہ ماریتہ اردو افقہ بولیس یا بے اردو لایہ مقرر نہ لایکدہ
 مقررہ حضورہ بولیس
 استفسارکے نام و جواز کے
 ۵۰

عزیزو اقدم
 مفار استخارہ والاہ / لکھنؤ / اعلانہ / اداری اولہ حضورہ مکومہ انجمنہ عدلیہ مملکہ اولہ زورہ او طابع و بریلہ قرار درحالتہ استیفای موقوفہ
 دروسہ تبلیغ و ارباب بولیسہ اولیئین بنیئمہ برفیق زیدہ اندازہ قوفہ اقدم اہم
 حضورہ

EK- 4:Y..PRK.AZN. Dosya No: 2, Gömlek No: 49, H.17.10.1303

Sermimar Serkis Bey'in yaptığı yolsuzlukların ortaya çıkması üzerine malına el konularak alacaklılara ödenmesi.

EK-6: Şirketi Nafia-ı Osmaniye Nizamnamesi

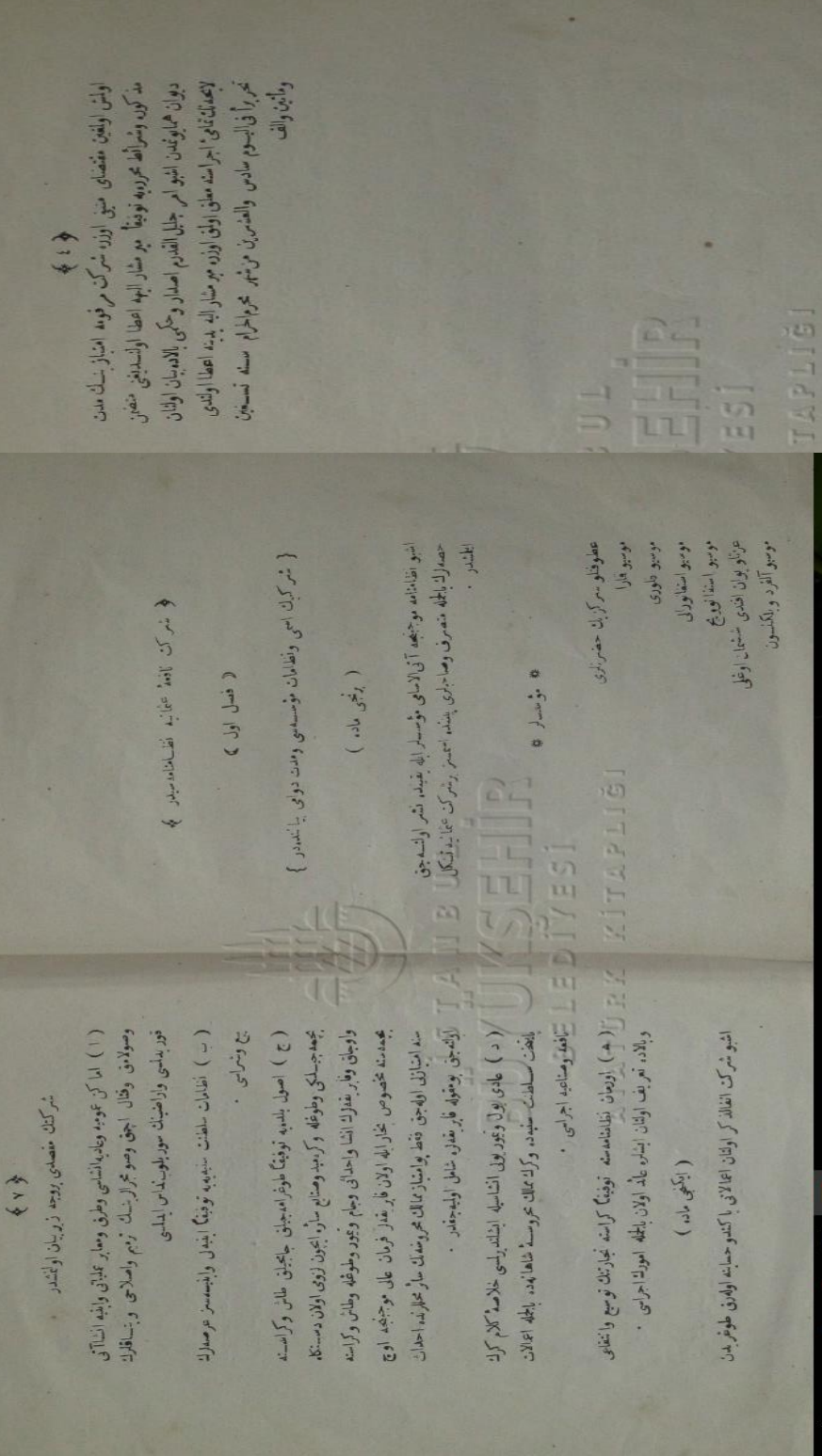

﴿ ۳ ﴾

وشرکتک مقصدی اولاً مالک محروسه شاهانه، مری به افراد اهالی به عادت هر نوع اذیه انشاییه فالدرم باقی وعلیات مہار، اجرا ائیک لایاً قائلر کساد و غیر وجاہلک مجرائی تنظیم الہ بناقائلر نظر ائیک لایاً شرکت نظامان سلطنت سیدمہ توفیقاً اشخاص نامہ اولی اوزرہ عرصہ اشترای وپولری کرک اذیہ انشاییہ کرک حالہ فروخت ائیک رابعاً طوغرائمہ وطنش وکراستہ وجام ووزور واوراع طوغزلہ وکریمہ وسائر اعمالان مہار بہ ایچون مقضی اولان دستگاہ وبار بقولری شرکتک تسیب الہیجی و نظامان سلطنت سیدمہک مساع کوسخترجکی محالہ، تسیب ائیک خامساً نیور پولر وطرق عادہ انشاییہ وپولری تمہیر ووزیم ائیک سادماً نظامتہ توفیقاً اورمانلردن کراستہ قطع ائیک والماصل اعمالان مذکورہ بہ منسرخ خصوصاتی اجرا ایچکن عیبارت اولوب شرکت مرقومہ بلادہ ذکر اولان اعمالک کافہستی باطوغریدن طوغری بہ کدمو حسابتہ ویاخورد آخرک حسابتہ اجرا ایچکاکہ ویاخورد توفیقاً سیدمہ وسائر الہ بالاشترک معاویہ بہ کیریشدیرک اجراء ماذون اولیبشرکتک سرمایہ سی ہری اوز لہواق الی یک حصہدن عیبارت اولی اوزرہ بشیریک ایرہ تعین اولسدوق سرمایہ مذکور بر ویاخورد برقاچ تزیب حصہ سنداتی تشریہ برلیسون ایراہہ الاغ اولتہ سہلہ چک وشرکتک بخار قونہلہ ایشانتان اوزرہ یاہ جفی بالکر جام ووزور وطوغزلہ فاد بقولریہ طاش وکراستہ جزارلی ایچون ویریلہ چک فرمان ہالیشاتم آتار مختان اعتباراً اوج ستہ ایچندہ، دیگر بشرکت اجیبہ بہ مساعلہ اولتہ جفی باشو امتیازک طسمرورہ شولری اولیب جفی لایعہ مذکورہ احکامی وشورلی مذکور قراری اقتضاسندن بولغش ووصورت ایچون مخصوص کلای قیامدہ دخی تسیب و تصویب قلدوق کیتبت طرف اشرف بادشاہانہ مد عرض الہ لدی لاسیتیان برشوال بحر اجرای اقتضایی خصوصتہ امر وارادہ سیدہ مالوکاہم متعلق وشرقصہ دور

﴿ صورت فرمان مہارون ﴾

اورو پادن چلب ایلہہ کلککہ بولتان بعض اشبارک درساعتیجہ فایر بقدر احدایلیہ میدا نہ کتورلدی ایچون وشرکت قصبنتہ مساعدہ سیدمہ ارزان قلدقی اذیہ سیدمہ قلدقی اقتضای لایالی والاغامل مختار الاکار والاغامل سرکرک یک دام علوق طرفندن احتدایا واولیادہ تنظیم وتقدیم قندان لایعہ شورلی دولہ لدی الحوالہ تنظیمات داروشدہ توفیقاً و تھجج الہ فہ ائان مضطہ آئانہ نظراً لایعہ مذکورہ بحر اولیجی وچھلہ تشر واخلراج اولتہ جفی حصہ ستعانی ایچاندن عیبارت اولی اوزرہ شرکت تافہ عتایہ عسوانیہ بر آوزیم قویانہ تشکیل ائیک ایچون میر مشار الیہ رخصت اعطا قلدقی وشرکتک اداره مجلسی وحصہداران جمعیت عوبدسی ریاستی صورت دادہدہ میر مشار الیہک عہدہ ستلہ بولغی اوزرہ شرکت مرقومہ قونہلہ و نظامان عالیہ ومستقلہ بہ وجام دولت عالیہہ تابع اولیبہ شرکتک مرکز وایچکاکہی درساعتدہ اولوب ولایاکہ سیدمہ باسیستہ صلاحتی اولہ جفی طلوو شرکتک مدن مدنی دولتی اشو فرمان ہالیشاتم صدوقی تار تنظیمان اعتباراً اوتوز ستہ اولسی

شركت مفصلی پروچه زیریان اولاندور

(۱) اما كى عوبه و بابه انشئى وطنى و مابىر عملىاتى وايته انشائى و موصلاقى و قال اجقى و صو تجارتيك تريم و اصلاحى و تباثرك قور بدلى و اراضيك سور بولوسداس ايلى

(ب) نظامت سئيهه توفيقا ايندل وايته سز عرصارك بىج و تراسى

(ج) اصول بلسه توفيقا طويز اماره جناق چايچاق ماش و كراسه بجهه چسلى و طوطاه و كرميد و صناع سازه اجيون زوى اولان دستلكه و اوجاق و باير بقولك انشا و احداثى و ميام و عبور و طوطاه و ماش و كراسه بجهه سئيهه مخصوص خيال له اولان فار غنار فرنان عال موجهه اوج سده امتياز اوله جن قنط و امتياز زمان مخرمك ساز عملايه احداث رايته جن بوقعه فار غنار ماش اوليه جن

(د) عادي اول و عبور بول انشائيه اينتلديس خلاصه كلام كرك ايضت سلك سئيهه و كرك عمك عروسه شاهانه بيله اعلان

تاييم و صاعبه اجراسى

(ه) اوزمان نظامت سئيهه توفيقا كراسه تجارتيك توسع و انشائى و باادر تعريف اولان ايشاره عاده اولان بيله امورك اجراسى

(ايكئى ماده)

اشو شركت انقالا كرو اوتان اعمالانى باكدو حيايهت اولمان طويز بدان

اولش اوليق مفصلى سئيهه اوزره شركت مرفوه امتياز نيك مدت مد كوره و صراطه مخرمهه توفيقا مبر ماش ايهه اعطا اولنديقى مفصلى ديوان همايوندن اينبو امر جليل التديم اصدار و حكى الاذيان اولان لاجهه انشائى اجراسه معلق اولق اوزره مبر ماش ايهه بديه اعطا اولندي مخرم باقى السوم سانس و العسرين من شهر مخرم الحرام سئيهه نسيهين و ائين و الف

شركت ائمه عئاييه نظامت سئيهه

(فصل اول)

شركت اسمى و نظامان مؤسسهي و مدت دولتى بائندور

(رئضى ماده)

اشو نظامت موجهه آنى لاسى مؤسسره اليه قيله نشر اولنديقى حصرك بيله مصرف و صا جبرى بئيهه اسمى شركت عئاييه قنكل بئيهه بئيهه

مؤسسار

عطوفلو سرك برك حصرك بىرى
موسو قارا
موسو طويز
موسو ايشا و اول
موسو ايشا و اول
عزاليون اولان انشئى شمشان اولي
موسو آلورد و باكدون

﴿ ۷ ﴾

شېركىك مەقسەدى بىرچە زورىيان اولتىدۇر

(۱) اماكن غومبە ۋەئەيەلئاشىيى وطىرقى ۋەمبارى عىباتى ۋائىبە انئاشىيى ۋوسولاق ۋقتال اجقى ۋوسو بىرلەشكەن زەم ۋىسلاخى ۋىساقلىق ۋىساقلىق قور بىلىسى ۋاراضىك سوريولوبكەس اېلىسى

(ب) نىظامات ساقلىق سىيەپە توفىق اېنىل ۋائىسەسز مەرسدرك بىخ ۋىسراسى .

(ج) اصول بىلدەپە توفىق مەلۇمەتچىق چاچىقنى طاش ۋكراسنە بېجەپەسلىكى ۋوطوقلە ۋكرەيد ۋصناع سار، اېچون زوى اولان دەستكە ۋاوباق ۋطابرىقلىق انشا ۋاحداتى ۋبىم ۋبىجور ۋوطوقلە ۋطاش ۋكراسنە بېجەسەنە ئىخسوس ئىخارالە اولان قېرىقلىق قىران حال موحىتچە اوج سە امتىازلى اولەجى قىق بىسمازىمەك مخرۇسەك سار ئىخارلە، اجدان كۆكەجى بومەلە قارىقلىق شامل اولەبەقەلر .

(د) عادى بول ۋبىجور بول انئاسىلە ايشلىدىسى خىلاصە كلام كرك بېئىق ساقلىق سىيە، ۋكرەك مەك مخرۇسە شاھامەدە، بېلجە اعلان

(هـ) اوردمان نېئىلئەسەنە توفىق كراسنە بىجارتان توسىق ۋانئىقلى ۋبالادە، تەرىف اولتان ايسار عاد اولان بېلجە امورك اجراسى .

(بىككى مەدە)

اشو شېركىك انقادكر اولتان اعملالنى باكدو حىسبە اولەقن طوقىرىدىن

شېركىك نەمە ئەنابە نىظامنامە سىيە

(فەصل اول)

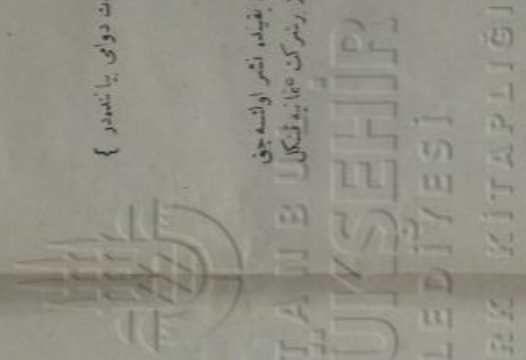
{ شېركىك اسمى ۋنىظامات مۇسسەسى ۋەمدت دولى يانئەدەر }

(رېشى مەدە)

اشو نىظامنامە موحىتچە كى لاسمى مۇسسارالە نىقىدە، نىشر اولئەسەجىقى خىدارك بېلجە مەنەسز ۋصا بىرى بىئەدە، اسمىز رېشىرك نەبەشكەك كىل المىشدر .

• مۇسسار •

- عىلوقلىق سىركىك خىسزلىرى
- موسو قارا
- موسو ئالورى
- موسو اسقانورال
- موسو استانقوبىق
- عزالو بول انئى شىمان اولقى
- موسو آئىرد ۋىلكسون

﴿ ۹ ﴾
(مقررینجی مادہ)

ذات حضرت پادشاهیائیک سیرمہاری عطوفتو سیرکرک شریک شرک نامہ عنایتیہ بالکر صاحبی بولندی امتیاز فرمان عالیستی وضع وسیلم ایڈیٹاری شریک مذکورہ صاحب امتیازک مقائدہ قائم اولوب ہمہ یونک نصبت ایڈیٹی ایلمہ شرائط واحکامی اجراءہ بولندیچقدر .

(مقررینجی مادہ)

شرکک سرمایہ سی رملیون عنائی لبراسندن عبارت اولوب ہری اوزیرلری یوزریک حصہ تقسیم اولنددر . سرمایہ شریکی تشکیل این اشیر یوزریک حصہ ہر سرمایہ بگری وشریک حصہ اولوق اوزرہ دورت سرمایہ تقسیم اولوق مجلس ادارہ مقررین تعیین وزارہ اولندجی شرائط وسنستہ تدابیرہ چنارلمقررین ریجی سرمایہ اولان بگری بشبیک حصہ کاملا شرکک مؤسساری شہیدن بولنددر .

اشیر ریجی سرمایہ ایما اولندجی تقاسیط اصول وجہ آئی اوزرہ اجراء اولندچقدر شولہ کہ تدابیرہ اخراج اولندجی حصہ بایلدیئی زمان ادارہک علی اوزرہ درسماعت غزولریک اوجی واسطہ سبیلہ اولندجی اعلان وایجادین برنامہ روزنہ استنباط اولندچقدر .

(اوجی مادہ)

باقی قلائ اوج سرمایہ بیکبیکریئی متعاقباً و مجلس ادارہ مقررین تجدید

﴿ ۸ ﴾

طوقریہ والزام طریقہ وایدیکریک حسابیہ وایدیکریک رقمویا بیہ بانور ریختی الہ مشارک وایشور اولادہ تعداد اولتاسان اموری موقع اجراءہ قویق اوزرہ تاسی ایڈیٹاریک واسطہ سبیلہ اجراءہ ایڈیٹاریک

(اوجی نہ)

اشیر شریک تشکیل الہ معاملہ باشیلندقدن صکر حکومت سہیدن بالاسنہارخصت اشخصال ابتدیکہ سندان چترہ ہمہ چقدر وٹوبلاک ملرز واسولی حکومت سنہیک رای ونسیبہ عمولدر

(درونجی مادہ)

اشیرشرکک و شرکک نامہ عنایتیہ و اسمیلہ تسمیہ ونصریح اولندچقدر .

(بیخی مادہ)

شرکک مدن دواہی فرمان عالی تار بخندن اعتبار اولتوز سنہ اولندچقدر .

(ایجی مادہ)

شرکک مرکز ادارہ سی درسماعتہ بولندجی ویناک غمروشد شاہلیدہ دخی شمار بولندرمقدہ مختار اولندچقدر

(بیخی مادہ)

اشیر نظامنامہ طرف حکومت سہیدن تصدیق کولدیئی آگہ شریکک مزیورہ تاسی ایڈیٹاریک

﴿ فصل نانی ﴾

شرکک وضع ایڈیٹی مواد الہ شرکک مال وحصہ سندانقیتاقاسیط یاننددر

﴿ ۱۰ ﴾

اولسه چق زمان و بیان اولسه چق شروط تشخصه . موقع ندوله اخراج اولسه چقدر . نقلنامه احکام چقد مجلس اداره بویله . اهر جهت صلاحیت کامله بی حاردر .

(اون ریختی ماده) .

حصه لره یازیلان نوانه حاشیه عالم اولوق اوزره . موقت رسند و بریله حک و اشو سند حصه سندانتدن بشرا برا اسنیا اولدنی زمان سند اصلی به تبدیل اولنه چقدر .

(اون اکتی نده)

سندتان موقت و اصلیه زکمه و فرانسوزجه اولدنی تنظیم اولدنی و اشو سندلر قویاتلو پردنندن ترقی و قطع اولوب هر ریقتسبب دهی اوززلنده . مفید اوله چقدر .

(اون اوختی ماده)

هر ریحصه سندنی ریخص مناسبه . شرکت مانده و نمنه تصرفه حتی و صلاحیت و بریله چقدر .

(اون دودنی ماده)

کرک سندتان موقتک و کرک سندتان اصلیه کرک ترک و اصلیه یالکر سندتانک لیلیله اجرا اولوب .

(اون بختی ماده)

حصه لره قابل انقسام اولوب شرکت ریحصه ایچون ایچق ریصرف ملانور

﴿ ۱۱ ﴾

(اون بختی ماده)

حصه سندانی تقصیرلریک ایفاسی و تمسک امتیاسی سندلر کیک بدنه بولور ایسه اکا عالم اوله چقد .

ریحصه ریصرف اولدنی حانه شرکتک نقلنامه سندتسه و مجلس عوبیت قراریه موافقت و مطابقت اولسی ایضا ایله .

هر ریحصه دارک و زنه و یا خود ایچق لوری هیچ بروسه ایله ایله شرکت دتار و لومال مهرانوب تشبیه و یا مزایده به قولتسی ایضا ایله بدنی کی اداره سنه دهی مداخله ایله بدنی چقدر اشو و زنه و اصحاب مطلوب ایحقاق حق اولسی ایچون شرکتک دفتر لره مجلس عوبی به مراجعت ایله بدنی چقدر .

(اون بختی ماده)

کرک مجلس عوبی و کرک مجلس اداره طرفدن تعیین اولان بدتاره کیدل تقاضایله ایضا اولدنی صورتده . آخر ایله چک رکون ایچون

هتدر بدل باده اولتامق اولان تقاضایک بکونی اوزر بیه بوزده اولانکی حسابله قاضی بوردیله چقدر .

تقسیم لری آخر ایله سندتانک نومروری دوسه عدالت طرفلری واسطه سندله اعلان اولدنی ارازی اونیش کون اولوق اوزره بکیدی کرکی

و ایضا اولوق ایسه اشو حصه سندانی باده بی تکدرمش اولان دوانک حسابسنه کار و ممرری کندور بیه عالم اولوق اوزره فروخت ایله بدنی چقدر .

بوججه فروخت ایله ایلان حصه لره سندانی هر ریصرفون ساقل اولوق بختی و لالاره به بونومرو تشبیه بکی سندتانک دیریله چقدر .

﴿ ۱۳ ﴾

موسو الفرد ويلكسون
عزتلو بوان افندي ششان اوغلي
انتخاب اولان اعضا زوي جانده اون ايكي يه قدر ايلان اوله بيله چكردر .
قراركبر اولان اون سنه مدت مامور تلي ختامه مجلس اداره اعضا شكان
اويچده يري هر سنه حصه داران مجلس عموم شكان قرارله تبديل
اوله چقدر فقط عطوفتولو سر كريك مستنا اوله قى فرمان عبايون
مشطو قهدير شكان دواي مدخه دائمي صورتده مجلس اداريه رئيس
واعضا اوله چقدر وچچقان ناظرل دحي دائما تكرار انتخاب اولنسه
يله چكردر .

(بكرى رنجى ماده)

رئيس غيويي ويا خود مانى و فوضده ناظرلردن برتنى كندو برنه و كل
تعين ايده بيله چكردر

(بكرى رنجى ماده)

هر نماظر مدت مامورين طرفنده بوزالى حصه صاحي بولسه چي
واشوجحصه داران سايلا بولوب وصايتيله بيه چي ميمن اولدور بيه برون
باشلور بولوب شكان صديقه حقت اوله چقدر .

(بكرى رنجى ماده)

مجلس اداره برنجى مجلس عموم شكان اجتماعه قدر اعضا دن تقصان
وقومصولور ايه مجلس اداره طرفدن موقدو بكرى نصبا اوله چقدر .

(بكرى رنجى ماده)

مجلس اداره شكان منافعي ايچون اجاب ايله بيله بيه هابت هفتده برده
شركنك مركز اداره سنده جمع ايله چكردر .

﴿ ۱۴ ﴾

اشبو حصه دارك فروختدن اوله قى حاصلاتن صاحبه حصه دارك حسابنه
كوردور بيلك و حصه دار ايجي تلهور ايدر ايهه مسؤل و ديني بهمالا دا
قضله سي تلهور ايدر ايهه منتفع اوله چقدر .

(اون سكرنجى ماده)

فرنجى ماده احكامناجه مؤسار بيشده تقسم ايله چك تقي تكيلا ايلك
اوزره شركنك حصه سنه اتندن خارج اوله قى ايگوز اولوز سكر
احدان اوله چقدر
صرف بئج اولان اشبو حصه دارك شركنك موجودى اوزدريه مداخاله سي
اوله بيله چقدر .

﴿ فصل ثالث ﴾

شركنك اداريه سي بيانده در

(اون طنوزنجى ماده)

شركت نامه عثمانيه لافل التي نظر اعضا دن مركب بر مجلس واسطه اسيله
اداره اولوب اشبو اصحابي حصه داران مجلس عوممى نصب و تعين
ايله چكردر .

اشبو شركنك خلافة اوله قى ايلك اون سنه ايچون آلى لاساي ذوان ناظر
نصب و تعين اوليندر

عطوفتولو سر كريك حضرت تاري رئيس

موسو استانا والى

موسو غارا

موسو استانا ويوخ

موسو قازوي

۱۵

افراد اہلہ احالات واستراس و اتصالات نافذہ و سائر معاہدہ نامہ لاری عقد
 و تنظیم ایدر .
 شرکتی حکومت نظرندہ مدعی علیہ صفیاریہ اراہ و کندوسہ
 و ہذا تسلیم اوانہ حق ہر کوئی حصہ سندتہ مقابل اقراض ایدر
 و اعتبار و برد .
 و اقتصادان مامور ہونانار اہلہ برآمدہ مخصوصہ ایچون انتخاب اوانسارک
 حصہ مکافالتاریقی تقدیر و تعیین ایدر .
 شرکتی مامورین و سائر مامورینہ مستخدمہ لاریقی نصب و عزل ایدر
 و یونیک معاش و عوامی تعیین ایدر .
 خلاصہ کلام مجلس ادارہ حکومت ستہ و دیگر نظردہ شرکت مفادہ
 قائم اولوب شرکتی کافہ امور و خصوصہ اجرا و ایفا ایدر .
 اشسو مجلس کیں مدتمہ اولان . مصلحت احوال و شرکتی حساباتی
 اوندہ بہ ہر شہہ مجلس عمومی بہ برتری تنظیم و تقدیم ایدر .

(بکری بدیچی مادہ)

شرکتی مامورین نظرندہ ایکی ذات و نامہ اہلہ برناظر وضع
 شرکتی مامورین .
 مجلس ادارہ صلاحیتک ہستی و پارہستی اعضادن پرویا برفاج ذاتہ
 و اگر بر زمان محدود و مادہ مہینہ ایچون اولوب ایسہ شرکتی خارج
 اولان اخصاصہ دخی حوالہ و تحصیل ایدر .

(بکری سکرینی مادہ)

ناظر مامورین اولیوب قرانچی مادہ . موجدیہ شرکتی تمشدن حصہ
 اہلہ جقاردور .

۱۴

قرارت معتبر و مصرعی مامورین ایچون اعضا تک نصمک موجود ہونسی
 لازمور .

حاضر اولیان اعضا رقماسندن برنی کندو معاندہ قائم ایدر . بیلور برناظر
 کندو رائی دخی داخل اہلہ ایکی رائین زیادہ بولادہ .
 قرار موجود اولان و باجاندہ و کل برافان ناظرک اکثریت اراستی اوردیہ
 و بریلور .

تقسیم آرا خصوصتہ رئیسک رائی مرحمدور .

(بکری دودچی مادہ)

مناکرات و قرار حاضر یونسان ناظر طرخسندن اعضا ایدلش
 مضطربہ ثبت و بیان اولدہ جقاردور .

اشسو مضطربہ قیدی و باصورتی رئیس مجلس طرخسندن تصدیق
 اولدہ جقاردور .

(بکری سنجی مادہ)

ناظر مامورین نامہلہ استناداً نہ مندرجاً و ہمدہ شرکتی شرکت
 نظامنامہ سندتہ لاری کوئی تہداتہ بولادہ بہ جقاردور .

(بکری النقی مادہ)

مجلس ادارہ شرکتی امور و خصوصہ ادارہ ایچون صلاحیتک
 کاملہ یی جقاردور .

مجلس ادارہ شرکتی جریان اموری ایچون لازم کلان حرکتہ مصلحتی
 نسویہ و زمانک بیج و شرانسی اجرا و ہریر اموال منقولہ غیر منقولہ دن
 قصردور و فراغ و حرکتہ امتیازدن و استقلال اموال دن قصردور و فراغدن
 و عمومی و خصوصہ تہدات و حرکت حکومت سنبہ و سائر ادارہ و حرکت

﴿ ۱۶ ﴾

* فصل رابع *

مجلس عمومی پانزدهم

(بکری طقوز نهمی ماهه)

قاعدہ تشکیل انش اولان مجلس عمومی بلبلہ حصہ داران مقامہ فائزہ .
مجلس عمومی اقلی بکری نهم حصہ بہ منصرف اولان بیون حصہ داران
مرکبہ اشبو حصہ داران مجلس عقدین نہایت اون انش کون اقدم
امانہ شرکتک صندیتہ وضع وتالیہ اولتہا .

مجلس عمومی ہستہ اجتماعی اعلان واخبار اولتہا بکری کون درسماندہ
شرکتک مرکز ادارہ مندہ جمع ایہجکبکری .

مجلس ادارہ ہر زمان لازم وقاعدہ سنی درک ایہ ایسہ حصہ داران
عوق العامہ بر مجلس عمومی جلب ودعوت ایہجکبکری .

مجلس عمومی دعوتنامہ روزی یوم اجتماعین لاقبل اون انش کون اول
درسماندہ طبع اولتان اوج غرہ واعطیہ اعلان اولتہ جندو .

فوق العامہ اولتہ اجماع ایہجک مجلس عمومی ہستہ مائر اولان اعلان
واخبارہ سبب اجتماع مصرح بولہ جندو .

(اونوز نهمی ماهه)

مجلس عمومی شرکتک سرما ہستہ اقلی نثلہ منصرف اولان اونوز اصنادین
مرکب اولوز ایسہ اصول وجہلہ وقاعدہ تشکیل انش اعتبار اولتہ .

﴿ ۱۷ ﴾

اگر بر نهمی دعوتہ ایسوا یکی شرط بولنر ایسہ مابین اقلی اون انش کون اولتہ
بر دعوت دہا وقوع و بولوب بوصولہ اجتماع این مجلس عمومی اصنادک
عددی ومنصرف اولتہ قاری حصہ داران مقامہ ہر فاجہ بالغ اولوز ایسہ
اوسون معین ومقبول اولتہ قرار وریہجکبکری .

(اونوز نهمی ماهه)

مجلس عمومی ہستہ مجلس ادارہ ریشی بولتہ مدنی تقدیرہ بوجہ خصوص
انجون معین اولتان ناظر ریاست ایہجکبکری .

الذیادہ حصہ صاحبی اولان ایہی حصہ داران ارای حفیہ انصافی
مأمورین ہی انفا و بولہ حصہ تک ایہن ہیئت ادارہ سرکاری نصب وتعیین ایہر .

قرارد موجود بوانسان اصنادک اصکرت آراستہ تابع بولتہ حق
وحصہ داران ہر بریک بکری ہش حصہ انجون براری وریہجکبکری
وصلاحتی اولتہ جندو .

(اونوز ایک نهمی ماهه)

مجلس عمومی ہستہ موضوع بحث اولہ حق مسئلہ مجلس ادارہ طرفین عرض
اولتہ جندو مجلس عمومی بالکری مجلس ادارہ ہستہ اولان مسائل ایہ
تداولہ بولتہ حصہ داران اقلی عشرتہ منصرف اولان بکری نثر

حصہ داران طرفین یوم اجتماعین نہایت بکری کون اقدم مجلس ادارہ
تلیح اولتان مسائل قویہ بلہجکبکری و مجلس عمومی انحق موضوع
بحث اولان مسائل اولتہ نہایت مذاکرہ ایہجکبکری .

(اونوز اونوز نهمی ماهه)

مجلس عمومی کرک حصہ داران ہستہ کرک آخرین روز بارفاج معش نصب
وتعیین ایہرک اشبو منتشر عرسہ حسابات جاریہی و واضعہی معینہ

وتدقیق ایہوب بر تفریر تنظیم و مجلس ادارہ ہستہ مابین مجلس عمومی ہ
تقدیم ایہ جکبکری .

﴿ ۱۸ ﴾

(اونوز دورنجی ماده)

تفتیش ماموزینی برسته امتداد ایدهجک و مقتضای تکرار انحصار اولنه یسه حکمدر . مشتملک معاشی مجلس عمومی طرفشدن تعیین اولنه جقدر

مجلس عمومی شعوی لظروک و منتشرک شرکت حساباتی واحوال اوزریه تنظیم بلدکاری تقریری احتیاج و حساباری معاینه و تدقیق ایدهجک و لازم کلهوایسه تصدیق و نقاشنامه به توفیقاً منع وکلاری توزیع و تقسیم و لظروکی نصب و تعیین ایدهجک و موضوع بحث اولان باشله مسائل اولدریه قرار ویره جقدر

(اونوز لشیجی ماده)

مجلس عمومی فوق العاده اولهوق اجتماع ایلهیکی وقت سرمایه شرکتسک تزییسی شرکتسک اشهاد مدتی و ازامان مرهونسدن اول فطیحی و انعامنامه به اولسهجق تعدلات اولدرینه بللدا کره قیلام ویره جقدر . یلکر اشپوشوسی اخیرده حکومت سینهک تصدیقی لازم اولهله یوجال مستننا طوبیه جقدر .

مجلس عمومی انف الیمان مسالنه حاضر باشلس بولان اعضا اقلی سرمایه شرکتسک لوج رهغه متصرف اولهقیه قرار ویره مویشی و شریطه لظروکی اولنه مدینی تقدیره اونوزنجی ماده به توفیقاً دیگر راجعنامه تعیین وحواله اولنه جقدر (اونوز لشیجی ماده)

مجلس عمومی شرکتسک قراروری دفتر مخصوصه قید اونمش و هیئت اداره طرفشدن امضا ایلمش مضطهار الیه بیان اولنه جقدر حصه دارانک اسامیه سیله متصرف اوله قوی حصه دارک مفاداریتین مبین دوام بوصوله سی

﴿ ۱۹ ﴾

مضطهار مر یوط بولسهجق واشب و مضاطمانک قیدی و باصورتی زینس مجلس ایله رگاب طرفشدن امضا ایله جقدر .

• فصل خامس •

موازنه و مفدرات دفتری و تمک تسمی . یاندهدر

(اونوز دینجی ماده)

سنه حالیه کانون ثابتک ابتداسندن بدأ ایوب کانون اولنک اونوزریده ختام بولور فقط شرکتسک ایلام دهغه اولان حساباری شرکتسک تأسیس قطعیجه ایکیوز طقسان ستمسی کانون اولنک اونوزری بیضده . مرود ایمن زمانه اولان اجراء تمن مرکزدر .

(اونوز کزنجی ماده)

مجلس اداره ایلام لوج آیک نهایتده شرکتسک مطالبات و زمانتی خلاصه بیان ایلام اوزره راجح و مشه حالیه نهایتسه . تون سنه ماشیه ایچون مفدرات عمومی به موازنه دفترینی و شرکتسک حسابات جاریه سستی ترتیب

ایبو حساب و موازنه و مفدرات دفتری مجلس عمومیک نظر تصدیقه عرض اوله جقدر

(اونوز طوننجی ماده)

تمتع شرکتسک باشله مصارف بعد الاخراج حصه تبع اولهوق حصه دارانک توزیع اولتی اوزره شرکتسک سرمایه موضوعات کونی سبینه بوزده التسی و ایکنجی درجهده اولهوق سرمایه احتیاطی اولتی اوزره تمع صاتی بکوندن بوزده . تمع افراز اولنه جقدر

﴿ ۴۴ ﴾

مأموریتده، دوام ایدجك وخصوصاً اصول محاسبه تی تدقیق و تصدیق ایتمكك اشتغال ایدجكك .

• فصل نهم

حصه داران ینده، ظهوره، كله چك مخالفت ومباينك فصلی یا ننده در (فرق ینچی ماده)

حصه داران ايله شرك یننده، ظهور ایدجك یاخه مباينان ومخالفت اتقاق عومله نصب اولنده چك میرکروا سطة سهله فصل وحجم اولنده چك ویاخه اور بویله صلاحیتی اولان عماكم عثمانیه، مراجعتله حکمته تابع بولنه چكك .

(فرق سكرتیچی ماده)

شركت هر خصوصه، قوانین ونظامات حایله ومستقبله دونت علیه به وعماكم سالغلت حنییه ناهمور .

اشبو نظامنامه طرف اشرف حضرت پادشاهی به عرض ایلدی ایستبدان اجرائی اقتضای خصوصه امر واره؛ سنیه چكك تا اجماری منافی وشرفصدور بولیش اولغله موججه دون هرايون غله قید ایلد شرکت جابته بولك اوزر، تجارت نظارت جلیله شه اعطا قلمدی تجریرا

فی الیوم الخامس عشر من شهر جادی الاول سنة تسعين وأربعين وألف

دون هرايونین بعد تصدیق جاب پب هالین وودو ایلد اشبو شرکت ناهمه عثمانیه نظامنامه سی تجارت دعوی قیلک دتر مخصوصم قید ایلش اولغله فرمان جالسيله رابر عطا وقلو سركريك اقلدی حضرتلر شه اعطا قلمدی فی ۲۲ جادی الاول سنه ۱۲۹۰ و فی ۵ تموز سنه ۱۲۸۱

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KİTAPLIĞI